

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

IV. évfolyam, 4. szám

Volume IV., Issue 4.

2004. október – december / October – December 2004

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2004, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó!	5
Dear Reader,.....	6
Szerzőink / Our authors.....	7
Szerkesztőség / Editors	9
Hollandiai Mikes Kelemen Kör 45. Tanulmányi Napok - Sajtóközlemény	10
Elhunyt Illyés Kinga - Sajtóközlemény	14
Corvinus Library	15
Márai Sándor : Mennyből az angyal.....	16
SZŰCS, István : Magyar nyelvű felsőoktatás Nagyváradon: a Partiumi Keresztény Egyetem	18
The "Partium" Christian University	24
TÓTH, Miklós : A 2004. Tanulmányi Napok elé – Mikes Stratégiai Gondolatok –	25
Strategic Thoughts to the Mikes Study Weeks of 2004	27
UNGVÁRI ZRÍNYI, Imre : Böhm szellemfilozófiájának helye Az ember és világának felépítésében....	28
The Position of 'The Life of the Spirit' in Böhm's Philosophical System.....	32
MARISKA, Zoltán : ...nemcsak a fegyver, hanem az igazság erejével... ..	33
Introductory Notes on György Bartók's Essay «Race. People. Nation»	35
SEGESVÁRY, Viktor : A Ráday Könyvtár 18. századi története	36
The History of a Private Library in 18 th Century Hungary	43
GÁSPÁR, Kata : A Nagy Utazás.....	51
The Grand Voyage	54
VILÁGGAZDASÁGI KITEKINTŐ.....	55
FARKAS, Flórián : ÁZSIAI RENAISSANCE	55
WORLD ECONOMIC OUTLOOK.....	64
ARCHIVALIA — MEMORABILIA	65
TÓTH-UBBENS, Magdi : MÁRAI-LEVELEZÉS	65
TÓTH-UBBENS, Magdi : MÁRAI-CORRESPONDENTIE	65
TÓTH-UBBENS, Magdi : MÁRAI-CORRESPONDENCE	66
NYUGATI MAGYAR IRODALOM	72
ARDAY, Géza : A NYUGATI MAGYAR IRODALOM FELADATA, EGYSÉGE ÉS JELENTŐSÉGE ..	72
HUNGARIAN LITERATURE IN THE WEST	75
KÖNYVAJÁNLÓ.....	76
ARDAY, Géza : EGY ÚJ MÁRAI-KÉP KIRAJZOLÓDÁSA.....	76
ARDAY, Géza : AZ EMIGRÁNS MÁRAI SÁNDOR A MAGYARSÁGRÓL ÉS ÖNMAGÁRÓL.....	77
BOOK REVIEW	79

ÍGY ÍRTUNK MI.....	80
TÓTH, Miklós : VALLÁS ÉS ÖNCENZÚRA	80
KABDEBÓ, Tamás : AMI A KIMUTATÁSOKBÓL KIMARAD: AZ OLVASÓ ÖNCENZÚRÁJA	87
LUKA, László : A KOLLEKTÍV FELETTES ÉN FORMÁLÁSÁNAK ÁBÉCÉJE NAPJAINKBAN MAGYARORSZÁGON	93
HAAS, György : NEMZETI TUDATUNK A 70-ES ESZTENDŐK VÉGÉN.....	101
LUKA, László : A NEMZETI TUDAT ELSORVASZTÁSA	110
HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST.....	111

Kedves Olvasó!

Az elmúlt negyedévben (szeptember 9-12 között) sor került a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 45. Tanulmányi Napok konferenciájára, amelyről kiadott sajtóközleményt e számunkban is közlünk. A konferencián elhangzott előadások szövegét folyamatosan tervezzük lapunkban megjelentetni.

E számunkban két új rovatot indítunk útjára:

- ❖ **ARCHIVALIA – MEMORABILIA:** ebben értékes *Ego-dokumentumokat* szeretnénk közreadni. Ezek a papírok nem csak családtagok és barátok számára lehetnek jelentősek, hanem kívülállók számára is. *Ego-dokumentumok* alatt – amely kifejezés Jacques Presser (1899-1970) történész és szépírótól származik – leveleket, naplókat, személyes emlékeztetéseket és más önéletrajzi írásokat értünk.
- ❖ **KÖNYVAJÁNLÓ:** ebben a rovatban elsősorban a nyugati magyarságok kapcsolatos könyveket kívánunk bemutatni.

Az elmúlt időszakban a következő köteteket adtuk ki *Bibliotheca Mikes International* elektronikus könyvkiadásunk keretében:

- **Málnási Bartók György:** Akadémiai értekezések ~ A „Rendszer filozófiai vizsgálata – Az „Eszme” filozófiai vizsgálata – A „Szellem filozófiai vizsgálata – A metafizika célja és útjai – A lét bölcséleti problémája – Ösztön, tudat, öntudat ~
- **Magyar ifjúság world-wide és Emlékünnepély 50 év Mikes 1951-2001**
- **Hogyan látjuk egymást – látjuk-e egymást (Közép-)Európában?**
- **Új Atlantisz**
- **Málnási Bartók György:** Die Philosophie Karl Böhms
- **Málnási Bartók György:** Faj. Nép. Nemzet
- **Segesváry Viktor:** A közép-kelet-európai eszme története a 18. század végétől 1945-ig
- **Böhm Károly:** Az Ember és Világa II. ~ A szellem élete ~

A Szerkesztőség

Hága, 2004. október 27.

Dear Reader,

In the past quarter the 45th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) was held between 9-12 September. We publish the press release (in Hungarian) in this issue. We plan to publish the papers presented at the conference in the next issues.

In this issue we launch two new columns:

- ❖ **ARCHIVALIA – MEMORABILIA:** in this column we intend to publish valuable *Ego-documents*. These documents might be of importance not only to the family and friends, but also to the general public. We mean by *Ego-documents* – a term coined by the historian and writer Jacques Presser (1899-1970) – letters, diaries, memoirs and other personal writings.
- ❖ **BOOK REVIEW:** in this column we intend to present in the first instance books that are related to the Hungarians in the West.

In the past period we published the following volumes within Bibliotheca Mikes International:

- **BARTÓK, György:** Academic Treatises
- **Hungarian Youth World-Wide**
- **How Do We See Each Other – Do We See Each Other In (Central-)Europe?**
- **New Atlantis**
- **BARTÓK, György:** Die Philosophie Karl Böhms
- **BARTÓK, György:** Faj. Nép. Nemzet
- **SEGESVÁRY, Viktor:** History Of The Federative Idea For Central-Eastern-Europe From The Late 18th Century Until 1945
- **BÖHM, Károly:** Man and His World II. ~ Life of the Spirit ~

The Editors

The Hague, October 27, 2004

Szerzőink / Our authors**ARDAY, Géza**

1973-ban született Budapesten. Tanár, irodalomtörténész, minisztériumi tanácsos. A Károli Gáspár Református Egyetemen szerezte meg tanári diplomáját. Az Osztrák-Magyar Európaiskola tanára volt két évig, majd a Környezetvédelmi Minisztérium tanácsosaként szemléletformálással foglalkozott. Jelenleg az Európa 2000 Középiskola tanára. Számos irodalomtörténeti tanulmány szerzője, eddig két kötete látott napvilágot.

Born in 1973 in Budapest. Teacher, literary historian, ministerial counselor. Received his degree at the Károli Gáspár Reformed University. First he was with the Austro-Hungarian European School for two years then he worked as a counselor at the Ministry of Environment. At present he is with the Europe 2000 High School. Mr. Arday published numerous papers and two books in the field of literary history.

FARKAS, Flórián

Okleveles villamosmérnök; MBA. IT és menedzsment konzultáns. 1992 óta Hollandiában él.

Electric engineer; MBA. IT and management consultant. Living in the Netherlands since 1992.

GÁSPÁR, Kata

1977-ben született Kecskeméten, a szegedi József Attila Tudományegyetem magyar (2002), majd szociológia (2003) szakán végzett. Egy évet élt Hollandiában, jelenleg a kecskeméti *Forrás* szerkesztőségi titkára.

Born in 1977 in Kecskemét. Received a master degree in Hungarian (2002) and in Sociology (2003) from the József Attila University of Szeged. She lived for one year in the Netherlands. Ms Gáspár is currently member of the board of editors of the periodical *Forrás* (Kecskemét, Hungary).

MARISKA, Zoltán

1979-ben magyar-orosz szakos középiskolai tanári diplomát a szegedi József Attila Tudományegyetemen, majd 1985-ben a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem filozófiai szakán - summa cum laude - oklevelet szerzett. 1986 óta a Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense; kandidátus, PhD-fokozattal rendelkezik. Kutatási területei: a magyar filozófia története, illetve a filozófiai antropológia.

Holds a Hungarian-Russian master degree from the József Attila University of Szeged (1979) and also a master degree - with summa cum laude – in philosophy from the Eötvös Lóránd University of Budapest (1985). Since 1986 he is professor at the University of Miskolc (Department of History of Philosophy); holds a Ph.D.-degree. Areas of interest: history of Hungarian philosophy and philosophical anthropology.

SEGESVÁRY, Viktor

A budapesti Református Theológiai Akadémián nyert lelkészi oklevelet 1953-ban. A genfi egyetemen doktorált politikai tudományokból, majd református teológiából. 1971 és 1994 között az Egyesült Nemzetek egyes gazdasági fejlesztési programjainak igazgatója - Algéria, Afganisztán, Mali, - majd, korai nyugalomba vonulása után, mint konzultáns, az ENSZ Fejlesztési Programjának főtanácsadója afrikai és ázsiai országokban. 1994 óta a civilizációk közötti viszony és elkerülhetetlen dialógusuk feltételeit, valamint a globalizáció problematikáját tanulmányozza.

Born in Hungary, he left his homeland after the 1956 Revolution, and worked during 25 years with the United Nations in the field of economics and social development. His experiences in Asia and Africa familiarized him with the existence of different human worlds and taught him the necessity of understanding and tolerance in human relations. He obtained a Ph.D. in Political Science and International Relations from the Graduate School for International Studies and a D.D. from the Faculty of Protestant Theology, both at the University of Geneva (Switzerland).

SZÜCS, István

Nagyváradon született 1953-ban. Egyetemi okleveleit 1976-ban, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem-filozófia Karán pszichológia szakon, majd a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán mentálhigiéné szakon szerezte. 2002-ben abszolutóriummal végzett a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajz doktori programjában. Doktori disszertációjának témája a regionális versenyképesség és a humán erőforrások állapota Bihar megyében. Három egyetemi jegyzet szerzője, valamint két tanulmánykötet társszerzője. A Partiumi Keresztény Egyetemnek 1992-től oktatója. Jelenleg egyetemi kancellár.

Born in Nagyvárad/Oradea in 1953. Received his degrees from the University Babeş-Bolyai of Kolozsvár/Cluj [Romania] (Psychology) in 1976 and from the University Kossuth Lajos of Debrecen [Hungary] (Mental hygiene). Mr. Szűcs completed a doctoral program at the University of Debrecen in 2002. The subject of his thesis was: Regional competitiveness and the state of human resources in Bihar county. He is the author of three university lecture notes and coauthor of two essay-volumes. Mr. Szűcs is teaching at the Partium Christian University since 1992. At present he is the University's Chancellor.

TÓTH, Miklós

Jogász, református teológus. 1949 óta Hollandiában él.

Studies: law and reformed theology. Living in the Netherlands since 1949.

TÓTH-UBBENS, Magdi

Az Amszterdami Városi Egyetemen művészettörténetet, régészetet és középkori történelmet tanult. Tanulmányai után a hágai 'Mauritshuis' tudományos munkatársa volt. Több cikket és könyvet írt, többek közt a Mauritshuis katalógusának 1. kötetét (15.-16. sz.), 1968, A.B. de Vries-zel, a múzeum akkori igazgatójával és Prof. W. Froentjes-szel együtt 'Rembrandt in the Mauritshuis', 1978. Hosszú ideig foglalkozott a gyógyíthatatlan ragályos betegek, mint a leprások kérdésével a képzőművészetben. Erről írta 'Verloren beelden van miserabele bedelaars' ('Szánalomraméltó koldusok elveszett képei') c. könyvét, 1987. Jelenleg a 'középkor alkonya' festőművészetével foglalkozik Németalföldön, különösképpen Jan van Eyck-vel (kb. 1395-1441), akit általában e korszak festészeti csúcspontjaként tekintenek.

Studied history of art, archeology and history of the Middel Ages at the University of Amsterdam. She was, after her study, research-assistant at the Mauritshuis in The Hague. She is the author of the catalogue of painting and sculpture of the 15th and 16th centuries of this museum (1968), together with A.B. de Vries, director of the Mauritshuis and Prof. W. Froentjes 'Rembrandt in the Mauritshuis' (1978) and several articles. She devoted attention to the role of incurably infectious diseased people, as lepers, in visual art in her book 'Verloren beelden van miserabele bedelaars' ('Lost pictures of miserable beggars'), 1987. At this moment she deals with painting in the period of 'Waning of the Middel Ages' in the Low Lands, especially with its main painter, Jan van Eyck (ca. 1395-1441).

UNGVÁRI-ZRÍNYI, Imre

Egyetemi adjunktus (PhD), Kolozsvári „Babeş-Bolyai” Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar, Szisztematikusan Filozófia Tanszék (Etika, Antropológia, Magyar filozófia történet) tanára. Számos kötet és tanulmány szerzője. [Néhány publikáció: *Változó értelemben* (esszé-kötet), Komp-Press, Kolozsvár, 1998; *Öntételezés és értékuadat. Böhm Károly filozófiája* (monográfia), Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged., 2002; *Az erény folytonossága* (tanulmány), In: Dékány András-Lackó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 1. Az erény*, Szeged, Pro Philosophia Szegedi Alapítvány, Librarius, 2003.]

Professor at the University „Babeş-Bolyai” of Kolozsvár/Cluj [Romania] (Faculty of History and Philosophy, Department of Systematic Philosophy – Ethics, Anthropology, History of Hungarian Philosophy). Holds a Phd degree. Mr Ungvári-Zrínyi is the author of numerous volumes and papers. [E.g. *Dialogic ethics for Business*, In: *Society and Economy*, Volume 25, Number 2, 2003.]

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Amszterdam, Hollandia	/	Amsterdam, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

Hollandiai Mikes Kelemen Kör 45. Tanulmányi Napok

SAJTÓKÖZLEMÉNY

Zoetermeer, 2004. szeptember 18.

A HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR 45. TANULMÁNYI NAPJAI

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör ezévbén szeptember 9 és 12 között Elspeetben rendezte meg hagyományos évi TANULMÁNYI NAPJAIT - 1959 óta sorrendben a 45-et – a következő címmel:

KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA

Új világrendeződések – Magyar Életmezők

A jelenlevők foglalkoztak az egész világot átfogó, mind jobban felgyorsuló gazdasági, politikai és kulturális átrendeződéssel, melynek súlypontja folyamatosan Ázsiára tolódik át. Ez valamennyiünket érint, a magyarságot Magyarországon, a Kárpát-medencében, Nyugat-Európában és az egész világon. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör nyugat-európai helyzetéből igyekszik a kérdések kulturális mozgatóerőit és a magyarság 'globális', azaz az egész világra kiterjedő további kibontakozásának és összjátékának lehetőségeit megvizsgálni.

MEGEMLEKEZÉS ELHÚNYT BARÁTAINKRÓL

A Tanulmányi Napok kezdetén a jelenlevők megemlékeztek az ezévbén elhunyt nagy magyar előadóművésznőről, **Illyés Kingá**-ról (Marosvásárhely), a Kör régi barátjáról, a *Magyar Irodalmi Figyelő* kitüntetettjéről, aki a Körben és az egész világon előadóművészetével a tiszta magyar szellem fennkölt kisugárzója volt, és **Kulhavy László**-ról (Hannover), a Kör régi barátjáról, a Tanulmányi Napok hű látogatójáról és támogatójáról.

MIKES IRODALMI DÍJ

A Tanulmányi Napok keretében a Kör '**MAGYAR IRODALMI FIGYELŐ**' irodalmi díját **Sipos Gyula**, ismert irodalomkritikus (Párizs) mélyreható és a nyugati magyar irodalom sok területére kiterjedő előadása alapján **Kemenes Géfin László**-nak (Groningen) ítélte oda. A díjról diploma és emlékérem tanúskodik.

*

ELŐADÁSOK (időrendi sorrendben):

Tóth Miklós (Hága) *bevezetésében* röviden áttekintette a magyar kultúrvilágot, amelyben a szociológiai szükségszerűségből előálló különbségeket vizsgálta a magyarországi és azon kívüli magyar kultúrvilágok, különösképpen pedig a 'nyugati', speciálisan a *nyugat-európai* magyar kultúrvilág között. A Hollandiai Mikes Kelemen Kör a nyugat-európai gyökerekből táplálkozó, az emberi kultúra egészére tekintő magyar kultúrvilágnak kíván kifejezést és teret adni abban a meggyőződésben, hogy a magyarság az egész világon él és egy kulturális egészet képez. Az előadó vázolta a jövő évek munkaprogramjának alapvonalait, amelynek keretében az évközi előadások és a Tanulmányi Napok mellett egy-egy speciális téma körül megszervezendő szak-konferenciák gondolata is a tervek között szerepel. A Kör különös figyelmet kíván szentelni az ifjúságnak. Igyekszünk egyetemi hallgatókat meghívni Tanulmányi Napjainkra különböző országokból. E Tanulmányi Napokon jelen voltak egyetemi hallgatók a Felvidékről és Erdélyből.

Segesváry Viktor, az ENSZ volt tanácsadója és számos tudományos mű szerzője (Lugano), *Virradat Keleten és a Nyugat alkonya – Két modernitás szembenállása* című előadásában részletesen elemezte a 'Nyugat' és a 'Kelet' életmagatartásának és gondolkodásának különbségét, annak strukturális okait és az ebből származó jelenlegi problémákat.

Czigány Lóránt, irodalomtörténész, író (London), **Karátson Endre**, a Lille-i egyetem emeritus professzora, író (Párizs) és **Kibédi Varga Áron**, az amszterdami Vrije Universiteit emeritus professzora, író (Amszterdam) *Az eltűnt idő nyomában – Élő kultúrtörténet* címmel közös irodalmi programban életük egy-egy személyes fázisát jelenítették meg.

Farkas Flórián, villamosmérnök, MBA, IBM-konzultáns, a Kör elnöke (Hága) *Világgazdasági kitekintő – Ázsiai renaissance* című előadásában a jelenlegi gazdasági világhelyzet néhány alapvonalát vázolta fel hangsúlyozván a távol-keleti és indiai fejlődés szerepét napjainkban és a várható jövőben.

Reuss Konrád, jogász és közgazdász, a Banque Lambert szakértője (La Hulpe) *Magyarország Nyugatról nézve: problémák és lehetőségek* című előadásában gazdasági és szociológiai kérdéseket vizsgált a mai Magyarország életében.

Lengyel Alfonz, a sarasotai egyetem professzora, a kínai kormány régészeti tanácsadója (Sarasota) *Kína mindent romboló Kulturális Forradalma utáni gazdasági és kulturális fejlődés* címmel tartott előadást. Ebben nem csak Kína fejlődésének állomásait világította meg az utóbbi évtizedekben, hanem egyben képet adott a jelenlegi Kína belső viszonyairól is saját gazdag tapasztalati anyaga alapján. Említette többek közt, hogy a kínaiak a múltban Magyarországot példaként tekintették a Szovjetunióval szembeni politikai stratégiájuk meghatározásánál. Ázsiában ő a harmadik magyar - Körösi Csoma Sándor és Stein Aurél után -, akinek nevét emléktáblán örökítették meg.

Németh Pál, ref. lelkész, arab nyelvész és iszlám-szakértő (Budapest) *Iszlám: Kelet és Nyugat határán – Harmadik út?* címmel az iszlámnak a többi nagy valláshoz való viszonyát és annak a jelenlegi világban betöltött szerepét jellemezte nagy tárgyi ismeretről tanúskodó módon. Emellett kitért Goldziher Ignác és Vámbéry Ármin nemzetközileg kimagasló tevékenységére a magyar orientalisztika területén.

Farkas Flórián beszámolt a *Mikes International Alapítvány* kiadó 3. évről. A 'Mikes International' negyedévi internet-folyóirat (www.federatio.org/mikes_per.html) és az internet-könyvkiadás ('Bibliotheca Mikes International', www.federatio.org/mikes_bibl.html) nagy olvasottságnak örvend az egész világon. Az indulás, azaz 2001. szeptember 8. óta 12 folyóirat-szám és 34 könyv jelent meg. Nagyszámú cikk és könyv kiadása van tervbe véve. Ennél a minőségi szempont elsődrendű fontosságú. E pillanatban különös figyelmet kapnak az első önálló magyar bölcséleti iskola, a *Kolozsvári Filozófiai Iskola* tagjai, akiknek napjainkban általában nehezen hozzáférhető művei ily módon mindenki számára elérhetővé válnak, valamint a nyugati magyar irodalom. A kiadványok eddigi listája is mutatja, milyen széles és változatos területet ölel át a kiadói stratégia. Ez a jövőben még bővülni fog. Az eddig megjelent folyóiratok és könyvek a konferencia alatt nyomtatott és bekötött formában megtekinthetők és megvásárolhatók voltak. Minden kiadvány az Országos Széchényi Könyvtár honlapjáról (mek.oszk.hu és epa.oszk.hu) is letölthető és kinyomtatható. *A kiadványokra - azoknak a Mikes International-ben történő szakszerű közlési módja következtében - tudományos művekben éppúgy lehet hivatkozni mint bármely papíron nyomtatott és kiadott könyvre vagy cikkre. Itt egyenrangú publikációkról van szó.*

Monok István, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója (Budapest) *Az Országos Széchényi Könyvtár és a magyarságtudomány* címmel tartott előadásában az OSZK fontos szerepét vázolta fel az egyetemes magyar kultúrvilágban szerte a világon.

Moldován István, az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtár osztályvezetője (Budapest) a *Magyar Elektronikus Könyvtár* működési módjáról adott áttekintést. Az OSZK e téren nemzetközileg is úttörő munkát végez. Budapesten kívül jelenleg Kolozsváron és Somorján funkcionálnak tükörszerverei.

Csernus Sándor, a Párizsi Magyar Intézet igazgatója (Párizs) *A magyar kultúra a mai Franciaországban: múltó divat, vagy igazi esély az áttörésre?* címen adott áttekintő képet a magyar kultúralkotások franciaországi ismertségéről és terjedéséről.

Kabdebó Lóránt, egyetemi professzor (Miskolc) *A Kelettel való keveredés a költészetben – József Attila, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor* címmel magával ragadó, szövegekkel gazdagon illusztrált előadásban nyújtott betekintést e költők keleti ihlettségű írásaiba.

Wonke Rezső, a Duna Televízió munkatársa (Budapest) *Élet a klasszikus Selyemút mentén – az első kínai úrhajó fellövésének évében* címmel mutatta be és látta el személyes, történeti és szociológiai kommentárral televízió-filmjét Belső Kínáról, annak lakóiról és azok életéről napjainkban.

Herczegh Géza, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem emeritus professzora, a hágai Nemzetközi Bíróság volt tagja (Budapest) *Megőrizhető-e Európa sokszínűsége az egységben?* cím alatt történelmi paralellek felvázolásával mutatta ki, hogy e sokszínűség megőrzésénél mindenekelőtt az illető társadalmi egységek – nemzetek - akarata és önfenntartó ereje a döntő tényező.

Minden előadást a szokás szerint mélyreható eszmecsere követett.

*

Szűcs István, a *Partiumi Keresztény Egyetem* kancellárja (Nagyvárad) áttekintést adott az Egyetem létrejöttéről, a röviddel ezelőtt a Román Kormánytól elnyert akkreditálásáról és tevékenységeiről.

Nanszákné dr. Cserfalvi Ilona, a Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola főigazgató-helyettese (Debrecen) áttekintést adott a főiskolán folyó oktatási és kutatási munkáról, illetve a Partiumi Keresztény Egyetemmel való együttműködésről.

Nagy Ildikó, a Szlovák Rádió tanácsadója (Pozsony) tájékoztatást nyújtott kulturális eseményekről a Felvidéken, amelynek keretében kitért arra, hogy 2004. szeptember 14-én megnyílik a komáromi Selye János Egyetem, amelynek első oktatási nyelve a magyar.

*

2004. szeptember 11-én este hangzott el **Sipos Gyula** (Párizs) előadása a **Magyar Irodalmi Figyelő** ezévi odaítéléséről Kemenes Géfin Lászlónak, amelyről itt fenn már hírt adtunk.

Ezután folyt le a hagyományos

IRODALMI EST

A **Irodalmi Est** keretében a maga vagy mások műveiből felolvasott: **Kabdebó Lóránt, Czigány Lóránt, Németh Péter Mikola, Budavári Gábor, Dobos Marianne, Tóth Miklós, Karátson Endre** és **Kibédi Varga Áron. - Lengyel Alfonz** és **Segesváry Viktor** egymást felváltva gyakran bizarr, anekdotikus történeteket meséltek el személyes élettapasztalataikból az egész világon, részben Ázsiában és Afrikában. Lengyel Alfonznak 1951-ben az Andrássy út 60-ban szerzett élettapasztalataihoz az ő – és a hallgatóság – akasztófahumora nélkülözhetetlen volt.

FOGADÁS

Az Irodalmi Est után szeptember 11-én, szombaton este 11 órakor a Kör Vezetősége **fogadást** adott a jelenlevők számára. A szokás szerint kedélyes hangulatú összejevetelen sokan a kora hajnali órákig együtt maradtak építvén és elmélyítvén a barátságot a Mikes hagyományai szerint, amely a Tanulmányi Napok lényegéhez tartozik immár 45 esztendeje. A késői ágybamenetel azonban senkit sem akadályozott meg abban, hogy 12-én, vasárnap délelőtt 10 órakor megjelenjen Herczegh Géza előadásának meghallgatására és az azutáni eszmecsereben való részvételre. Így van ez 'a Mikesen', ahova az ember nem pihenni megy, hanem magyar szellemi fürdőt venni, eszmecserekből résztvenni, új gondolatokkal szembesülni, látókört tágítani az egész világra, vitákat folytatni, barátságot kötni, barátokkal találkozni és végül meggazdagodva hazatérni.

*

A KEZDET ÉS A ZÁRÓSÓ

A Tanulmányi Napokat **Farkas Flórián**, elnök nyitotta meg és zárta be. Zárószavában köszönetet mondott mindazoknak, akik a Tanulmányi Napok előkészítésének munkájában résztvettek, különösképpen **Csanády Ágnes**-nek és **Marosvölgyi Katalin**-nak.

A JÖVŐ ÉVI TANULMÁNYI NAPOK

Az elnök közölte végül, hogy a tervek szerint a **jövő évi Tanulmányi Napok 2005. szeptember 8-11 között** szintén Elspeetben kerülnek megrendezésre. Az előadások előreláthatólag a **Nyugati Magyar Szellemvilág** témája körül fognak csoportosulni.

A TANULMÁNYI NAPOK ELŐADÁSAI FOLYAMATOSAN MEGJELENNEK A ‘MIKES INTERNATIONAL’ FOLYÓIRATBAN, MAJD ÖSSZEGYŰJTVE KÖNYVALAKBAN IS.

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör Hollandiában tanuló magyar egyetemi hallgatók alapították 1951-ben Utrechtben. A Kör évenkénti Tanulmányi Napjait 1959 óta rendezi meg. Ezeken a magyar szellemi élet számos jeles képviselője részvételével egy-egy a magyarságot érintő kérdésről cserélnek eszmét a sok országból összegyűlt jelenlevők. A Kör Hollandiában havonta rendez tudományos és irodalmi előadásokat, rendszerint a vianeni Magyar Otthonban. A Körben megalakulása óta – az évközi összejöveteleken és a Tanulmányi Napokon – több mint 1200 előadás hangzott el a legkülönbözőbb témákról.

A Kör a múltban 15 könyvet adott ki, jórészt az elhangzott előadások anyagából. 2001-ben indult el a *Mikes International* tevékenysége, amelynek a keretében többek közt a Körben elhangzott előadásokat is igyekszünk kiadni. (Elérhetőségi adatokat lásd itt fenn.)

A HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR vezetősége

*Sajtóközlemény***ELHÚNYT ILLYÉS KINGA**

Ez év július 28-án Marosvásárhelyen, otthonában elhunyt Illyés Kinga, a világszerte ismert nagy magyar előadóművésznő. Temetése július 31-én, szombaton délután 2 órakor lesz Marosvásárhelyen. Hosszú ideje beteg volt. Az orvosi kezelés mellett hihetetlen szellemi ereje tartotta fenn. A halál szakadéknak a szélén járva éveken át újra és újra előadóesteket rendezett Erdélyben és Magyarországon. Az tartotta életben, hogy szinte a szó szoros értelmében lelkét lehellte hallgatóiba. Csoda volt, hogy még élt s e csodához nap-mint-nap új csodát fűzött élet formájában. A halál új előadásokra készülöben, váratlanul ragadta el. Így is kellett ennek lenni. Ez illett hozzá.

Az irodalom, mindenekelőtt a magyar irodalom és abban is az erdélyi irodalom megszólaltatója volt. Élete 'Fagyöngyök' sorozata, hogy egyik műsorának a címét idézzük. Saint-Exupéry 'Kis Herceg'-ét számtalanszor játszotta. Szilágyi Domokos 'Kényszerleszállás'-ából készült programját felejthetetlenül adta elő Erdélyben, Magyarországon, Nyugat-Európában. Előadóművészi alkotásaival bejárta az egész világot: a Kárpátmedencét, Európát, Amerikát, Ausztráliát, Új-Zélandot. Londoni fellépéséről Sárközi Mátyás a BBC-ben fennkölt hangú kritikával emlékezett meg. Nyugat-Európában többek közt a Hollandiai Mikes Kelemen Körben és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem összejövetelein rendszeresen szerepelt. A Mikes Kelemen Kör 'Magyar Irodalmi Figyelő' irodalmi díjának birtokosa volt mint egyedüli előadóművész. Sok kitüntetését nem is tudjuk felsorolni.

A szabad, kristálytiszt, intelligens emberi szellem ragyogott Illyés Kingában és fog ragyogni mindazok számára, akiknek az életét meggazdagította s hanglemezein, cd-in és filmjein keresztül meg fogja gazdagítani a jövőben.

E közleményt kiadja a HOLLANDIAI MIKES KELEMEN KÖR.
Suezkade 74, NL-2517 BX Den Haag,

Hága, 2004. július 30.

Tóth Miklós, tel.: +31.70.3587248 és +31.6.53974797, fax: +31.70.3584983; e-mail:
mikes_hollandia@hotmail.com

Ezennel szeretnénk felhívni Olvasóink figyelmét a 'Corvinus Library' elektronikus magyar történelmi kiadó munkájára. Az alábbi honlapcímről számos magyar történelmi témájú könyvet tudnak letölteni, elsősorban angolul, de más nyelveken is.

We would like to draw the attention of our Readers to the activity of an electronical publisher 'Corvinus Library'. On the website of this publisher you can find numerous books on Hungarian history, mostly in English but also in other languages.

<http://hungarianhistory.com/>

<http://hungarianhistory.com/>

Márai Sándor : Mennyből az angyal

menj sietve

Az üszkös, fagyos Budapestre.
Oda, ahol az orosz tankok
Között hallgatnak a harangok.
Ahol nem csillog a karácsony,
Nincsen aranydió a fákon,
Nincs más, csak fagy, didergés, éhség.
Mondd el nekik, úgy, hogy megértsék.
Szólj hangosan az éjszakából:
Angyal, vigyél hírt a csodáról.

Csattogtasd szaporán a szárnyad,
Repülj, suhogj, mert nagyon várnak.
Ne beszélj nekik a világról,
Ahol most gyertyafény világol,
Meleg házakban terül asztal,
A pap ékes szóval vigasztal,
Selyempapír zizeg, ajándék,
Bölcs szó fontolgat, okos szándék.
Csillagszóró villog a fákról:
Angyal, te beszélj a csodáról.

Mondd el, mert ez világ csodája:
Egy szegény nép karácsonyfája
A Csendes Éjben égni kezdett –
És sokan vetnek most keresztet.
Földrészek népe nézi, nézi,
Egyik érti, másik nem érti.
Fejük csóválják, sok ez, soknak.
Imádkoznak vagy iszonyodnak,
Mert más lóg a fán, nem cukorkák:
Népek Krisztusa, Magyarország.

És elmegy sok ember előtte:
A Katona, ki szíven döfte,
A Farizeus, ki eladta,
Aki háromszor megtagadta.
Vele mártott kezet a tálba,
Harminc ezüstpénzért kínálta
S amíg gyalázta, verte, szidta:
Testét ette és vérét itta –
Most áll és bámul a sok ember,
De szólni Hozzá senki nem mer.

Mert Ő sem szól már, nem is vádol,
Néz, mint Krisztus a keresztfáról.
Különös ez a karácsonyfa,
Ördög hozta, vagy Angyal hozta –
Kik köntösére kockát vetnek,
Nem tudják, mit is cselekesznek,

Csak orrontják, nyínak, gyanítják
 Ennek az éjszakának a titkát,
 Mert ez nagyon furcsa karácsony:
 A magyar nép lóg most a fákon.

És a világ beszél csodáról,
 Papok papolnak bátorságról.
 Az államférfi parentálja,
 Megáldja a szentséges pápa.
 És minden rendű népek, rendek
 Kérdik, hogy ez mivégre kellett.
 Mért nem pusztult ki, ahogy kérték?
 Mért nem várta csendben a végét?
 Miért, hogy meghasadt az égbolt,
 Mert egy nép azt mondta: „Elég volt”.

Nem érti ezt az a sok ember,
 Mi áradt itt meg, mint a tenger?
 Miért remegtek világrendek?
 Egy nép kiáltott. Aztán csend lett.
 De most sokan kérdik: mi történt?
 Ki tett itt csontból, húsból törvényt?
 És kérdik, egyre többen kérdik,
 Hebegve, mert végképp nem értik –
 Ők, akik örökségbe kapták -:
 Ilyen nagy dolog a Szabadság?..

Angyal, vidd meg a hírt az égből,
 Mindig új élet lesz a vérből.
 Találkoztak ők már néhányszor
 - a gyermek, a szamár, a pásztor -
 Az alomban, a jászol mellett,
 Ha az Élet eleven ellett,
 A Csodát most is ők vigyázzák,
 Leheletükkel állnak strázsát,
 Mert Csillag ég, hasad a hajnal,
 Mondd meg nekik -
 mennyből az angyal.

(New York, 1956.)

¹ E verset Dobos Marianne: *AKKOR IS KARÁCSONY VOLT – Bölcsészek 1956-ról* című könyvéből vettük (I és É Bt, Budapest, én.).

A verset elszavalta Juhász István 2004. október 24-én a vianeni *Magyar Otthonban*, a Hollandiai Magyar Szövetség és a Hollandiai Mikes Kelemen Kör által közösen szervezett ünnepélyes megemlékezésen, az 1956. október 23-i Magyar Forradalom és Szabadságharc emlékére.

SZÚCS, István : Magyar nyelvű felsőoktatás Nagyváradon: a Partiumi Keresztény Egyetem¹

A Partiumi Keresztény Egyetem új épülete

A Partiumi Keresztény Egyetem címere

A nagyváradai székhelyű Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) az 1959 utáni Románia első magyar nyelvű felsőoktatási intézménye, mely a Királyhágómelléki Református Egyházkerület által 1990-ben alapított nagyváradai Sulyok István Református Főiskola (SIRF) szervezeti struktúrájára, annak anyagi és emberi erőforrásaira épül. Az egyetem, amely ez év júniusában kapott végleges kormányzati akkreditálást, a Pro Universitate Partium Alapítvány fiókszervezeteként működik, mint önálló, saját vezetési struktúrával és gazdálkodással rendelkező felsőoktatási intézmény. A többi romániai magánegyetemhez hasonlóan, állami támogatásban nem részesül.

Jogi státuszát tekintve alapítványi magánegyetem, egy a Romániában működő több tucat magánegyetem közül. Különlegességét kisebbségi jellege adja, pontosabban az, hogy magyar intézmény. Bármely más romániai kisebbség könnyűszerrel létrehozhatott volna önálló felsőoktatási intézményt Romániában, kivéve a magyart. A magyar-román viszony történelmi gyökerei többé-kevésbé ismertek, ennek elemzésére itt nem térek ki. Az erdélyi magyar egyetem ügye azonban minden 1919 utáni román kormány egyik legérzékenyebb problémája. Az első világháború utáni román hatalom egyik legsürgősebb feladatának tekintette a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem magyar jellegének megszüntetését és ezzel egyidejűleg a kolozsvári román egyetem megalapítását. Hamarosan felszámolásra került a több mint 140 éve működő nagyváradai Jogakadémia is.

A kolozsvári Bolyai Egyetem, és a román nyelvű Babeş Egyetem 1959-ben végrehajtott erőszakos egyesítésével a román kommunista rendszer megszüntette a kisebbségi felsőoktatás önállóságának utolsó jelképét, mintegy „lefejezve” az évszázados hagyományokkal és fejlett intézményrendszerrel rendelkező erdélyi magyar nyelvű oktatást. A Bolyai Egyetem visszaállítására tett későbbi kísérletek sorra kudarcot vallottak.

Az 1989 decemberében lezajlott rendszerváltás után változások következtek be a romániai magyar nyelvű oktatásban is. A kommunista rendszerben elrománosított magyar iskolák egy része visszaállt. Ez általában a román tagozatok távozásával, illetve átköltöztetésével történt. Ugyanakkor emelkedett a magyar nyelvű oktatásban tanulók száma is, a román osztályokból való átiratkozás következtében. Az állami oktatási rendszer mellett megjelentek a magán oktatási intézmények és az egyházak által szervezett oktatási intézmények. A kolozsvári Bolyai Egyetem visszaállításának terve azonban most sem valósulhatót meg. A rendszerváltás utáni, liberálisabb román kormány is elutasítja a magyar nyelvű oktatás megerősítését célzó törekvéseket és oktatáspolitikáját a többnyelvű, ún. „multikulturális” intézmények keretein belül kívánja megvalósítani. Az ellenzékben lévő nacionalista pártok pedig egyenesen szeparatizmusnak, sőt, államellenes cselekedetnek minősítik az önálló magyar iskolák létrehozását. Mindezek ellenére, az erdélyi magyar egyetem létrehozásának igénye tovább élt, de megvalósításának lehetősége a Partium „fővárosában”, Nagyváradon jelent meg, a református egyházi oktatás

¹A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi, 45. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás kibővített változata. („KULTÚRÁK TÉRHÓDÍTÁSA – Új világrendeződések. Magyar életmezők”; 2004. szeptember 9-12., Elspeet, Hollandia.).

újrászerveződésének keretei között. Nagyváradnak a magyar nyelvű egyetem létrehozásában vállalt szerepét nem csak infrastrukturális háttere, de egyedi szellemi öröksége, a város kiemelkedő történelmi jelentősége is indokolta.

„Város, kinek nem látni mását”²

Nagyvárad, a „*boldog város*” (Felix Varadinum), a mai Románia egyik legjelentősebb nyugati kapuja, a Sebes Körös és a Pece patak partjain fekszik alig tíz kilométerre a román-magyar határtól. Ősi magyar város - eredeti nevén Várad – a történelmi *Biharország* és a *Partium* (a csatolt részek) „fővárosa”, melynek alapítása óta mindvégig jelentős szerepe volt Magyarországi történelmében. Ma Románia harmadik legnagyobb magyar lakta települése, 220 ezer lakosa közül több mint 75 ezer magyar nemzetiségű. Fontos ipari, kereskedelmi, közlekedési, kulturális és egyházi központ.

Várad Szent László városa. A Szent István által alapított Bihari püspökséget Szent László király 1093-ban áthelyezi Váradra, és Könyves Kálmán herceget nevezi ki Várad első püspökének. Ekkor említik először a város nevét dokumentumokban („populum Varadyensem de Bihor”). Szent László holttestét 1096 körül Somogyvárról Váradra hozzák. Ő Várad védőszentje. Sírhelye zarándoklatok, istenítéletek és eskütételek színtere lett. Ide temették később II. Istvánt, II. Andrást, Mária királynőt, Luxemburgi Zsigmondot, és szinte valamennyi magyar király megfordult a városban. Történelmi szerepét jelzik a magyar királyok által Váradnak biztosított szabadalmak, előjogok, és királyi adományok. Várad 1556-ban lett fejedelmi város, és két alkalommal is fővárosi rangot kap. Először 1534-1538 között Szapolyai János országának fővárosa lesz, majd 1558-ban, a Lengyelországból visszatért Izabella teszi fővárossá. A Várad vár Magyarország legjelentősebb keleti végvára, és Közép-Kelet-Európa egyik legnagyobb erődítménye. Kiemelkedő stratégiai szerepét jelzi, hogy a törökök 1474-től több mint két évszázadon keresztül próbálták bevenni, de csak 1660-ban, egy nehéz, 49 napig tartó ostrom után sikerült elfoglalni az „ország kulcsát” és így, a török krónikás szavaival „szív nélkül marad Erdély”.

Várad a humanizmus városa. Első fénykorát Vitéz János püspöksége alatt (1445-1465) élte a város. Vitéz János csillagvizsgálót állított, és püspöki udvara az európai humanizmus egyik fontos központja lett. A várad káptalan tagjai között találjuk Csezmiczey Jánost (Janus Pannoniust).

Várad a templomok városa. Sorra fogadja be a város a különböző egyházi rendeket (1130 – premontrei rend, 1727 – kapucinusok, 1760 – irgalmasok, 1765 – Szent Orsolya rend), valamint a különböző felekezeteket (református – 1562, görög katolikus – 1777, izraelita, román ortodox – 1784-1868). 1886-ban Nagyváradnak 21 temploma van. Ebből 9 római-katolikus, 4 izraelita, 2 református, 2 görög-katolikus, 2 román ortodox, egy lutheránus és egy rutén. Ezek a rendek és felekezetek a mai napig jelentős szerepet játszanak a város életében (oktatás, egészségügy, szociális gondozás, kultúra). A második világháború előtt közel harmincezer lélekszámú izraelita közösség által létrehozott oktatási és egészségügyi intézmények a város örökségének fontos részét képezik. Jelenleg Nagyváradon négy püspökség székel (római-katolikus, református, görög katolikus és román ortodox), és itt jött létre Közép-Kelet-Európa egyik legnagyobb baptista gyülekezete.

Várad az újrakezdés, az újjászületés városa. Történelme során többször is pusztították háborúk (három tatárdúlás, számtalan török ostrom stb.), és az 1241-es tatárjárás következtében teljesen elpusztult. Lakosságát többször is megtizedelték járványok (1585, 1710 pestis, 1831, 1873 kolera), földrengések (1443, 1612, 1829), árvizek (1774, 1851, 1873), tűzvészek (1784, 1836), de a város minden alkalommal újjáéledt.

Várad a „holnap” városa. Befogadó, nyitott, örökké újat álmodó és újra törekvő város, ahol a magyar és az európai kultúra sok jelentős személyisége élt és alkotott. Itt született Pázmány Péter (1570), a magyar irodalmi nyelv megteremtője, a tudományegyetem alapítója, Perger János jogtudós, a MTA tagja, Csengery Antal, a MTA társelnöke, Károly József (Irenaeus), fizikus, premontrei kanonok, és Szigligeti Ede (1814), drámaíró. Életük hosszabb-rövidebb szakaszában itt éltek és alkottak Michael Haydn, Karl Ditters von Dittersdorf, Krudy Gyula, Ady Endre és Juhász Gyula. Itt indul útjára, 1908. október 14-én a *Holnap Társaság*, melynek programja: „a kultúrérdeklődést és irodalmi lelkiismeretet akarja ébren tartani és felhozni”. A társaság által kiadott két antológiában többek között Ady, Babits, Balázs Béla, Dutka Ákos, és Juhász Gyula szerepelt.

Várad gazdag hagyományokkal rendelkezik az oktatás terén is. A XVI. század második felétől a reformátusok már virágzó iskolát vezettek a városban, főleg Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna támogatásával. A török hódoltság elől menekülve, 1660-ban innen költözött Debrecenbe a nagy hírű református kollégium. A XVII. század végén létrejön a várad főgimnázium, 1765-ben tan- és nevelőintézet nyílik leányok számára (Orsolya rend), majd tíz évvel később megnyílik az Alapy Convictus, a nemes ifjak nevelője. Egy 1798-ban kiadott rendelet előírja a mesterlegények iskolai oktatását. 1783-ban megnyitja kapuit a nagyvárad Állami Főreáliskola. Az 1848-as szabadságharc után Váradon 11 különböző iskola működött 1802 diákkal, majd 1874. november 10-én kezdetét veszi az oktatás a Premontrei Főgimnázium új épületében. Az 1913 – 1914-es tanévben Nagyváradon összesen 72 tanintézet működött 14.755 diákkal. Ebből két főiskola, 2 középiskola, 42 népoktatási intézet, 10 szakiskola és 16 óvoda. A város lakossága ekkor 70.779 fő volt.

A várad felsőoktatás első intézménye az 1780. november 14-én megnyitott Jogakadémia, kezdetben csak bölcsészakkal, melynek teljes megszervezése csak 1788-ban történik meg. A Várad Jogakadémia sok évtizeden keresztül folytatja

² Dr. Fleisz János, Nagyvárad egyik történésze könyvének címe.

tevékenységét, majd az első világháborút követően megszűnik. Fél évszázados szünet után újraindul a városban a felsőfokú oktatás: 1963 október elsején elkezdi működését a Nagyváradai Pedagógiai (tanárképző) Főiskola négy tanszékkal: filológia, matematika, történelem-földrajz és testnevelés. A képzés román nyelven folyik, három éves (hat szemeszteres) időtartammal. Később a Pedagógiai Főiskola beépül az újonnan alapított Nagyváradai Műszaki Egyetem szerkezetébe, és főiskolai karként folytatja tevékenységét. Az 1989-es rendszerváltás után létrejön a Nagyváradai Egyetem. Jelenleg az egyetem 23 karán több mint 100 szakterületen folyik képzés, kizárólag román nyelven.

A magyar nyelvű felsőoktatás újraindulása: a Sulyok István Református Főiskola

A nagyváradai magyar nyelvű felsőoktatás 1990-ben indul újra, a Partiumi Keresztény Egyetem elődjének tekinthető Sulyok István Református Főiskola létrehozásával. Az intézmény alapító okiratának a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Igazgatótanácsának 1990. május 19-én kelt 39/1990 számú határozatát tekintik, mely kimondja a főiskola megalakulását és az ideiglenes vezetőtanácsának megszerveződését. Az intézmény névadója, Sulyok István, az 1922-ben létrejött Királyhágómelléki Egyházkerület első püspöke volt, így az új intézmény nevében is tükrözi hagyományörző, és identitásalakító küldetését. Az egyházkerületi Igazgatótanács elsődleges célkitűzése a református vallásánár-képzés megszervezése volt. A rendszerváltást követően a közoktatásban általánossá, az elemi oktatás szintjén pedig kötelezővé vált a vallásoktatás, ám a megfelelően képzett szakemberek hiányoztak. Rövid időn belül szinte valamennyi felekezet megszervezte vallásánárainak képzését, egyrészt saját felsőoktatási intézményeikben, másrészt állami felsőoktatási intézményekben. A nagyváradai képzés 1990 októberében indult, levelező tagozaton („szombati iskola”) az egyházkerületi teológus szakemberek által készített tanmenet szerint. Az első évben összesen 238 hallgatót vettek fel, akik hétvégeken három csoportban, Nagyváradon, Szatmárnémetiben és Zilahon hallgattak előadásokat, illetve konzultációkon vettek részt. 1995-ben 118 végzős hallgató szerzett református vallásánári oklevelet.

Már az intézmény működésének első évében megfogalmazódik az a törekvés, hogy a vallásánár-képzés mellett, világi szakok is szerveződjenek, és a református főiskolát (teológiai kart) világi egyetemmé fejlesszék. E törekvés háttérében főként a Bolyai Egyetem visszaállításának kudarca, illetve az a felismerés áll, hogy az új román hatalom sem támogatja a magyar iskolák újrászervezését, és egy önálló, állami, magyar nyelvű felsőoktatási intézmény létrehozását. Első lépésként a vallásánár-képzéssel kapcsolatos kormányrendeletek által nyitott lehetőségek kiaknázása tűnt célravezetőnek, melyek lehetővé tették a dupla szakos (teológiai és világi) képzést. A romániai reformátusok esetében, a felekezeti hovatartozás egyben magyar etnikai hovatartozást is jelent, így ezekben a dupla szakos képzésekben lehetőség nyílt a világi szakok magyar nyelvű oktatására. Az egyházkerületi Igazgatótanács úgy dönt, hogy kihasználja a kínáló lehetőséget, és az újonnan létrejött felsőoktatási intézmény keretei között megszervezi a nappali tagozatos, dupla szakos képzést, vállalva ennek anyagi és erkölcsi felelősségét. A világi képzések előkészítése még ebben a tanévben (1990-1991) elkezdődik. Nagyvárad, kolozsvári és debreceni egyetemi oktatók és szakemberek kapnak megbízatást a tanmenetek elkészítésére, a megfelelő képesítésű magyar oktatók felkutatására, és a felvételi vizsgák megszervezésére.

Az 1991-1992 tanévben három nappali tagozatos dupla szakon indul el a képzés, egyenként 25-25 hallgatóval: *vallásánár-szociális munka, vallásánár német nyelv és irodalom, és vallásánár-jogtudomány*. A szakterületek kiválasztásában egyrészt a térségi identitás (Partiumi identitás) megőrzése és alakítása, másrészt a romániai magyar közösségi szükségletek (a kommunista rendszerből örökölt és egyre súlyosbodó szakemberhiány), harmadrészt pedig a rendelkezésre álló, egyre fogyatkozó humán erőforrások játszottak fontos szerepet. A mai PKE képzési kínálata is tükrözi ezt a sajátos küldetést, amit az egyetemi Charta a következők szerint fogalmaz meg: „Folytatva az erdélyi magyar felsőoktatás évszázados hagyományát, ápolva az egyetemes kultúra és tudomány értékeit, belátva a romániai magyar nemzeti közösséggel szembeni felelősségét és kötelességét, a Partiumi Keresztény Egyetem célja:

- hozzájárulni a romániai magyar felsőoktatás fejlesztéséhez, figyelembe véve nemzeti közösségünk alapvető érdekeit, hogy szakági szempontból gyarapodó és átfogó intézményrendszer jöjjön létre a korszerű oktatás biztosítása érdekében;
- a romániai magyar felsőoktatás rendszerének szerves részeként biztosítani nemzetiségi közösségünk számára a magasan képzett, nemzetközileg is versenyképes szakemberekkel való utánpótlást az anyanyelvű oktatás keretei között.”

A nappali tagozatos oktatás a Királyhágómelléki Református Egyházkerület hajdani székházában indul. A székházat a református hívek építették a harmincas években, mivel a Tiszántúli Egyházkerületről 1922-ben levált Királyhágómelléknek nem volt saját épülete. A város főterétől alig fél kilométerre álló székházat az ötvenes években, a kommunista rendszer erőszakosan kisajátította, és 1989 decemberéig pártiskolaként használta. Az épület visszaszerzésére tett kísérletek kudarcot vallanak, ezért az egyházkerület bírósági úton próbálkozik, míg végül, több mint kilenc évig tartó pereskedés után, 1999-ben a székház visszakérül eredeti tulajdonosához.

Az épület visszaszerzése körül kibontakozó bonyodalmak politikai hátterét jól illusztrálja az az eset, amikor a megyei tanács, mely sohasem rendelkezett az épület használati jogával, kiutalja a székházat a Nagyváradai Egyetemnek. Az 1992-1993 tanév elején a Nagyváradai Egyetem vezetősége, ismerte az épület akkori rendeltetését, úgy dönt, hogy az ortodox teológiai kar (!) óráit áthelyezi a számára kiutalt épületbe. Amikor a román teológus hallgatók megjelennek az épületben, a helyzet újra „forradalmivá” válik, de nyílt konfliktusra nem kerül sor. A „sulyokos” hallgatók és oktatók egy része több napon keresztül, éjjel-nappal őrzi az épületet, az egyházkerület püspöke pedig jelképesen beköltözik a székház egyik földszinti termébe. Ez a történet a két nagyváradai felsőoktatási intézmény közötti viszonyt is jól tükrözi: a két egyetem között gyakorlatilag nincs hivatalos kapcsolat.

Az 1992-1993 tanévtől az Egyházkerület egy másik visszaszerzett háromszintes épületében létrejön az Arany János Kollégium, ahol fokozatosan 150 szálláshelyet alakítanak ki a Sulyok hallgatói számára. A kollégium alagsorában kap helyet a könyvtár is, mely kezdetben az Egyházkerület könyvtárából, valamint a rendszerváltás után kapott könyvadományokból áll. Több oktató saját szakkönyvtárát adományozta részben, vagy egészében a Főiskolának. Jelentős számban érkeztek könyvek magyarországi oktatási és kulturális intézményektől, elsősorban egyetemektől, főiskoláktól, kulturális és politikai szervezetektől, valamint az Országos Széchényi Könyvtártól.

A világi szakok elindítását, és a világi egyetem létrehozásának gondolatát elsősorban a térségben (Biharban és a Partiumban) élő magyarok támogatták, és támogatják ma is, míg az Erdélyi magyarság, és főként a Kolozsvári egyetemi értelmiség mindvégig passzív szemlélőként, kritikusan, vagy éppen ellenségesen viszonyult, és viszonyul a Nagyváradai törekvésekhez. A vélemények megoszlanak, és gyakran heves vitákba, sajtónyilatkozatokba nyilvánulnak meg. Egyesek a Bolyai Egyetem visszaállításának kudarcát vetítették rá a megszülető intézményre, és a „Bolyai ügy” aláaknázását látták benne. Ez az álláspont Kolozsvár „presztízsvesztését” volt hivatott kivédeni, hiszen azt a véleményt tükrözte, hogy Romániában csak Kolozsváron működhet magyar egyetem, máshol nem lehet „minőségi” oktatást szervezni. Mások, a rendszerváltást követő masszív kivándorlás, valamint az új román hatalom magyarellenes megnyilvánulásai miatt, egyszerűen vakmerőségnek, meggondolatlanságnak, vagy hiábavaló fáradozásnak tekintették a magyar egyetem létrehozását. Ismét mások, bár lényegesen kevesebben, a Babeş-Bolyai Egyetemen folyó magyar nyelvű képzések kiterjesztésében és továbbfejlesztésében látták a romániai magyar felsőoktatás jövőjét.

A képzés követelményeinek megfelelő képesítésű magyar egyetemi oktatók felkutatása és a nappali tagozatos képzésbe való bevonása rávilágított arra a súlyos szakemberhiányra, ami addig csak becslések alapján volt ismeretes, és amelynek csökkentése a Sulyok legfontosabb célkitűzése volt. A romániai felsőoktatásban kritikus szintre csökkent a magyar anyanyelvű oktatók száma a legtöbb szakterületen, és a még aktív magyar egyetemi oktatók átlagos életkora is meghaladta az 55 évet. Ilyen szakterületek voltak például a jogtudomány, a szociológia, a pszichológia, vagy a közgazdaságtudomány. De hasonlóan rossz helyzet volt az idegen nyelvek (elsősorban a német), és a zenepedagógia területein is. Világossá vált, hogy a nappali tagozatos képzés megfelelő szinten való működtetéséhez a Partiumban, de egész Erdélyben sem áll rendelkezésre elérhető humán erőforrás. Két megoldás látszott célravezetőnek: magyarországi vendégtanárok bevonása a legnagyobb szakemberhiányt mutató területeken, és fiatal diplomások posztgraduális képzése, illetve tudományos fokozatuk megszerzésének támogatása.

Mindkét megoldás kapcsolatépítést feltételez, amit a Sulyok vezetősége már 1991-ben elindított. Szinte „ösztonösen” fordult a Nagyváradai intézmény a történelmi város-páros másik tagja, Debrecen felé, és 1992 január 12-én együttműködési megállapodást köt a Kossuth Lajos Tudományegyetemmel. Ez az együttműködés, talán nem véletlenül, a mai Partiumi Keresztény Egyetem legfontosabb, és egyben leghatékonyabb kooperációja. A Debrecenből áttanító első oktatók száma fokozatosan nőtt, jelenleg 18 oktató tanít heti rendszerességgel Nagyváradon. Az együttműködés másik fontos területe a nagyváradai szakemberek debreceni posztgraduális képzésének elősegítése volt.

A rendszeres áttanításnak és a nagyváradai oktatók debreceni képzésének következményeként az együttműködésnek új területei is kialakultak. Az 1992-1993 tanévben elkezdődik a szociális munkások debreceni részképzési programja,

Az 1993-ban elfogadott akkreditációs törvény előírta valamennyi felsőoktatási intézmény és képzés (szak) önértékelési dokumentációjának elkészítését, és a frissen létrehozott Nemzeti Akkreditációs Tanácshoz (NAT) való benyújtását. A törvény előírásai szerint az akkreditálás két szakaszban történik:

- az első az *ideiglenes működési engedély* megszerzése,
- a második az *akkreditálás*, melyet a harmadik végzős évfolyam után kérhet az intézmény.

Az 1993-1994 tanévben a Sulyok mindhárom nappali tagozatos dupla szakos képzésére benyújtja akkreditációs kérését. A NAT, többszöri helyszíni vizsgálat után, mindhárom szak esetében megtagadja az ideiglenes működési engedély kibocsátását, hivatalos indoklás szerint „az intézmény profiljába nem illeszkedő képzések” miatt. A helyzet súlyosságára való tekintettel, a Főiskola és az Egyházkerület egyes küldöttsége az Oktatási Minisztériumban próbálja tisztázni az elutasítás valódi indokait. Az Oktatási Miniszterrel folytatott tárgyaláson a tárcavezető ígéretet tesz, hogy újraértékelteti a vallásánár-szociális munka, és a vallásánár-német nyelv és irodalom szakokat, amennyiben a Főiskola lemond a magyar nyelvű jogászképzésről! A meghozandó döntés lényege: vállalni a jogtudomány szak megszüntetésének következményeit és átmenteni a magyar egyetemet, vagy megszüntetni, talán végérvényesen, a nagyváradai magyar felsőoktatást. A Főiskola és az Egyházkerület

vezetői a vallásánár-jogtudomány szak megszüntetése mellett döntenek. A szak hallgatóinak segítséget nyújtanak ahhoz, hogy román magánegyetemen folytathassák tanulmányaikat, kisebb anyagi támogatást biztosítanak számukra az első év tandíjának fedezésére. Bár az újraértékelés után a másik két szak megkapja a működési engedélyt, a presztízvesztés nagy: a következő évre kiírt felvételi vizsgákon 50%-al csökken a jelentkezők száma.

A következő években – az „előremenekülés” taktikáját választva - újabb képzések indulnak: zenepedagógia, intézménymenedzsment, közgazdaságtan, filozófia.

Az 1995-1996 tanév végén a Sulyok elérkezik első nyilvános megmérettetéséhez: az akkreditációs törvény értelmében, a Főiskola akkreditálásáig minden végzős hallgató egy akkreditált (állami) egyetemen teheti le diplomavizsgáját. Felvetődik a magyar nyelvű diplomamunkák, és a magyar nyelvű vizsgáztatás kérdése is. A kolozsvári BBTE-n megszerzett államvizsgán a vallásánár-szociális munka szakos végzősök jól szerepelnek, kiváló eredménnyel vizsgáznak idegen környezetben és idegen oktatók előtt. Az államvizsga precedensértékű: 1959 óta először lehet Romániában magyar nyelvű diplomamunkát készíteni, és magyarul államvizsgázni. Ugyanakkor a vizsgaeredmények igazolják, hogy a Sulyokon folyó képzés jó színvonalú, megfelel a nagy hagyománnyal rendelkező állami egyetem képzési színvonalának.

A Partiumi Keresztény Egyetem létrehozása

1998. június 9-én ökumenikus nagygyűlésre került sor a Királyhágómelléki Református Egyházkerület (KRE) székházának, jogi úton történt visszaszerzése alkalmából. A nagygyűlésen jelen voltak a Partiumi történelmi egyházak és a civil társadalom képviselői, a RMDSZ helyi és megyei vezetői, oktatási és kulturális intézmények képviselői és, a magyar nyelvű oktatás ügye iránt elkötelezett, számos hazai és külföldi személyiség. A székház dísztermét és folyosóit zsúfolásig megtöltő résztvevők, akik között szép számmal voltak lelkesen érdeklődő nagyváradi és környékbeli lakosok, közfelkiáltással fogadták el azt a határozatot, mely kimondja a nagyváradi Sulyok István Református Főiskola átalakulását önálló, magyar tannyelvű egyetemmé, Partiumi Keresztény Egyetem (PKE) néven. A nagygyűlésen elfogadott határozatot továbbították az oktatási miniszternek, kérve a minisztérium és a kormány jóváhagyását és támogatását az új intézmény megalakulásához. A PKE létrehozása érdekében tett további lépések e határozat szellemében történtek.

Megvizsgálva az adott jogi kereteket kiderült, hogy a magyar egyetem létrehozásának egyedüli járható útja egy *alapítványi magánegyetem* létrehozása. A Főiskola vezetősége kidolgozta és 1999 áprilisában a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Igazgatótanácsa elé terjesztette a Pro Universitate Partium Alapítvány Statútumát és személyi javaslatát. Az Egyházkerület nem fogadja el az alapító tagok és a kuratórium javasolt személyi összetételét ezért, többszöri egyeztetés után, júniusban került sor az alapítvány végső formájának kidolgozására, és elfogadására. A Bihar megyei Törvényszék 118/1999 számú határozata, mely 1999. szeptember 20-án emelkedett jogerőre, kimondja a Pro Universitate Partium Alapítvány megalakulását és jogi személyként történő bejegyzését. Ezzel létrejött az Egyetem megalakításának jogi kerete. A Kuratórium elnöke az Egyházkerület püspöke, alelnöke pedig a Sulyok rektora. Az alapítvány célja a PKE (törvény általi) létrehozása, és az intézmény működéséhez szükséges anyagi, pénzügyi háttér biztosítása.

1999 október elsején a Pro Universitate Partium Alapítvány kuratóriumának és alapító tagjainak összevont ülésén egyhangúan elfogadott határozat születik a PKE létrehozásáról és az akkreditációs folyamat elindításáról. Ennek szellemében, az Egyetem ideiglenesen kinevezett vezetői, elkészítik a PKE Chartáját, Tanulmányi- és vizsgaszabályzatát valamint Fegyelmi szabályzatát, kidolgozzák az új intézmény szervezeti felépítését és vezetési struktúráját. Már január közepére elkészült az Egyetem első, öt éves fejlesztési terve, mely tartalmazza a kari, és tanszéki szerkezet kialakításának irányait, és az új szakindítások ütemtervét. Ugyanakkor elkészül a 2000/2001 tanévre szóló, rövid távú fejlesztési terv, mely leltárba veszi és rangsorolja az öt éves fejlesztési terv első évében végrehajtandó feladatokat, ugyanakkor tartalmazza az Egyetem kialakításának elveit, módját és ütemtervét.

A PKE 1999-ben elkészült akkreditációs dokumentációjával kapcsolatban a NAT több kifogást emelt. Ezek közül kirívó az egyetem elnevezésének kifogásolása, pontosabban a „Partiumi” jelző, ami a Minisztérium hivatalos állásfoglalása szerint, teljesen elfogadhatatlan, mert arra utal, hogy létezne egy ilyen település, vagy tartomány, ami nem helytálló. Javasolták a „nagyváradi”, esetleg a „bihari” jelzők használatát, esetleg a Partium Egyetem elnevezést. Több levélváltás után, a Rektori Tanács úgy dönt, hogy lemond a „i” betűről, és elfogadja a Partium Keresztény Egyetem hivatalos elnevezést. Ezzel ez a probléma is megoldódik.

A PKE szervezeti felépítésének kialakítása a Sulyok István Református Főiskola struktúrájának kiegészítésével és annak megfelelő bővítésével történt. A főiskolai, pontosabban kari struktúra továbbfejlesztése a PKE szervezeti egységeinek létrehozásával kezdődik. Az 1999 novemberében kidolgozott Chartának megfelelően, az Egyetem Szenátusa, 2000. február 18-án határozott a PKE szervezeti felépítéséről és vezetési struktúrájáról. Ezen határozat értelmében létrejött két egyetemi kar - Bölcsészettudományok és Alkalmazott tudományok - valamint a Sulyok István Teológiai Tudományok Intézete. Ezekben az egységekben, összesen hét tanszék működik. A struktúra részét képezik továbbá az egyetemi funkcionális egységek (Egyetemi

Könyvtár, Arany János Kollégium, Informatikai Központ), a Tanulmányi Osztály, a Gazdasági-pénzügyi Osztály és az Adminisztratív-fejlesztési Osztály.

A NAT 2000. májusában döntést hoz a Partiumi Keresztény Egyetem ideiglenes működési engedélyének odaítéléséről. Ennek alapján, Románia Kormányának 1215/2000. november 28 számú határozata rendelkezik a PKE, és a három új szak engedélyezéséről. *Ez a kormányhatározat tekinthető a nagyváradi magyar egyetem születési bizonyítványának.*

A 2000-2001 tanévben nyújtottuk be a *Turisztikai és kereskedelmi gazdaságtan, és a Vizuális kommunikáció (Reklámgrafika)* szakok akkreditációs kérelmét, és 2002 októberében, a működési engedélyek megszerzését követően, ezeken a szakokon is megindult a nappali tagozatos képzés.

A PKE egyetemi struktúrája a Sulyokon engedélyezett szakok „transzferének” engedélyezésével zárul, amelyet 2002 májusában, a 410/2002 kormányhatározat véglegesít. Ezzel a Sulyok átalakulása és a PKE szervezeti struktúrájának kialakítása befejezettek mondható. Jelenleg az egyetem a következő képzési struktúrát kínálja az erdélyi fiataloknak:

- Bölcsészettudományi Kar: Filozófia, Szociológia, Szociális munka, Német nyelv és irodalom, Angol nyelv és irodalom, Angol-román, Vallásstanár-német, Vallásstanár-szociális munka, Református vallásstanár.
- Alkalmazott Tudományok és Művészetek Kar: Menedzsment, Turisztikai és kereskedelmi egységek gazdaságtana, Zenepedagógia, Reklámgrafika (vizuális kommunikáció).

A magyar kormányzat 2000 tavaszától új alapokra helyezi az Erdélyi magyar nyelvű oktatás, és ezen belül a felsőoktatás támogatását: a korábbi alapítványi-pályázati úton történő támogatást kiegészítik egy nagyobb költségvetési kerettel, az erdélyi magyar egyetem létrehozásának érdekében. Ily módon a jelentős mértékben megnövekedett pénzügyi keret lehetővé tette egy komoly beruházás elindítását: az egyetem, és az Egyházkerület közös székházának, valamint az Arany János Kollégium épületének felújítását és kibővítését, majd egy új egyetemi épület felépítését, amely immár a Pro Universitate Partium Alapítvány tulajdona. Az új épület építésével eredetileg a kollégium kibővítése volt a cél, de az építkezés ideje alatt, a PKE vezetőinek kérésére, módosult a terv, és itt kapott elhelyezést a már több éve méltatlan körülmények között működő Egyetemi Könyvtár, valamint a Rektori Hivatal, és az egyetemi vezetés többi hivatala. Az épületben új, modern étkezde működik, a tetőtérben pedig két szemináriumi terem kialakítására is lehetőség nyílt.

Az épület-felújítások és építkezéseken túl, a magyar költségvetési támogatás lehetőséget nyújtott az oktatás anyagi, és human háttérének javítására, bővítésére. Olyan méretű fejlesztési program elkezdése vált lehetővé, amelyre azelőtt nem is gondolhattak az intézmény, és amelyre égetően szüksége is volt. Az előadótermek és a szemináriumi termek új felszerelést és bútort kaptak, bővült és modernizálódott az informatikai hálózat, valamint az Informatika Laboratórium, létrejött egy modern, számítógépes rendszerben működő fonetikai laboratórium, minőségi hangszerek vásárlására került sor a zenepedagógia szak számára, bevezetésre került az Internetes hálózat, stb. Ezzel egyidőben modernizálódott a hivatalok tevékenysége, a hallgatói nyilvántartási rendszer, javultak a sokszorosítási lehetőségek, és a kommunikációs rendszer. Ezek a fejlesztések elengedhetetlen feltételét képezik a PKE esedékessé váló akkreditálásának, és az intézményben folyó munka minőségi javításának.

A 2004-2005 tanévben az egyetem 1052 hallgatóval kezdte meg működését, aki közül 400-an elsőévesek. Ez előrevetíti a további létszámnövekedést, hiszen egyes szakokon még csak első két évfolyam működik. Az oktatásban 176 egyetemi oktató vesz részt. Ezek közül 64 főállású, 56 társult és 56 óraadó státuszban oktat. Az oktatók kétharmada rendelkezik tudományos fokozattal, és igen magas a fiatal doktorandusok száma is. Didaktikai fokozatukat tekintve 21 egyetemi professzor, 99 docens és adjunktus, 36 tanársegéd és 18 gyakornok.

A PKE jövője

A PKE rövid történetének eddigi legfontosabb eredményei a romániai magyar nyelvű egyetem létrehozása és akkreditálása, valamint a végzős hallgatók sikeres diplomavizsgálója a kolozsvári Babeş-Bolyai, és a bukaresti Zenei Egyetemen. Eddig 590 Erdélyi és Partiumi magyar fiatal szerzett egyetemi oklevelet egyetemünkön.

A jövő tervei között elsősorban *az egyetem akkreditálásának törvényerőre emelését* kell megemlíteni, ami a 2004-2005 tanévben válik esedékessé. Az akkreditációs folyamat a törvényalkotással, az egyetem törvény általi létrehozásával zárul. Ennek kimenetele azonban már elsősorban politikai, és nem szakmai tényezők függvénye.

A két karból álló szerkezet egy átmeneti állapotot tükröz. Az Alkalmazott Tudományok és Művészetek karának szétválasztásával, a jövőben két új kar, a Közgazdaságtudományi, és a Művészeti kar létrehozását tervezi az intézmény. A Bölcsészettudományi karral kiegészítve, egy háromkaros struktúra alakul majd ki, ami jól illeszkedik a tervezett hallgatói létszámhoz, a képzések (szakok) tervezet számához, és a PKE közép és hosszútávú fejlesztésének tervéhez.

Az Egyetem fejlesztése a következő években, a fejlesztési terveknek megfelelően, elsősorban a bölcsészettudományok, ezen belül a tanárképzés, valamint a gyakorlatorientált szakképzések irányában történik. Ez megfelel az intézmény fő célkitűzéseinek: identitás megőrzés és magas szintű, kompetitív szakképzés.

A következő években indítandó (tervezett) szakok közül, a Bölcsészettudományi Kar keretében, a *kommunikáció*, *szociálpolitika*, a *magyar nyelv és irodalom*, és a *néprajz* szakokat, illetve a két-három év múlva tervezett, *pszichológia* szakot említhetjük. Az Alkalmazott Tudományok Kar keretében elsősorban a *területfejlesztés*, a *turisztikai földrajz*, és a *gazdasági informatika* szakokat emelhetjük ki. A művészeti szakok közül az *épületszobrászat-restauráció* szak indítása szerepel a tervek között.

Minden akkreditált egyetemi szak esetében *posztgraduális* szakosító (masters) képzések bevezetését is tervezi az egyetem. Ezek elindítása, illetve akkreditálása fontos eleme lehet az egyetemépítési folyamatnak, hiszen lehetővé teszi a felsőoktatási képzések kiteljesítését, előkészítve a majdani doktori képzések megszervezését.

A PKE jelenlegi állapota, fejlettségi szintje, több tényezőnek köszönhető. Eredményeit és fejlődését nagymértékben elősegítették azok az önzetlen anyagi támogatások, amelyek elsősorban az anyaországból, de más Európai és tengerentúli magyar közösségektől is érkeztek. Működésének anyagi hátterének biztosításában meghatározó szerepet játszottak és játszanak ma is a magyar állami és alapítványi támogatások. Az emberi-szellemi erőforrások biztosítását külkapcsolatai által oldotta meg az intézmény. Ezek közül kiemelkedően fontos a Debreceni KLTE, majd a Debreceni Egyetemmel immár több mint tíz éve kötött együttműködési megállapodás. Ennek keretében jól működik a rendszeres áttanítás, valamint az oktatók és hallgatók cseréje. Ugyancsak fontos az a támogatás, ami a nagyváradi oktatók továbbképzését, és fokozatszerzését célozza. További együttműködési szerződések vannak a Szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolával, a békéscsabai Körös Egyetemmel, a Debreceni Kölcsey Ferenc Tanárképző Főiskolával, a Budapesti Károli Gáspár Református Egyetemmel, valamint a hollandiai Ede városi Keresztény Főiskolával.

Eddig elért eredményei, valamint továbbfejlesztésének reális lehetősége által a PKE nem csak az erdélyi magyar nyelvű oktatás fontos pillére lehet, hanem általában is, a magyar felsőoktatás szerves részeként, jelentős magyar egyetemmé fejlődhet a jövőben. Ehhez természetesen még nagyon sok munkára, türelemre, kitartásra és áldozatvállalásra van szükség. A Partiumi Keresztény Egyetem mindezekről tanúbizonyságot tett az elmúlt tizennégy esztendőben, és ezeket az értékeket valós eséllyel őrizheti meg a következő évtizedben is.

Elspeet, 2004.

The “Partium” Christian University

The „Partium” Christian University (PCU) was founded in Nagyvárad (Oradea, Romania) by the „Pro Universitate Partium” Foundation on the 1st of October 1999, as the first Hungarian language university in Romania. After one year, on the 7th of December 2000, the PCU gained the *temporary authorisation* from the Romanian Government, as an independent private university, with two Faculties. One of the Faculties was already functioning in Oradea, as the „Sulyok Istvan” Reformed College, beginning October 1990, and was transferred to the new University with the agreement of the two institutions. By this we realised the first step of the accreditation. The second (final) step of the accreditation is possible when the third group at one or more specialisations graduates. This became possible this year, for the specialisations started in 1992 at the Reformed College: *Theology-German language and literature*, and *Theology-Social work*. The decision was taken by the Romanian Council of Accreditation and Academic Evaluation on the 19th of July 2004.

At this moment the PCU is the first Hungarian language university, established outside Hungary, which obtained accreditation from the Romanian Government as a private institution. In the 2004/2005 academic year the PCU has 1052 students and 64 *full time* teachers. There are also *associates* (56) and *part time* (56) teachers. In the 2004/2005 academic year the PCU will start with the following specialisations:

1. Faculty of Arts:
 - Theology-Social work
 - Theology-German language and literature
 - Theology didactics
 - Philosophy
 - English language and literature
 - English language – Romanian language
 - German language and literature
 - Social work
 - Sociology
2. Faculty of Applied Sciences and Art:
 - Management
 - Economics of tourism, services and commerce
 - Music pedagogy
 - Visual communication (advertising graphics)

TÓTH, Miklós : A 2004. Tanulmányi Napok elé – Mikes Stratégiai Gondolatok –

Kedves Barátaim,

2004-et írunk. 45. Tanulmányi Napjainkat tartjuk, amelyre egész Európából, sőt az egész világról, sereglenek egybe magyar emberek, hogy kötetlen, kizárólag a szellem szabadsága és az emberi tisztesség mértéke alatt eszmét cseréljenek különböző kérdésekről, legyenek azok irodalmiak – s az irodalom a Mikesben mindig fontos szerepet tölt be és fog betölteni, mert nekünk magyaroknak az irodalom a mindennapi betevő falatunk -, történelmiek, filozófiaiak, gazdaságiak, zeneiek, stb. Mindebben a magyar kultúrvilággal való összefüggésre gondot fordítunk.

Nemrég újra kezembe vettem Karátson Endre előadásának a szövegét, melyet a Kör 50 éves jubileuma alkalmából tartott 2001-ben „(Öreg) vitézek, mi lehet szebb dolog a végeknél?” cím alatt s amelyet mi a Mikes International-ben közöltünk.¹ Vannak szövegek, amelyek olyanok mint a jó vörösbor vagy a jó tokaji aszú: az idő jót tesz nekik, megérnek. Jelentőségüket utólag még jobban látjuk, mint midőn elhangzottak. Karátson Endre 2001-ben pontosan leírta – a Tőle ismert kissé elvonatkoztatott nyelven – a Mikes alapállását. Ez az alapállás benne volt már az 1951-es indulásban és benne van és benne is marad a jövőnk munkánkban. Ez a választóvonal lehető fel a Mikes és más nyugat-európai magyar kulturális szervezetek között. A Mikes úgy magyar kulturális szervezet, hogy nem magyar értelemben, hanem általános nyugat-európai értelemben az. Mikor hosszú idő után a régi kommunista érában megjelent az első cikk Magyarországon a Mikesről – egyébként csak külföldi használatra, mert a Mikes tiltott áru volt Magyarhonban azidőtájt, amelynek a kiadványait elkobozták a magyarországinak nevezett határon – ezt a soha el nem felejthető címet viselte: ‘Hollandul gondolkodnak, de magyarul éreznek’. Még mindig nem hiszem, hogy ez a cím igaz volt, de jól ‘festett’ Magyarországról nézve. Viszont volt benne egy adag igazság is. Ez az igazság azonban sokkal alapvetőbb, sokkal bonyolultabb mint amilyenek első látásra tűnik. Azért, mert ez ma is igaz és minden nappal igazabb és minden nappal igazabb lesz. Nem csak azért, mert mintha mi magyarok kivételes eset lennénk – ami persze vagyunk -, hanem azért mert a különböző kultúrvilágokban élő magyarság más-más kultúrképet mutat. Erdély ismert történelmi okokból mindig is más képet mutatott mint Magyarország többi része. Trianon óta pedig más-más kultúrképet nyújt a Felvidék, a Délvidék, Észak-Amerika, Dél-Amerika, Ausztrália és minden bizonyonnyal Nyugat-Európa s ebben is minden egyes ország. Nem is lehet ez másként, hiszen mindenki része környezetének, amelyben él. Ez egyben nagy lehetőség is egy-egy integrálódó kultúrvilág számára. Kultúrvilágaink kitágulása, azokon belül kultúrák vegyülése és még azon belül a magyar életmezők nem ok nélkül fémjelzik ma kezdődő Tanulmányi Napjaink témáját.

1975-ben mi a Mikes Körben koncentráltuk magunkat először A Nyugati Magyar Irodalom témájára. Ez számunkra magától értetődő volt, mert abban, abból éltünk, mégpedig mint a holland kultúrvilág része. Azt hiszem, ez az egy-kettősség vagy kettős egység – amelyről már sokat beszéltünk – határozta meg életünket és ez hat mindmáig tovább a Mikesben. Meggyőződésem, hogy ez a megkülönböztető eleme a Mikesnek a nyugati világban létező magyar kultúr szervezetektől. Benne olyanok jöttek össze, akik így vagy úgy, a karsztok rejtett patakai titkos, talán a maguk számára sem tudatosított gondolatáramlásában, a maguk világában maradtak minden politikai váltás közepette. Amint többször mondtuk: számunkra a holland, a nyugat-európai kultúrvilág a mi világunk része volt, minden törés nélkül. Nem ahogy Határ Győző mondta: ‘Magyarországon emigrációban születtem, 1956-ban hazajöttem, Angliába...’. Ez nem így van és nem így volt. 1949-ben vált a magyarországi lét a normális magyar ember számára emigrációvá, mert rákényszerítettek egy másik életformát. Számomra mindmáig világosabbá válik, milyen leírhatatlan gazdag, változatos, izgalmas szellemi élet volt Magyarországon a két világháború között, a háború alatt és a háború után. Mikor ide jöttem Hollandiába 1949-ben, megállapítottam, hogy itt vissza kellett mennem 10-12-évvvel a történelemben. Ezek nem éltek át semmit, gondoltam én, őket megdermesztette a háború: nekik – azaz a nyugat-európaiaknak – még sokat meg kell élniük, míg szellemileg eljutnak oda, ahol mi vagyunk. Ezt most nem akasztófahumorról mondom az ‘olvasnám én, nyugodnál te’ tréfás sírfelirata értelmében, hanem nagyon komolyan, a belső érés, az erkölcsi, világnézeti problémákkal való személyes egzisztenciális szembesülés értelmében. Ezen mentünk át mi. Ezen nem ment át Nyugat-Európa. Vitatható mondom: Németország sem, mert ők elvesztették a háborút, amelyet kétszer ők kezdték s máig nem tudják, hol vannak, kik is ők tulajdonképpen. Mi a sok tűz között voltunk és mi mindent átélünk és átélünk. Mi átélünk mindent mintha a miénk lett volna. Fizettünk érte mintha a miénk lett volna s mintha lett volna rá pénzünk, pedig csak vérünk volt. S minket raboltak ki miatta, mintha a miénkért ment volna a nagy játék. Viszont átélünk mindent a magunkéként, megértettük a nemzeti robbanások mozgatóerőit, a vallási robbanások mozgatóerőit, a szociális robbanások mozgatóerőit, a hatalmi politikák mozgatóerőit, stb., ismétlem, mintha mi csináltuk volna. Nekünk van egy lóhossznyi előnyünk más

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi, 45. Tanulmányi Napok konferencia témabevezető előadása. („KULTURÁK TÉRHÓDÍTÁSA – Új világrendeződések. Magyar életmezők”; 2004. szeptember 9-12., Elspeet, Hollandia.).

¹ A beszédet a Mikes International 2002. január-márciusi számában közöltük, pp. 30-33. http://www.federatio.org/mikes_per.html

országokon élettapasztalatban. Nem segít, ha azt mondjuk: bárcsak ne lenne. Van. Ezt fel kell használnunk, mert ez befektetés. Mindent pozitív módon kell nézni, ezt tudja minden üzletember és minden sportoló.

Ez egy kis kitérés volt, de komoly kitérés. Mi minden kultúrvilágban benne vagyunk, mert képesek vagyunk benne élni, *belülről* benne lenni. Szent István Intelmei – lényegtelen, hogy mikor íródtak és ki által – világosan megmondták, hogy a magyar nemzeti kombinációkban teljesebb ki a legjobban. Többnépű állam voltunk és nem tudunk mit kezdeni magunkkal az egynyelvű, egynépű államban. Mi eleve multikulturális, többnyelvű államot csináltunk évszázadokig. Most nem azon kell törnünk a fejünket, hogy nem lehet volna-e másként csinálnunk mindent. Nem tettük. Mi összjátékban gondolkodunk s nem is értjük meg azt, hogy ez nem bájol el mindenkit. Éppen ez az, amit szerete a világon láttam és látok: a magyar excellál, ha többnépű, többvallású, több társadalmi síkú komplikált helyzetekben találja magát. A született közvetítő, kombinációk létrehozója. Nos ebbe a helyzetbe kerültünk itt Nyugaton. Ezért érvényesül sok magyar, amint kiteszi a lábát Magyarországról (persze nem mindenki). Ebben - és más területen is – hasonlít a hollandra.

Mind világosabban látom napjainkban a magyarországi és a Magyarországon kívüli magyarságnak az egymástól való elidegenedését. Úgy érzem, ez feltartóztathatatlan szociológiai jelenség. Nekünk realizálnunk kell magunknak az emigrációk jelentőségét egy-egy kultúrvilág életében. Különösképpen abban az esetben, ha a szellemi vezetőréteg egy része is elhagyta az országot. Ebben van a kritérium. Azokban, akik a kívülálló helyzetben rákényszerülnek arra, hogy a maguk kultúrvilágát, azaz a maguk sorsát, intellektuális síkon is elhelyezzék más kultúrvilágok összefüggésében. Nos 1945-ig a magyar kultúrvilág egy bizonyos módon egy egész volt. Akkor szétesett a kárpátmedencei egység (aminek egyébként nagyon fontos szerepe volt és van a nemzetudatban) és a magyarság szétszóródott az egész világon. A menekülés – mert arról van szó – a magyarság legnagyobb kényszerű befektetése volt a jövődjébe. Kihaszaljuk-e ezt? Eddig nemigen látom. A kárpátmedencei magyarságnak van kölcsönös összefüggéstudata – bár az utódállamok lakosságának nagyobb mint Magyarország lakosságának -, de a 'Nyugatra szakadt hazánkfia' leírt terület. Mi eltűntünk a magyarországi képből.

Nos, barátaim, mi nem tűnünk el. Mi egyszerűen vagyunk és leszünk.

A mi világunk úgy viszonylik Magyarországhoz mint az Újszövetség keresztyénisége az Ószövetség palaesztinai/izraeli zsidóságához. Mindjobban eltávolodunk egymástól és ez úgy, tűnik, nem lehet másképp. A kérdés itt az, hogy mit kezdünk ezzel a felismeréssel. Ebben a helyzetben újraértékelődik a saját kultúrképünk. Mi 50 éve nem Budapestről látjuk a magyar világot, hanem Amszterdamból, mások Párizsból, Londonból, New Yorkból. Vigyük tovább az előző képet: a Földközi Tenger kultúrvilágának Palesztina egy távoli pontja volt. Ennek a számára a világ mai szóval 'mondialis' volt – annak az időnek a mértékei szerint - és ez hozta létre a keresztyéniséget, ez változtatta meg lassan a világot hé oikumené gé-n, az ökumené-n, az egész lakott földön. Mutatis mutandis valami hasonló történik velünk is. Nem tudjuk, hogyan alakul a jövődjő, de biztos, hogy a magyarság a jövőben nem lesz a csonkamagyarországi kultúrvilág és biztos, hogy a magyarság egészében a nyugati magyar kultúrvilág a maga játékszabályai szerint szerepet fog játszani.

Úgy érezzük, hogy nekünk a Mikes kiindulópontjából gondolkodva meg kell próbálnunk vállalni a helyzetünköt és a történelmi küldetésünköt származó feladatot. Mi a magyarságot nem látjuk Magyarországon, még csak nem is a Kárpátmedencében. Mi a magyarságot a Magyar Szellemi Hazában látjuk, amelynek Magyarország is része. Ez Magyarországból nézve szinte érthetetlen, de azon kívülről nézve mindennapi valóság. Innét nézve Magyarország viszont a maga önmagába zárt világával szintén érthetetlen.

A mi hazánk a nyílt intellektus, a kultúra egésze; hacsak lehet: a nyelv, de nem csupán az. A teljes magyar szellemvilág, bárhol a földgömbön. Nekünk feladatunk realizálnunk magunknak a magunk nemzetközi szellemi értékeit, az összjátékot, amely ebből származik. Ebben sokan jártak előttünk és sokan fognak utánunk következni. Ezt nagyon komolyan át kell gondolnunk, és át is gondoljuk ezt újra és újra, ideértve a magyar közoktatást is szerete a világon – ideértve Magyarországot is -, mégpedig innét, Nyugatról, azaz abból a világból, amely töretlenül és mindig is a magunk magyar világa volt és az is marad. Erre vonatkozólag konkrét gondolataink vannak, amelyeket ki is dolgozunk, meg is valósítunk.

Ebben a nagy világ-tájékozódásban helyezendő ez a konferencia-program is. Mindenki tudja, hogy a Mikes keretében az irodalom mindig nagy szerepet játszott és játszik. Nem is lehet másként, mert a magyar szellemi élet mindenekelőtt számunkra az irodalomban ölt testet. A magyar irodalomnak a nemzetközi sikerei arra mutatnak, hogy szellemi értékeink egyebütt is megszólítanak embereket.

Számunkra az egész világ a mi világunk. Minden területen. Nem csupán az irodalomban. A kultúra egy egész. A Mikes indulásakor is a kultúra egészére tekintett. 40 évig magyar kultúra mindenekelőtt magyar irodalmat jelentett a menekülésben, az emigrációban. A kultúra az egész világunk, minden nyelven, minden területen, minden kommunikációs eszközzel. Ebben szerepet játszik a személyes kapcsolat, a nyomtatott szó, a rádió, a televízió és az utóbbi időben mind jobban és jobban az internet. Ez a mi új területünk, melynek a szerepe ma ugyanaz, mint a 16. században a nyomtatásé volt. A nyomtatás megváltoztatta a világot és az internet is megváltoztatja a világot. Az ifjúság pedig az interneten él.

Úgy gondolom, hogy nagyon kevesen léptek annyira tudatosan és határozottan a nemzetközi szellemi világban mint a Mikes a 'Mikes International'-lel. Mi publikálunk egy teljesen önálló, tudományosan felhasználható internet-anyagot, amelyre lehet hivatkozni korrektül és pontosan, mint bármely tudományos publikációra bármely folyóiratban vagy könyvben. Ezt jó

fejben kell tartanunk. Mindez ingyen letölthető és megőrizhető Amszterdamban, New Yorkban, Ungváron, Hong Kongban, Sidneyben, Budapesten, Nagyszébenben. És ezt le is töltik! Tömegesen.

Mi a jövőben több hullámhosszon kívánunk 'adni', mindig a minőségi követelmények következetes fenntartásával. Megyünk tovább a Mikes évközi összefüggéseivel. Megyünk tovább a Tanulmányi Napokkal, amelyeknek minden előadását igyekszünk kiadni. Megyünk tovább a 'Mikes International' folyóirattal három havonként. Megyünk tovább a 'Bibliotheca Mikes International'-lel, amelyben egyik könyv a másik után jelenik meg és terveink szerint még nagyon sok könyv fog megjelenni. Tudatosan figyelmet szentelünk a Kolozsvári Filozófiai Iskolának, amelyet igyekszünk minél teljesebben kiadni, nem azért (csak) mert magyar, hanem mert jelentős az emberi eszmétörténetben. - Itt nagy elismeréssel és köszönettel említjük az Országos Széchényi Könyvtárt, melynek Főigazgatóját Monok Istvánt mint együttműködésünk fontos együtkezdeményezőjét – co-initiator – örömmel itt üdvözölhetjük körünkben Moldován Istvánnal együtt, akinek az odaadó együttműködése a magyar kultúra ezen új kifejező módja területén nem értékelhető túl, lévén az olyan nagy jelentőségű. - Emellett szándékunkban áll a jövőben a Mikes International keretében szaktudományi vagy irodalmi vagy egyéb kulturális long weekend-összefüggéseket szervezni, amelyeken előadások hangzanak el azt követő vitákkal, amelyeket szintén ki szeretnénk adni. Hasonlóképp tevékenykedett a Mikes egyik hőskorában, Vashartyánban, azaz Vaeshartelben, Dél-Limburgben. A Mikes eddigi 'története', ha szabad ezt a nagy szót használnom, azt mutatja, hogy a Mikes mindig igyekszik új utakra lépni. Akkor kell lépni, akkor kell tenni valamit, akkor kell valamit kimondani, amikor arra eljött 'az idők teljessége', ahogy a Biblia mondja. Így állt elő a Mikes 1951-ben, így álltak elő a Tanulmányi Napok 1959-ben. Így indult meg a Mikes International 50 éves jubileumunk alkalmával 2001-ben. A multunk kötelez, de csak azért, mert előttünk nyitott a jövő. Ezen az úton tovább kell mennünk. Szent úton járunk. Zarándokok vagyunk az örök értékek felé. Ez egyesít bennünket az egész világon, azaz – mai szóval – 'world wide'. Ezért hívunk meg az utóbbi években Tanulmányi Napjainkra magyar fiatalokat különböző országokból. Ezt szeretnénk tenni a jövőben is. Körünkben itt is jelen vannak egyetemi hallgatók a Felvidékről és Erdélyből. A számukra, és minden magyar fiatal számára, szeretnénk világ-távlatokat nyitni a jövőre, őket belevonni a munkánkba, amely őket egyben előre viszi. Ez a Mikes egyik feladata.

Ezen konferencia-program előadásai – és azzal együtt a Mikes Kelemen Kör sokrétű tevékenységei - egy egészet képeznek a világot átfogó magyar szellemi haza égése alatt, amely mindenkit meghagy a maga világában és a maga méltóságában, amely csak összeköt és nem elválaszt.

A jövőben figyelmet szeretnénk szentelni a nyugati magyar szellemvilágnak. Ebben szerepet kap különösképpen az a mai magyar irodalom is, amely, mint említettem, szerte a világon mind szívesebb fogadtatásra és méltatásra talál. Ebben is észrevehető egyébként a 'kinn és benn' hozzáállás különbsége, amelyet innét lehet igazán felismerni és kiértékelni. Ez azonban a jövő év témája lesz.

Ugyanakkor nagyon fontos a Magyar Szellemi Világ egysége, összjátéka a többszerűségben. Ezen kell dolgoznunk szabad, őszinte jó akarattal. A Magyar Szellemi Hazának a sokszínű egészébe beletartozik Rákóczi Ferenc, Mikes Kelemen, Balassi Bálint, Esterházy Péter, Teller Ede, Misztótfalusi Kis Miklós, Bethlen Gábor, Széchényi István, Goldziher Ignác, Ady Endre stb. hogy csak néhány kiragadott nevet említsek a sok-sok közül. A mi magyar kultúrvilágunkban a sokszínűség, a sokszínűség az izgalmas. Abban a kultúrvilágban, amelyben a különböző vallások kompromisszumban éltek egymással együtt, - *ebben* él a magyarság a *maga* világában. Ha akarjuk tudni, hogy kik vagyunk, tekintsünk Erdélyre, ahol egymással egyensúlyban élünk, mert ott a magyarság maga határozta meg a maga játékszabályait. Ezek vagyunk mi: a lehetőségek szerint a 'suum cuique' országa és népe. A két lábbal a földön járó kompromisszumok népe. Ez világít át minden ellentétünkön, még ha nem is ismerjük ezt fel. Talán nem ártana ezt tudatosítanunk magunknak.

Ebben az önarcképben ismerünk egymásra – ahogy a Mikes egyik konferencia-témája alcíme szól: *Önarcképünk sorsunk tükrében*. Ez vagy te, mondja nekünk ez a kép. Ebben az irányban próbálunk menni ezeken a napokon is: a mi útunkon a jövő felé.

Elspeet, 2004. szeptember 9.

Strategic Thoughts to the Mikes Study Weeks of 2004

Present writing was the introductory paper to the 45th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands). Mr Tóth, one of the founding fathers of the Association, positions the Association on the broadest Hungarian spiritual palette. He highlights its uniqueness, its role in the past, and especially in present and future; this special role is determined by the fact that the Association always sought new ways when the time was ripe for that. Mr Tóth also elaborates largely on these new ways the Association is taking at the moment, i.e. the broader themes of the Study Week conferences, the periodical Mikes International, the book publishing activity, symposia, etc.

UNGVÁRI ZRÍNYI, Imre :

Böhm szellemfilozófiájának helye *Az ember és világának felépítésében*

2004. szeptember 8-án megjelentettük a *Bibliotheca Mikes International* elektronikus könyvkiadásunk keretében Böhm Károly *Az ember és világa* hatkötetes rendszerének második kötetét ('*A szellem élete*'). Jelen írást, amely az elektronikus kiadás bevezető tanulmánya, a Mikes International felkérésére Ungvári Zrínyi Imre, a Kolozsvári „Babeş-Bolyai” Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar, Szisztematikus Filozófia Tanszék (Etika, Antropológia, Magyar filozófia történet) tanára készítette.

A *Szellem élete* című munka Böhm Károly hat kötetben megjelent főművének, *Az ember és világának* második kötete, amely különösen fontos szerepet játszik a böhmi filozófia rendszerének kialakításában. Mint ismeretes, Böhm Károly éppen azáltal vált a magyar eszmetörténet elismert gondolkodójává, hogy Magyarországon elsőként teljesítette a klasszikus német filozófia által a gondolkodás tudományosságának feltételévé tett követelményt: a filozófiának egyetlen alapelve támaszkodó rendszerként való kifejtését. A filozófiai magyarázat sokoldalú és rendszeres artikulációjának biztosítása *Az ember és világa* egyik alapvető célkitűzése, amely a koncepció alapjaiban, a következetes ismeretkritikai beállítottságban és a tudatfunkcióként értelmezett filozófiai kategóriák belső összefüggésében megalapozott.

A *Szellem életének* rendszertani helye

A *Szellem élete* továbbfolytatja és lényeges kérdésekben kiegészíti a módszertani ismeretelméleti megalapozást nyújtó első kötet, a *Dialektika vagy alapphilosophia* gondolatmenetét azáltal, hogy a tudati funkciókat immár nem csupán az ismeretek adottságformája és artikulációja szempontjából játszott szerepük szerint értelmezi, hanem az ismerettartalmak szemléleti és értelmi önadottságának háttérében megrajzolja az ember egységes önfenntartó szellemi lényének életfolyamatait. Az így adódó teljesebb, szellemfilozófiai és nem csupán ismeretorientált szemlélet tette lehetővé, hogy a böhmi filozófia rátaláljon arra az egységes alapelve, amely szerint az embert a képzeteiben magáévá tett „idegen” világ, illetve az öntudatos cselekvéseiben és alkotásaiban feltároló „saját” érték-világa egységes szubjektumaként értelmezheti. Ez az alapelv az öntevékeny szellemiség önfenntartó, önérvényesítő tevékenysége, avagy böhmi szóhasználattal élve, „az öntét önállítása”. A böhmi filozófia e központi kategóriája szisztematikus jelentőségének a megértéséhez szükséges röviden felidéznünk az öntét-fogalom három megjelenési formáját az öntét ismeretelméleti-módszertani, szellemfilozófiai és axiológiai értelmét.

Az öntét: tevékeny valóság

Az öntét kategóriája már a *Dialektikában* megjelenik, mint a „valóság”-fogalom ismeretelméleti szinonimája. Eszerint a „valóság” alanyi és tárgyi aspektusában egyaránt jelentéshordozó értelmi-szellemi egység, amely különböző megnyilvánulásokból, azaz részjelentések sokaságából tevődik össze, és amelynek alaptendenciája a cselekvés, azaz a tudat előtti önkifejtés és önérvényesítés: „Egy ilyen egységet – írja Böhm –, mely a többségben [*sokféleség* –U. Z. I.] bírja lételet s egy olyan többséget, mely egy összjelentést tartalmaz, nevezzük *öntétnek*. Az öntét pedig egy szellemi, azaz ideális egység, s annyiban annyiféle öntétet kell a világon statuálni, a hányféle ilyen különböző egység található tapasztalatilag”.¹ Az öntét az öntudatban és az öntudat számára adott cselekvés, amelynek a fogalmában kifejezett „önfenntartó önállóság” a komponensek résszerű hatásában, az „ágtétek”-ben és azok belső összetartozásában is megnyilvánul. Az *öntét* minden tagolt szellemi egység, önérvényesítő valóság közös megnevezése, akár ismereti tárgyról, akár a megismerő alanyról van szó. Böhm szerint minden valóság (kép) összetett, jelentéshordozó és önérvényesítő, amennyiben arra törekszik, hogy az öntudatban a maga számára teret

Az itt közölt szöveg egyes passzusai néhol megegyeznek *Öntételezés és értéktudat. Böhm Károly filozófiája* című Böhm monográfiám vonatkozó fejezeteinek szövegével. Pro Philosophia, Kolozsvár-Szeged, 2003.

¹ Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások. I. Dialektika vagy alapphilosophia*, Budapest, 1883, 222. o. (a Böhm-ídezetekben mindenhol az idézett kiadás helyesírását követtük). [A Mikes International által kiadott elektronikus változatban a 103. l. - Mikes International Szerk.]

szeressen, önmagát sajátos tartalmában az öntudat előtt „kifejtse” és „állítsa”. Eszerint minden *létezőt* természeténél fogva tevékenynek, azaz *élőnek* kell elgondolnunk, aminek logikai értelme az „*önállítás*” (önmagát fenntartó törekvés).²

Az öntét meghatározásában említett belső tagoltság és összetartozás logikai implikációként, azaz *célszerűségként* is értelmezhető, amennyiben az csak az önfenntartásra és önkifejtésre való sajátos alkalmasságot jelent és semmi mást. A célszerűség és az egyes öntétek, illetve a célszerűség és az alany viszonyában Böhm mindvégig ragaszkodik hozzá, hogy a célszerűséget az alkotó elemek természetéből kell megérteni, és semmi köze sem lehet külsődleges, előzetesen adott célokhoz. Ilymódon a valóság célszerűsége csakis az alanyi projekció célszerűsége, azaz akadálytalan megvalósulása alapján értelmezhető. Eszerint a világ azért célszerű, mert az alany vetülete, vagyis az ismeretek formáiban artikulált világ az alany artikuláltságához hasonló, s ennél fogva, állítja Böhm, csak azt értjük meg belőle, aminek saját magunk alkotó funkcióival való egyezését felfedeztük. A célszerűség tehát, akár alanyi, akár tárgyi értelemben vesszük, nem egyéb mint különböző tényezők okszerű hálózata (kivetítése), logikai mozzanatokban megmutatkozó értelmi egység. Egy ilyen egység nem valamely cél előzetes tételezésével adódik, hanem csakis az okozati összefüggésekből és kialakult kapcsolatokból visszafelé értelmezhető, mégpedig úgy, hogy a célszerűséget az ok–okozati viszony egyik formájának tekintjük.

Az öntét: az ember szellemi lényének szinonimája

A *Szellemtanban* kifejtett szubjektumelmélet, az „öntét explikációja”, mint láhattuk, nem egy újfajta megközelítés, hanem pontosan onnan indítja gondolatmenetét, ahol a *Dialektika* befejeződött. Kétségtelen, hogy a kategóriatan megmutatta Böhm világértelmezésének alapvonalait, de a gondolkodó úgy érzi, hogy az ismeretszerzés tartalmi összefüggéseinek magyarázata hiányos lenne, ha nem egészítené ki „a szellem tartalmának magyarázatával”. Ez lényegében azt jelenti, hogy az *öntétként*, vagyis logikai mozzanatok ideális egységeként leírt ismereti tárgy jelentése csak az emberi szellem mint *alapöntét* logikai mozzanataiból érthető meg, ugyanis éppen ezek együttműködéséből származik. Logikusnak tűnik tehát a következtetés: ha a valóságot öntét formájában fogjuk fel, az arra vezethető vissza, hogy az ember is öntészerű létező. Az egyes kategóriák egymásra vonatkozása, vagyis az ismerettárgy tartalma és a szubjektum szellemi lényé tehát egylényegű, a szellemi egységnek különböző konkrét formákban való kifejeződései.

Böhm az *öntét* kategóriájában megtalálta egész filozófiájának központi problémáját, amely egyesíti magában a megismerés és a cselekvés, a lét és az érték értelmezésének alapkérdéseit, s ezt a problémát a *Szellemfilozófiában* egész eljövendő munkásságára nézve is programadó módon megfogalmazta: „Egész művem nem egyéb, mint az emberi öntétnak explikációja; a dialektika, melyet az első kötet tartalmaz, csak azon negatív előmunka, amely a helyes *utra* igazított, s amelynek eredményeképp a szellem alapformáinak ellentmondás nélküli fogalmazása gondolható. Az ott nyert alapfogalmat, az öntét fogalmát, a valóságba kell átvinni. Ez ezentúl a műnek célja. Önként két részre oszlik tehát egész hátralevő teendőnk. Az egyik részben (melyet a jelen kötet nyújt) a szellem vagy az emberi öntét magában vizsgáljuk; a másikban az öntét alkotásait vesszük fontolóra tulajdonságaik s keletkezésük tekintetében.”³

Az emberi öntét mint gondolati egység az emberi képességek hiposztázisa is egyben, vagyis mindazoknak a tevékenységeknek ideális összefoglalása, amelyeket az ember életében kifejtethet.⁴ Öntétként az ember mindenekelőtt *öntudatos* és öntudatlan, böhmi szóhasználat szerint *ösztöni* természetű tevékenységek eredője, akinek lényét éppen a két oldal elválaszthatatlan egysége jellemzi. Az *öntudat* az öntét ideális központja, amelyet az öntét önfenntartásának részfeladatait megvalósító ösztönrendszerek vesznek körül: az „*éltető ösztön*”, a „*mozgató ösztön*” a „*nemző ösztön*” és a „*képező ösztön*”, amely a maga részéről további *érzéki, értelmi (jelentő)* és *öntudati* összetevőkből áll. Az *ösztönök* az öntét „*ágtétei*”, konkretizációi, olyan törekvések, amelyek minden ingerlésre reflexszerűen visszahatnak, megnyilvánulnak az öntudat előtt és/vagy a nekik alárendelt szervek, szervrendszerek mozgósításával kivetítik sajátos természetüknek megfelelő tartalmaikat. Eszerint ösztönző-tápláló, mozgató-kihelyező, nemző-fajfenntartó és utánaképző-megjelenítő cselekvéseik révén hozzájárulnak az öntét egyes funkcióinak önérvényesítéséhez, összességükben pedig az öntét egészének a fenntartásához. A *Dialektikabeli* képzet-idealizmus ismeretfogalmának tartalmait jelentős mértékben kiegészítik, új megvilágításba helyezik az ösztönöknek az öntudat előtti megjelenésére vonatkozó böhmi fejtegetések. Ezek szerint az ösztönök az öntudat előtt *képek* formájában jelennek meg, mégpedig vagy közvetlenül saját képeikkel, vagy más ösztönök tartalmaiban tükröződve. Az egyes ösztönök *saját „képei”* Böhm szerint az éhség, szomjúság, „könnyű vagy nehéz lélekzés”, „betegségérzet”, fáradtság, „nemi gerjedelem”, látási és hallási érzetek, érzéki képek általános jelentése, én-alany és én-tárgy, „önállítás–énvisszaragadás–összefoglalás”.

² Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások. I. Dialektika vagy alaphilosophia*, Budapest, 1883, 161. o. [Az elektronikus változatban a 76. l. - Mikes International Szerk.]

³ Böhm Károly: *Az ember és világa. II. A szellem élete*. Bp. 1892. 21. o. [Az elektronikus változatban a 9. l. - Mikes International Szerk.]

⁴ Böhm Károly: *Az ember és világa. II. A szellem élete*. Budapest. 1892. 24. o. [Az elektronikus változatban a 11. l. - Mikes International Szerk.]

Akárcsak a *Dialektika* ismeretelméleti fejtegetéseiben, Böhm a *Szellemtan* önfenntartó folyamatai között is elhatárolja egymástól az ént és a nem-ént. Az emberi öntéten belül a nem-én fenntartó ösztönrendszereivel szembenáll az *öntudat*, mint az öntét másik egyenrangú oldala. Kétségtelen, hogy Böhm számára az ember megértésében a központi szerepet az *öntudat* játsza, ugyanis felfogásában az Én elsődleges hatótényező: nem a belső aktivitás pusztá eredménye, hanem annak forrása, aki „öntudatos funkciói” által határozza meg önmagát. Az Én öntudatos funkciói az *ítéletalkotás*, a *következtetés*, a *gondolkodás*, az *érzés*, az *indulatok*, a *szeretet*, a *vágy* és az *akarat*. Az öntudat tehát az én hatáslehetőségeinek olyan középpontja, amelyben az egész önfenntartó tevékenység összpontosul, és újabb magasabbrendű, alkotó formákban valósul meg. Böhm megfogalmazása szerint az öntudat „...nemcsak a közvetlen önismeret sarkcsillaga, hanem sarkköve mindazon, értékükben abszolút becsű, alkotásoknak, melyeket az öntudatos észlelyéne élete, kisebb-nagyobb tökéletességben, de mindenkor létesít.”⁵

Amint az az idézett megfogalmazásból világosan kiderül, az emberi öntét explikációja a benne feltáruló mechanizmusok révén méltán tekinthető az egész rendszer alapproblémájának, ugyanis az öntudatos lelki műveletek nem csupán létezési, megismerési, hanem *értékelő* vonatkozásokat is magukban foglalnak. Ez utóbbi vonatkozásokat is figyelembe véve a szellem valamennyi öntudatos funkciója közül kiemelkedik a *szeretet*, amely nem csupán érzés, az öntét tökéletes önbirtoklásának és az ezt biztosító tárgy megnyugtató nagybecsülésének az érzése, hanem olyan megvalósítandó ideál is, amely a szervezetet a „tökéletességének anticipált képe” felé ösztönzi. Ideális, értékelő összefüggései értelmében a szeretet a bölcsességen alapul, s mint ilyen a valódi szabadság előfeltétele és az öntét fejlődésének végső eredménye.

Az öntét: az én szellemi önértékelése

Az öntét kategóriájának a gondolati megalapozása, amint azt az eddigi fejtegetések megmutatták, nem a szellemfilozófiával kezdődik és elméleti jelentősége nem is korlátozódik a szellemfilozófiára. E kategória központi rendszertani jelentősége érthetetlen volna, ha nem látnánk szerepét az értékelés és az értékfilozófia szempontjából is. Következésképpen röviden ki kell tennünk a böhmi axiológia idevágó mozzanataira is.

A értékelés filozófiai kritikájának *Az ember és világa* harmadik kötetében, az *Axiológia vagy értékstan*ban az a feladata, hogy az értékelő folyamatból kiküszöböljön minden szubjektív és esetleges mozzanatot, és helyette feltárja azokat az objektív és szükségszerű összefüggéseket, amelyek az értékítéletek ésszerű alapjait képezik. Egy ilyen törekvés megköveteli, hogy az értékelést úgy tekintsék, mint logikai ítéletet, amely egy tárgy *objektív tulajdonságai* és az alany tudatosan megragadható *szintetikus reakciója* közötti összefüggést fejez ki, *értékjelzők* segítségével.

Az objektív tárgyi vonások figyelembevételére és a racionális eljárás szükségességére összpontosítva tehát Böhm az értékelés központi mozzanatát, az *értékítéletet* állítja előtérbe, s ennél fogva elemzésnek veti alá annak szerkezetét, terminusait és transzcendentális feltételeit. Az értékelés logikai értelemben *kétszintes ítélet*, amelynek első szintjét a tárgy objektív képe és az alany változása közti viszony megfogalmazása képezi, ez *ontológiai ítélet*, avagy a „tetszés alapítélete”. A második szint a tulajdonképpen *értékítélet*, amely az ontológiai ítéletben kijelentett alany-tárgy viszonyra (az összbnyomásra) egy „önmagában értékes” mértéket alkalmaz. Az értékelés objektív feltétele tehát az önérték, vagy abszolút érték, amely az értékelmélet ismeretelméleti (transzcendentális) határfogalma. Az abszolút érték, mint azt Böhm kifejti, logikai értelemben olyan értéket jelent, amely nemcsak más számára, hanem önmaga számára is értékes. Eszerint az abszolút értékesség, vagy önértékesség feltételei az öntudatosság, a reflexivitás és az önértékesség tudata, önigenlése. Az önigenlés szempontja értelmében Böhm úgy gondolja, hogy „A végső érték, az, aki önmagát valamely minősége miatt szereti”, sőt nem habozik kijelenteni, hogy „Ez a mindenkire nézve végső értékes: *ő maga*. Mondhatjuk tehát, hogy a becslés logikai alapfeltétele úgy módosul: *minden más tárgy értékének előzménye az önmagunk értéke*”.⁶

Az én önaffirmációja, amint arra a *Szellem életének* öntét-fogalmával kapcsolatosan rámutattunk, az öntét tudatos és öntudatlan funkcióinak összhangját is kialakító alapfunkció. Mindazonáltal az önaffirmáció különböző formáiban Böhm minőségi fokozatokat különböztet meg. Az én önaffirmációjának minőségi fokozatai a szellem három objektív fejlődési fokának, az *érzékiségnek*, az *értelemnek* és az *észnek* megfelelően, az *érző*, az *értő* és az *esz* *Én*. Ilymódon az a végső mérték, amely az értékességről dönt, az alany mindenkor reflexiók szintje [„reflexiófoka” – Böhm], avagy „az egyén lelki élete felett uralkodó centrális gondolat”, szerint változik. A különböző fejlettségi fokoknak megfelelően tehát mértékként funkcionálhat az érzékiség (a „közvetlen kedvérzet”), az önfenntartás (a „hasznosság”) és az öntudatos szellemiség intuíciója (az „Én minősége”). A mérték természete szerint Böhm megkülönbözteti egymástól a *hedonisztikus*, az *utilisztikus* és az *idealistikus* értékelést, majd ezeknek megfelelően elhatárolja egymástól az *élvezeti értékek*, a *haszonértékek* és az *önértékek* csoportját.

Az értékcsoportok és az én fejlődésfokai közötti összefüggés rámutat az *Axiológia* és a *Szellemfilozófia* benső kapcsolatára. Miután az *Axiológia* a korábbi rendszertervben nem szerepelt, Böhm különös figyelmet fordított az új problematikának a korábbi koncepcióval való összhangjára. Ennek jegyében az értékelést mint az öntét projekciójának egyik oldalát, reflexív

⁵ i.m., 239. o. [Az elektronikus változatban a 102. l. - Mikes International Szerk.]

⁶ Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások. III. rész Axiológia vagy értékstan*, Stein János, Kolozsvár, 1906. 67. o.

kiegészítését bontotta ki az alapkoncepcióból. A *projekció*, amint az a *Dialektika* és a *Szellemfilozófia* gondolatmenetéből kiderül, a böhmi filozófia egyik alapfogalma. Az említett ismeretelméleti és szellemfilozófiai kérdésvetetésben a projekció bármely létező (öntét) önfenntartásának alapformája, amelynek révén a létező a maga tartalmát kivetíti és ezáltal magát létében fenntartja.⁷ A kivetítés alaptörvénye: a hiány és kielégedés, amely az önfenntartás, önmegvalósítás, önállítást alaprendelésének a szolgálatában áll. A létezők és a cselekvést indító hiány jellegzetességeitől függően a kivetített tartalom lehet az öntét ágátéinek, funkcióinak a kihelyezése, valamely kötöttség (ontológiai hiány) hatására, de az öntudatos szellemiség számára az indítók, sőt maga a hiány pótlása is kivetített kép formájában jelentkezhet.

Az öntéttel kapcsolatos alapvető vizsgálódások összefoglalásaként megállapítható tehát, hogy Böhm számára az öntét az az alapfogalom, amely az ember eszméjét a legjobban kifejezi. Eszerint az ember nem egyszerűen test vagy szellem, hanem a kettő dinamikus és funkcionális kapcsolata. Az ember egységként, vagyis öntétként való értelmezésének Böhm számára rendkívüli módszertani és világnézeti szerepe van, ugyanis álláspontja szerint az ember csakis mint testi-szellemi egység illeszthető be egyrészt az „összvalóság nagy képébe”, másrészt pedig „az emberi egyesek erkölcsi világrendjébe”. Ez a gondolat előrevetíti a böhmi rendszer későbbi diadikus struktúráját, a „való” és a „kellő” filozófiájának ágazatait, amelyeket viszont éppen az öntét önfenntartó tevékenysége tart fenn és foglal egyetlen egységes korpuszba.

Az emberi öntét mint szubjektum kétségtelenül Fichte *Abszolút Énjének* transzformációja, amennyiben annak nemcsak számos jellemvonásával, így például az önállósággal, a cselekvőképességgel rendelkezik, hanem olykor Böhm még szóhasználatában is fichtei terminusokat követ, pl. „az ember mint öntét résztétek, ösztönök egysége az abszolút énben”. A böhmi szubjektum azonban a fichtei előképétől eltérően felbonthatatlanul eljegyezte magát a „Más”-sal, s így abszolút voltát elvesztette. Abszolútum jellege a böhmi szubjektum esetében már csupán „emlék”, ideál, egész lényében megalapozott potencialitás és törekvés, de csak ennyi. Megmutatkozásához, „kifejléséhez” elkerülhetetlenül szüksége van a másra, amelyet nem képes „saját erőiből” pótolni. Böhm ismeretelméleti attitűdje, amint azt az előbbiekben láttuk, sokkal közelebb áll Kanthoz és korának tudományos szemléletéhez, mint Fichtéhez, ugyanis elengedhetetlenül szükséges számára a tapasztalatból való kiindulás, sőt ez a tapasztalat sem lehet már számára pusztán a tiszta tapasztalat valamiféle jogosultságának logikai biztosítása, hanem logikai esszencializáltságában is állandó kapcsolatot tart fenn a tudományos tapasztalattal. Így például a *Szellemtan*, akárcsak a további értékelméleti kutatások is, jól érezhetően magukon hordozzák a korabeli filozófiai, pszichológiai és társadalomtudományi gondolkodás nyomait.⁸

A *Szellem élete* és a tudományos szemlélet

A szellemfilozófia terminológiája és hangvétele egyaránt azt mutatja, hogy Böhm gondolkodására jelentős befolyást gyakorolt a korabeli tudomány és a tudományos eredmények értelmezése. Ezzel magyarázható, hogy a megismerés feltételrendszerének leírása mellett számtalan biológiai, fiziológiai és pszichológiai fogalmat találunk, mint pl. a pete (petesejt), protoplazma, ösztön, idegcentrumok, idegfonalak (idegpályák), reflextevékenység stb. Mindazonáltal az itt említett fogalmak és a segítségükkel felépített magyarázatok jelentősége nem valamely tudományos elmélet igazolásában rejlik, mint ahogy a böhmi filozófiai elmélet magyarázó ereje sem változik lényegesen az általa hivatkozott tudományos elméletek igazságának elfogadása vagy megkérdőjelezése által. Filozófiai kategóriákként a tudományos fogalmak és összefüggések csupán szemléleti formák és logikai alapviszonyok kifejezéseiként érvényesülnek, anélkül, hogy empirikus tartalmuknak tárgyi bizonyítóerőt tulajdonítanánk. Erre már csak azért sincs lehetőség, mert a kantianus gondolkodás jellegének megfelelően Böhm az általa feltárt viszonyok egyetemes és szükségszerű jellegére építette gondolkodásának érvényességét, nem pedig a hivatkozott összefüggések tényszerű realitására.

Böhm a *Szellem életében*, az ember-egész transzcendentálfilozófiai összefüggésrendszerének kifejtésében kétségtelenül pszichológiai jelenségeket, folyamatokat és mechanizmusokat is felvázol. Mindazonáltal a böhmi szellemtan sohasem rendeli

⁷ A fogalom általános „lételméleti” ismeretelméleti értelmét a böhmi filozófián belül, jól mutatja az a leírás, amely a *Dialektikában* szerepel: „Minden tárgy önfenntartása = kivetítés: az oxigén működése ép oly kivetítés, mint a nap nehézkedési ereje; a növény kivetíti szerveit ideális csirájából s illatát messze szerveiből. A szellemnél a proectio készíti az objektív képeket. E kivetítés az érzéki pályákon végig megy s a kép ezektől nyeri a sajátos jellemvonását mint érzéki tárgy. Az értelmi functio tehát, mihelyes kivetítem, az érzéki functioval jön kapcsolatba, a minnek kifejezése egy a priori synth. itélet alakjában adható.”

Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások. I. Dialektika vagy alaphilosophia*, Budapest, 1883, 28-29. o. [Az elektronikus változatban a 16. l. - Mikes International Szerk.]

⁸ Böhm saját szemléletmódja kialakulásáról a következőket írja az *Axiológia* előszavában: „Mind világosabban kezdtem belátni, hogy a „vera imago mundi” sem terjedelmileg, sem tartalmilag teljesen meg nem valósítható ábránd; mert a való világ előttünk csak az *általános emberi szellem formáiban* jelenhetik meg, melyeknek tartalma is ugyanezen szellemből fakad. S ezért az emberben a *művész* kezdett érdekelni, ki a világot saját tartalmából és saját formáiban alkotja meg; s álláspontom rendszeresen mind jobban Fichte J. G. felé tolódtott, kinek tulzásait Kant higgadtságával fêkezni s formalizmusát a pozitív ismeretekkel helyesbíteni s tartalmassá tenni volna feladat.” Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások. III. Axiológia vagy értéktan*. Kolozsvár, 1906. V.–VI.o.

alá az emberi jelenségek magyarázatát a pszichologizmus szempontjainak. A magyarázat elve sohasem azonos a tényleges tudati folyamatokkal. Nem véletlen, hogy Böhm ebben a művében határozottan eltávolodik a pozitivizmustól, amennyiben hangsúlyozza, hogy nem a tények keresését tekinti a filozófia feladatának, hanem a magyarázat alapfeltételeinek a feltárását. A magyarázat során igénybe vett mechanizmusok a *Dialektika* formális, ismeretkritikai magyarázatai mögött eleven összefüggésrendszer meglétét mutatják ki, amely pusztán tudati mechanizmusokon túl kiterjed a reflextevékenységekre és az élet legmagasabbrendű, öntudatos műveleteire egyaránt. Ebben az értelemben a Szellemtan, mint az „öntét explikációja” nem megismerési formákra (tudatfunkciókra) összpontosít, hanem az emberi létfunkciók átfogóbb aspektusaira. Az öntét kategóriája, bár az emberi jelenség megismerésének speciális kategóriája, s mint ilyen ismeretelméleti, értelmező kategória, mindamellett létfunkciók megragadásaként „lételméleti” kategória is, sőt valójában az egyetlen olyan lételméleti kategória, amelyet egy következetesen ismeretkritikai filozófia a maga számára egyáltalán elismerhet. Az öntét önállítása az az eredendő tevékenységforma, amelyre vonatkoztatva a létezés, a megismerés és az értékelés összefüggő és egységes életjelenségekként elképzelhetők. Ez az a legátfogóbb értelmezési keret, amelybe az öntudatlan önfenntartás és az öntudatos szabadság egyaránt beilleszthető.

The Position of 'The Life of the Spirit' in Böhm's Philosophical System

Present paper is an introductory essay signed by Imre Ungvári-Zrínyi to the second volume of Károly Böhm's six-volume large opus magnum 'MAN AND HIS WORLD' (entitled '*Life of the Spirit*'). The author, a well-known specialist of the subject, wrote this essay on request of Mikes International. Mr Ungvári-Zrínyi provides in this writing a masterly written brief introduction to this second volume, positioning it clearly between the first and third volume in particular and in the whole oeuvre of Károly Böhm in general.

MARISKA, Zoltán : ...nemcsak a fegyver, hanem az igazság erejével...

2004. szeptember 1. megjelentettük a *Bibliotheca Mikes International* elektronikus könyvkiadásunk keretében Bartók György *Faj. Nép. Nemzet* című tanulmányát, amelyet a szerző 1940-ben publikált a *Szellem és Élet* című folyóiratban. Jelen írást, amely az elektronikus kiadás bevezető tanulmánya, a Mikes International felkérésére Mariska Zoltán, a Miskolci Egyetem Filozófiatörténeti Tanszékének docense készítette.

A kiragadott félmondat a szülőföldjére 1940-ben visszatért, a kolozsvári egyetem rektorának, Bartók Györgynek egyetemi megnyitó beszédéből származik, s az ünnepélyes megnyitó népes hallgatóságában bizony ott volt Magyarország kormányzója, Horthy Miklós is. Ki tudja, észrevette-e bárki is a hallgatóságból eme megnyilatkozás kódolt üzenetét?

Az igazság szellemi tényező – legfeljebb gyakorlati relevanciával bír, más oldalról pedig a fegyverek ereje átmeneti győzelmet biztosít, pusztán lehetőséget ad a szellemiség egyetemes érvényesülésének, érvényre jutásának. A kolozsvári egyetem filozófus rektora ennyit megengedett magának, miközben az intézmény vezetőjeként az egyetem háláját tolmácsolta a visszatérés kapcsán érzett kollektív örömben.

Bartók sohasem hitte, hogy igazságot ki lehet fegyverrel vívni. Az általa oly mélységesen tisztelt Széchenyihez hasonlóan ő sem hitt abban, hogy a politika parancsszavára, a puskatus vagy a gumibot erejére tekintettel az emberek egyszeriben csak megváltoznának. A háborút a hasonló felfogásban íródott *Faj. Nép. Nemzet* (Szellem és Élet, 1940. 2.) című tanulmányában új világ születésének nevezi, de semmit sem mond arról, hogy ez az új világ jobb vagy rosszabb lesz a réginél. Hogy jobb legyen – ehhez idő és türelem, csendes alkotómunka kell, csupa olyasmi, amit a háború biztosítani nem tud. Pedig ekkortájt a háborúnak voltaképpen örülni illett, hiszen Észak-Erdély, Kolozsvár és az egyetem visszakерülését a háború tette lehetővé, s épp a visszatérést ünnepelték Bartókék.

Nem egyszerűen a háború megítélésének eltérő módozatairól, pusztán esetleges véleménykülönbségekről, a politikus, a közéleti ember és a filozófus társadalmi szerepeinek különbözőségeiről, s ebből fakadóan mentalitásbeli eltérésekről van szó – a mindenkor intellektualitás módozatai térnek el egymástól, ha a jelen megítélésének közeli és távoli perspektívái különböznek. Egyszerűen fogalmazva: a közelre látó nem tud a megfelelő távoli perspektívában gondolkodni, míg a távolra tekintő egyaránt látja a közeli és a távoli következményeket. – Ahogyan annak idején nem értették Széchenyi szavait, vagy amiért Deák nem ment el apostoli királyunk koronázására, miután létrehozta a kiegyezést.

A *Faj. Nép. Nemzet* bevezetője a távlatos gondolkodás hiányát eléggé egyértelműen konstatálja. Jól érzékelhetően lenéző, ironikus megjegyzésekkel fűszerezett kritika olvasható a politikai, közéleti percemberekről, azokról, akik egy reggel arra ébrednek, hogy *ímé, imé én is politikus vagyok*, s innentől kezdve vindikálják maguknak a megszólalás, megnyilatkozás jogát olyasmiről, amihez valójában nem értenek. Felületesen és rosszul használnak fogalmakat (itt a jelzett három fogalmat) – s így kihívják az elméleti ember (itt: filozófus) haragját.

Azonnal igazat kell adnunk Bartóknak: a faj, a nép, a nemzet három releváns fogalom, és túl sokat és sokféleképpen használtak ezeket a fogalmakat, a történelem tanulsága szerint nem minden következmény nélkül. Bartóknál elég egyértelműen szembekerülnek a nem tudományos megnyilatkozások alanyai: a közéleti irodalom, a zsurnalisztika, a politika ('világnézeti paripákon lovagló hirtelen-államférfiak' – kire gondolhat?), a szenvedélyes, egyoldalú és tartalmatlan viták szereplői valamint a mindedig talán hallgató tudományos-filozófiai tudás birtokosai. Jó észrevenni, hogy egyszerűen megelégedte a hozzá-nem-értők fecsegéseit és a hozzáértők hallgatását – ezért szólal meg. Mindhárom fogalom filozófiai relevanciával bír, meg kell tehát menteni őket a mindenféle káros interpretációtól, a helytelen értelmezésektől. Bartók nem azt mondja, hogy feltárja eme három fogalom tartalmát, csak szeretné megmutatni a fogalmak értelmezésének szerinte helyes útját, melyen megismerésük során járni kell.

Mielőtt azonban magáról a fogalomértelmezésről lenne szó, a bevezető egy igencsak fontos mozzanatára figyeljünk fel. A helyzetelemzés, egy bizonyos társadalmi (háborús) állapot regisztrálása során Bartók nem egyszerűen a politikai, ideológiai megközelítésekről, hanem a háborút kiváltó okokról is kritikusan szól. Itt a háborúról csak annyit mond, hogy egyszerűen az emberi lét forog kockán, ebben a háborúban az emberi szellem jutott válaszára. (Mi, utódok tudjuk, hogy a népiertással az emberi szellem a rossz utat választotta, s csak remélni lehet, hogy ez az út azóta minden normális ember számára zsákutca, s mindenkor ők lesznek többen). Ide tartozik viszont azon háborús ok megítélése, amit 1920 óta úgy hívunk 'trianoni diktátum'. Bartók itt elképesztően radikális, és teljességgel egyedülálló álláspontot képvisel. Az ő világa is összeomlott 1919-ben (ne feledjük!), egyike a Kolozsvárról száműzött professzoroknak. Ízig-veéig erdélyi, és húsz évig folyamatosan készült vissza Kolozsvárra, s a visszatérés végre 1940-ben sikerült. Meg kellene nézni, pontosan hány '19-es' tért vissza. A professzorok közül ketten: Györfly István botanikus és ő. Csak nekik volt érvényes esküjük, ők nem tettek tehát professzori esküt az 1940/41-es tanév megnyitóján. Így érdekes igazán Trianon bartóki megítélése.

Benne vagyunk egy háborúban – mondja, amit azért vállaltunk, mert egy helytelen és igazságtalan békét erőltettek ránk, de ennél mélyebbre, a felszín alá kell tekintenünk. Különböző külső jelekkel, nem a lényeggel foglalkozunk. Helyi bajok, helyi elégedetlenségek kötik le a figyelmünket – ezek szerint Trianon is egy ilyen helyi baj, helyi elégedetlenség. Bartók egyszerre utasítja el a világnézeti konjunktúra lovagok megnyilvánulásait és ezen megnyilvánulások legfőbb témáját, a szimbólummá vált Trianont. Ha rosszul és felületesen foglalkozunk egy témával, akkor vajon maga a téma is felületesé válik? Bartók szerint igen. Megmarad ugyan maga a békeszerződés történelmileg rossznak és igazságtalannak, de annyira rosszul és felületesen foglalkozunk Trianonnal, hogy a foglalatosság hogyánját és témáját egyszerre utasítja el, mondván, nem itt van a lényeg.

A három fogalom viszont – noha szintén felületesen és rosszul használt fogalmakról van itt is szó – komoly elméleti-filozófiai tartalmuk miatt védelemre szorul. Bartók gondolatvilágának ismeretében: létszerűségük vitathatatlan, ontológiai státusszal bírnak, fontos funkciójuk egy rendszerelvű bölcséleti antropológiában határozható meg. Elég nagy gond, hogy a politikai ideologizálásban ez a három fogalom, maga a háború és a szimbólummá vált Trianon (tágabb értelemben maga az egész békerendszer) egymás mellé került, társítva radikális és ál-elméleti megoldási kísérletekkel. A politikai ideologizálás elutasításának legfőbb érve pedig az, hogy a társadalom mélyebb régióiba kell tekintenünk, s ehhez van szükségünk a három fogalom igazi tartalmaira. Elemzésük tehát nem egyszerűen a három fogalom immanenciájának vizsgálata, hanem egyúttal összefüggéseik tisztázása, rendszerelméleti szerepük meghatározása, még ha jelzesszerűen, útmutató jelleggel is. S ha a rektori beszéd félmondata ily nagy jelentőséget kapott, akkor a bölcséleti antropológia (Ember és élet, 1939) jelentőségét és a két írás eszmei rokonságát is hangsúlyozni kell. Az Ember és élet a bölcséleti antropológia alapvonalait adja meg, egy négykötetesre tervezett rendszer megalapozására szolgál, s ebben a rendszerben ott lettek volna (ha elkészítésére a történelem lehetőséget adott volna Bartóknak) faj, nép és nemzet immáron teoretikusan tisztázott fogalmai.

A Faj. Ha egy tudós szembetalálja magát egy teoretikus problémával, könyvtárba siet, s ha egy szó magyarázatára vállalkozik, etimologizál. Bartók is így vezeti be a faj elméleti interpretációját, de azután hozzáteszi, hogy bár az etimologizálás jegyében sok példa hozható fel a legkülönbözőbb jelentések illusztrálására, ezekre valójában semmi szükség sincs. A sokirányú, szétágazó jelentések és példák nem illeszkednek az idevonatkozó elméletekhez, legyen szó akár komoly, akár komolytalan elméletekről. Az első igazán komoly elméleti megállapítás már elhangzott: a három fogalom létszerűségében áll, hogy alapértelmezésük szerint egymásra épülnek, a szociális-történelmi nép a biológiai faj nélkül elképzelhetetlen, míg a viszonylag új, és spirituális jellegű nemzet az előbbi két tényező talaján áll.

Voltaképpen tehát a három fogalom irreverzibilis összefüggését fogalmazza meg. A továbbiakban a faj-értelmezések bemutatása során összeütközteti Linné (és Marx), valamint Kant elméleteit, kiemelve ezeknek a koncepcióknak bizonyos helyes vagy helytelen elemeit. Linné óta egyértelmű a faj biológiai jellege, továbbá ő fogalmazta meg azt az elméleti tézist is, hogy a faj állandó, konstans biológiai elemek nevében értelmezhető. Azonban mivel Linné az állandó, konstans elemek alapján egyetlen összülőre vezeti vissza az emberi sokféleséget, s Bartók szerint valami hasonlót tesz az itt egy kicsit egyoldalúan jellemzett Marx is, érdeklődése Kant fajfilozófiai fejtegetésére irányul. Röviden: Kantnál az egységes emberi nem belülről törzsek vannak (nem egy törzs), s a faj nem egy természeti csoport meghatározása, hanem rendszerelvű fogalom, mely az egyes törzsekben kifejlődő variációk megjelölésére szolgál. El kell jutni az egyénhez, aki maga is variáció, egy természeti-biológiai egység variációja. Kant segítségével, az így felvázolt elmélet egyúttal elhatárolódás a kortárs fajelméletektől. Bartók joggal hívja fel a figyelmet a fajelméletek gyenge elméleti alapjaira. Nem látják a faj létszerűségének valódi természetét, ráadásul egy nem létező elvben, a fajok tisztaságának elvében hisznek. Nem látják, hogy Európában (és a világon) a fajok keveredése tény, s a létrejött variációk nem természeti konstansok keveredése. A fajelméletek képviselőit (Chamberlain, Gobineau) egyszerűen visszautalja a politikusok közé, hiszen nem 'fajfilozófusok', sokkal inkább 'fajpolitikusok'.

A Nép. A nép a történelem nagy olvasztó kemencéjében összeállt, összeforrt embercsoport, melynek tagjait örökölt közös emberi tulajdonságok kötik össze. A néppé válás folyamatában a sorsközösség a legerősebb formáló tényező. Egy nép megértése annak a történelmi folyamatnak a megértése, melyet az adott sorsközösségű embercsoport bejárt. Bartók használja ugyan az asszimiláció fogalmát, de megkülönbözteti azt a beolvadástól. A kunok példája illusztrálja beolvadás és asszimiláció különbségét. A beolvadás mindkét fél, a beolvadó és a befogadó hasznára válik, hiszen közös lelki, szellemi, társas értékek csak úgy lehetségesek, hogy a beolvadás folyamata nem jelenti a saját értékek felszámolódását, eltűnését.

A magyar törzs magába olvasztotta például a kunokat, akik a magyar nép integráns tagjaivá váltak. A nép derekas részét mindig egy faj (a törzs variációja) képezi, így van ez a magyarok esetében is. A magyarság belső szellemi alkata azonban nem (mert nem lehet) metafizikai entitás, sokkal inkább magyarázó elv. A visszavonatkoztatáshoz kell, nyelvünk, szokásaink, kultúránk stb. megértéséhez, ezek standard elemeinek feldolgozásához. Hogy aztán az így értelmezett néplélekben mennyi a racionális, és mennyi az irracionális elem, ezt így nem lehet megmondani, mindenesetre a részletekben lehet jó nagyokat tévedni. Bartók néplélektani fejtegetései tehát hangsúlyozottan útmutató és elvi jelentőségűek. Noha Arisztotelész neve nem jelenik meg, a néplélektani fejtegetésekben könnyedén lehet az ő aktualitás-potencialitás elvét azonosítani, bármilyen konkrét témáról (egyen és közösség, ösztönösség és tudatosság stb.) is essék szó. A fejezet summázata a szociális rendszer kialakulása, az idevonatkozó elmélet itt-ott a tevékenységelmélet bizonyos mozzanatait is tartalmazza. A népi szociális rendszer visszafelé igazolja a faj – nép – nemzet organikus egységét, hiszen egyrészt lezárja magát az organikus-történelmi fejlődést, másrészt létalapot ad annak, amit nemzetnek hívunk.

A *Nemzet*. A népi szociális rendszer spiritualizálódását – nemzetté válását – Bartók ismételten etimologizálással érzékelteti. Magát a nemzetté válás folyamatát tehát nem elemzi, sokkal inkább a végeredményről, a nemzetéről ír. A nemzet kritériumait sorolja fel. A spiritualizálódás szellemi teljességet ad, a teljesség lényeges és fontos mozzanata a nemzetet alkotó egyének egységes törvénytisztelete, a törvény feltétlen tisztelete. Bár mindig is általában vett fogalmakról (törzs, faj, nép, nemzet) nyilatkozott, itt válik egyértelművé, hogy valójában a magyar vonatkozások érdeklik, a példák és hivatkozások immáron kizárólag a magyar kultúrából jönnek.

A nemzet – így a magyar nemzet is – mint a spiritualizálódás végeredménye nagyon is fiatal, hiszen a modern kor (itt 19. sz.) terméke. Voltaképpen születésének egyik fontos tényezőjéről, az átöröklésről volt szó az eddigiek során, nem kevésbé fontos azonban a másik tényező, a szociális alkalmazkodás. Óhatatlanul Kölcsey programja idéződik fel, Bartók mintha száz évvel később egyszerűen megismételné Kölcseyt. Egy nemzet köteles saját érdekében – különben pusztulás vár rá – alkalmazkodni környezetéhez, a környező más nemzetekhez. Az alkalmazkodás azonban akkor sikeres és célravezető, ha az adott nemzet erősen (és egyre jobban) ragaszkodik saját hagyományaihoz. Egy nemzetnek a tagja csak az lehet, akinek a lelkét ugyanazon eszmék hevítik, mint a nemzet egészét.

Mivel a nemzet új és modern, igazából még nincs felépítve. Jövőjére vonatkozóan tehát csak kellékek fogalmazhatók meg. Innentől jellegzetes bartóki fejtegetések következnek, hiszen szerinte az öntudatos szellem megteremtése a nép lelkében potenciálisan meglévő (Arisztotelész) közös és tudatos szellemiség fejlesztése, kellő szervezéssel közös és öntudatos szellemiséggé formálása olyan feladat, melynek autentikussága kikezdehetetlen. A filozófia egyrészt megtalálja saját nevelési feladatait ebben a programban, másrészt következetesen hangoztatja: a népet nemzetté nevelni kell. Összefüggés és kölcsönhatás van az egyének tudata és öntudata és a csoporttudat (ideértve a nemzeti tudatot is) között. Egymás nélkül elképzelhetetlenek. Nem az a kérdés, milyen irányban, milyen eszme nevében vezet egy uralkodó akarata saját népét, hanem az, milyen eszméje (tudása) van egy népnek (nemzetnek) önmagáról.

Valamennyi Bartókot bemutató összefoglalás megemlíti a *Faj. Nép. Nemzet* (1940) című művét, mint egy bizonyos nehéz időszakban és igencsak kényes kérdésekről szóló ritka és tisztességes állásfoglalást. Közvetlenül nem illeszkedik tudományos programjához, ha úgy tetszik – alkalmi írás. Észre lehet venni azonban a bartóki filozófiai gondolkodás lényeges vonásait, és jelen vannak filozófiájának bizonyos csomópontjai is (a társadalom antropológiai értelmezése, irreverzibilitás, kölcsönhatás, az ismeret ontológiai státusza, a tudat és öntudat világa, a képelmélet és lélektan, a szellemfilozófia és a nevelésfilozófia stb.). Önmagában nyílt és világos állásfoglalás. Elképzelhető, hogy az olvasó némely megállapítását túlságosan is magától értetődőnek tartja, de gondolja meg, hogy kimondásuk és a kimondott tézisek összefüggései az érdekesek! Igaz az egész. S hogy mennyire aktuális? Szó volt már Kölcsey programjának aktualitásáról, álljon itt zárásként egy kiemelt gondolat a szövegből, mely a mai, (részben) uniós magyar nemzet tagjainak igencsak időszerű lehet: „...tudományt, művészetet, gépeket hozni lehet külföldről, lelket soha...Aki egy nemzet tagja akar lenni, annak ebbe a hagyományba (értsd: a nemzet hagyományába) kell bele nőnie. Ez olyan tény, melyen semmiféle bölcsesség nem változtathat.”

(Készült valahol Gyergyóban, a Békény patak völgyében, 2004 augusztusában.)

Introductory Notes on György Bartók's Essay «Race. People. Nation»

On 1 September 2004 we published electronically the essay entitled «Race. People. Nation» and written in 1940 by the Hungarian philosopher György Bartók. On request of Mikes International, Zoltán Mariska, professor of philosophy at the University of Miskolc (Department of History of Philosophy), wrote an introductory essay. Present writing is this introductory essay. Below you find excerpts from the publisher's preface:

“The idea of ‘race’ plays a great role in our history since the beginning of the 20th century. In 1940, when this writing was published, a great part of Europe resonated from the race theory. Some thought that ‘people’ and ‘nation’ were synonyms to the ‘race’.

György Bartók, who as a philosopher kept a distance from politics, felt in 1940 that he must raise his voice in order to clarify these terms. Therefore he wrote this classical essay that we publish now in this volume. In this piece of work he analyzes the often heard expressions with the objectivity of the philosopher and orders them in our system of thinking. He does not hide his opinion under a bushel. It is worth reading this essay, which is as actual as ever, in order to being able to think with clarity on the serious topics raised by it, no matter where and when we live in this world.”

SEGESVÁRY, Viktor : A Ráday Könyvtár 18. századi története

Jelen írás a szerző azonos című könyvének magyarnyelvű összefoglalója. A könyv először 1992-ben Budapesten a Ráday Gyűjtemény kiadásában jelent meg. Szerkesztette Benda Kálmán. A közeljövőben tervezzük kiadni az eredeti könyvet és annak angolnyelvű fordítását, amelyet Jókai-Zoltáni Enikő készített 2004-ben.

!A szerző 1953 és 1956 között a budapesti Református Theológia Ráday Könyvtárában dolgozott mint segédlelkész-könyvtáros Zsindely Endrével együtt. Pap László dékán és könyvtárigazgató megbízása folytán – munkaidejéből heti 2-3 délutánt számítva erre a munkára, valamint szabadidejében – feldolgozta a Könyvtár 18. századi történetére vonatkozó, addig még alig ismert levéltári anyagot. Kéziratát, Benda Kálmán támogatásával, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete elfogadta kiadásra Szauder József professzor javaslatára az Akadémiai Kiadó programjának keretében. Mivel a szerzőnek az 1956-os Forradalomban való részvétele miatt menekülnie kellett, Magyarországot 1956 november végén elhagyta és Svájcban, Genfben, telepedett le. Politikai menekült minősége miatt könyvének kiadását az Akadémiai Kiadó leállította, de kéziratát Benda Kálmán, a Ráday Levéltár igazgatója, a sárospataki kollégium könyvtárában rejtette el. A rendszerváltozás után ő adta ki a könyvet 1992-ben Ráday Gedeon halálának 200 éves évfordulója alkalmából!

A KÖNYVTÁR SZEREPE A MAGYAR KULTÚRÁBAN

A 18. század Magyarországon a nagy könyvgyűjtők százada; a létrejött pompás és a nemzeti kultúra szempontjából számottevő könyvtárak között azonban csak egy köznemesi gyűjteményt találunk, mely értékében a többiekkel egyenlő volt s a magyar művelődésben játszott szerepe szerint is az elsők közé tartozott: a péceli Ráday Könyvtár.

Ezt a századot a magyar kultúra két fényes alakjának élete íveli át – a két Rádayé. Ráday Pálé, aki Rákóczi kancellárja volt és a szabadságharc leverése után a magyar református egyház egyik feje és oltalmazója a bécsi udvar önkényével szemben; és Ráday Gedeoné, az európai műveltségű magyar nemesé, aki amellet hogy folytatta apjának az egyházat védő tevékenységét, egy híres könyvtár gyűjtött össze, mely az akkori irodalmi élet egyik központjává vált. Ráday Gedeon ugyanakkor nagyban hozzájárult irodalmi megújulásunkhoz, s mindketten, apa és fia, komoly áldozatokat hoztak fiatal magyarok külföldi tanulásának elősegítésében. A Rádayak szerepe éppen azért volt fontos a magyar kultúra szempontjából, mert a bécsi udvar jól tudta, hogy a nyelv művelése és a műveltség elterjedése milyen veszélyesek lehetnek a hatalom szempontjából. A 16. századdal, a reformáció századával szemben, a 17. század folyamán a latin nyelv egyre inkább visszanyerte a középkor és a humanizmus korából eredő befolyását a Habsburgok politikájának nyomán, s a magyar nyelvű kiadványok száma egyre csökkent. Pontosan ezért ezeknek összegyűjtése, új magyar nyelvű irodalmi művek megjelenésének támogatása vagy a régebbiek újrakiadása és terjesztése, elsőrendű nemzeti feladat volt. A Rádayak ennek a célnak a szolgálatában állottak.

Ugyanakkor a nemzeti művelődés bekapcsolása az európai kulturális gondolkodás új áramlataiba egy hasonlóan fontos feladat volt. Az a tény, hogy a péceli Könyvtárban bárki megtalálhatta a kor nagynevű tudományos kiadványait, mint például az *Acta Eruditorum* vagy a *Journal des Savants*, vagy a felvilágosodást fémjelző *Encyclopédiát*, ez felmérhetetlen nyereséget jelentett a magyar szellemi élet számára.

Természetes volt, hogy a gyűjtők személye, kultúrája és élettapasztalatai rányomták bélyegüket az általuk létrehozott könyvtár jellegére. Így Ráday Pál elsősorban teológiai, jogi és történelmi könyveket szerzett meg, valamint olyan nyugati munkákat, amelyek munkájához, tapasztalataihoz kapcsolódtak. Ezek között, például az udvari életre vonatkozó kiadványokat, mint a *Vita Aulica* vagy *Hermes Aulicus*, vagy Castiglione *Il corteggiano* című munkáját, hiszen diplomáciai tevékenysége érzékennyé tette ezek szükségességére. Ráday Gedeon viszont enciklopédikus tudásának megfelelően minden iránt érdeklődött, még a katonai stratégia főbb vonalait vagy a kertészkedés csinja-bínja iránt is, de az irodalom és művészetek iránti vonzódásának következményeképpen ez utóbbiak képviselték, a történelemmel és az egyházi irodalommal együtt, a megszerzett művek nagy részét. Ráday Gedeonnál külön ki kell emelni, mert ez igen ritka volt akkoriban Magyarországon, hogy jól tudott nemcsak németül hanem franciául is, s így a *Siècle de la Lumière* fénye az ő könyvtárában meglévő köteteken keresztül jutott el Magyarországra is. Franciás műveltségét még tanulmányai idején szerezte, mert apja Odera-Frankfurtba küldte tanulni, arra a német egyetemre, amely a francia felvilágosodást követően, a francia kultúra sugárzásának, ismeretének és tanulmányozásának központja lett a 18. századi Mitteleurópában.

A KÖNYVGYŰJTŐ RÁDAYAK

A két Ráday egy jómódú, Pest megye északi részén élő nemes családból származott, akiknek ősei a török háborúk folyamán birtokuk egy jó részét elvesztették, s északabbra, Nógrád megyébe húzódtak, s ott vettek részt a megye politikai és közigazgatási életében. Nem tartoztak a dúsgazdag nemesi réteghez; anyagi helyzetük a jómódú köznemességnek megfelelő volt, de korszerű gazdálkodásuk, a külföldi kereskedőkkel kötött bor- és gabonaüzletek révén, a korban szokásos kereteket túlhaladva, igen magas színvonalat ért el.

Már Ráday Pál a majorsági, tehát intenzív gazdálkodás növelésére törekedett, messze megelőzve ezen a téren köznemesi birtokostársait, s evvel párhuzamosan gazdálkodásának súlypontját a túlsúfolt és kevésbé termékeny Felvidékről, a gyéribben lakott, de jobb termést biztosító Alföldre helyezte át. 1742-ben bekövetkezett halála után, s mivel kisebbik fia, Pál, négy év múlva szintén meghalt, idősebb fia, Gedeon és lánya Eszter, aki Teleki Lászlóhoz ment férjhez, örökölte a birtokot. Ráday Gedeon nővérét több rászó birtoktest ellenértékeképpen pénzzel elégítette ki, így az apja által kezelt birtokok nagy része az ő kezében maradt.

A Ráday családi birtok az ő idejében érte el legnagyobb kiterjedését, mert az apjától örökölt földekhez hozzájárultak a Szentpétery Katalinnal kötött házassága folytán hozományképpen kapott gömöri birtoktestek. A hét megye 75 helységében szétszórt, egymástól néha 200 km távolságra fekvő birtokrészek kezelése és gondozása Fatavich Ferencnek, a Rádayakat több évtizeden át hűségesen szolgáló „bonorum directornak” – jószágigazgatónak – kezében nyugodott. Fatavich nagy mértékben továbbfejlesztette Ráday Pál gazdálkodási módszerét; alatta létesültek az alföldi majorságok, s Pécelen nagyszabású majorsági központ alakult ki. Fatavich javaslatára indult meg az ötvenes évektől kezdve a fokozott árutermelésre, így a bortermelésre való berendezkedés is; a gazdálkodás intenzitását mutatja, hogy 1741-ben már a birtokok felén, 1765-ben pedig csaknem mindenütt az ún. háromforgós rendszer volt az uralkodó. Mindehhez hozzá kell tenni, hogy a két Ráday, Pál és Gedeon, birtokukon éltek, nem úgy mint a főurak, akik Bécsben töltötték idejüket csak jövedelmet húzva magyarországi javaikból: „Így vált lehetségessé, hogy mindig friss kezdeményező kedvvel keressék a jövedelmezőbb termelési eljárásokat és gyakorlatban próbálják ki, majd honosítsák meg a táji jellegnek legjobban megfelelő agrotechnikai módszereket” – írta, majdnem ötven évvel ezelőtt tanulmányában, Németh Balázs, a Ráday levéltár munkatársa.

Ráday Pál könyvtára nagyságát tekintve még nem volt jelentős. Beszerzésének és köttetésének költségei nem róttak különösen nagy terhet a gyűjtőre, bár egy Pozsonyban köttetett biblia kötésének árát, 25 fl.-ot, összevetjük évi 240-250 fl. készpénz jövedelmével, máris kézzelfoghatóvá válik számunkra, hogy milyen nagy áldozatot jelentett egy 18. századi köznemesnek könyveket gyűjteni. Ráday Gedeon könyvbeszrzései viszont hatalmas arányúak voltak s anyagilag igen nagy megterhelést jelentettek neki. A könyvek iránti szeretetének, de a nemzeti művelődésért hozott áldozatának nagyságát is itt lehet lemérni igazán, hiszen épp a könyvgyűjtés által létrehozott családi viszályokról, sokszoros kamatot jelentő adósságokról szóló részletekben mutatkozik meg, hogy milyen más körülmények között született a péceli könyvtár, mint a Teleki, Széchényi vagy Festetics téka, vagy az egyes, hatalmas főpapi könyvtárak.

Példaképpen hasonlítsuk össze a köznemes Ráday Gedeon jövedelmét a nagybirtokos gróf Széchényi Ferenc évi bevételeivel, s akkor megértjük, hogy miért küszködött a péceli gyűjtő állandóan pénzzavarokkal, miért növelte évről-évre adósságait. Széchényi könyvtára a Rádayénál mennyiségileg kétségtelenül gazdagabb, s kézírataiban értékesebb volt – a péceli Könyvtár állományának minősége azonban semmivel sem maradt a cenkié mögött, sőt némely vonatkozásokban felülmúlta azt. A két gyűjtemény közötti különbség semmiképpen sem fejezi ki a két gyűjtő rendelkezésére állott anyagi eszközök közötti különbséget. Ráday Gedeon egy esztendei jövedelme, melyet megosztott fiával, az 1770-es évek elején, 15.000 fl. volt. Ez az összeg birtokához képest magasnak mondható, s csak az intenzív majorsági gazdálkodással lehetett elérni. 1760 és 1775 között pedig, a legnagyobb beszerzések idején, a Ráday Gedeon által évente könyvekre költött összeg 2-3 ezer fl. körül mozgott. Ugyanakkor Széchényi Ferenc egy évi jövedelme 250-300 ezer fl.-ot tett ki. Egy összesítő kimutatás szerint 1775-től 1812-ig új birtoktestek szerzésére, befektetésekre, országos és családját illető kiadásokra 3.826.699 fl.-ot költött, s ebből a könyvek, érmék, kéziratok vásárlására, a katalógusok nyomtatására 160.000 fl. 22 krajcár jutott. Önként adódik tehát az a következtetés, hogy bár a Ráday könyvtárára fordított összeg lényegesen kevesebb volt mint a Széchényi által 37 év alatt gyűjteményére költött 160 ezer fl., viszonylagosan, évi jövedelmükhöz mérve, mégis sokkal nagyobb terhet vállalt a cenki gyűjtőnél, hiszen a 15.000 fl. évi jövedelemből rászó részének egyötödét könyvekre költötte.

RÁDAY PÁL: RÁKÓCZI HÍVE, KURUC DIPLOMATA ÉS HÍVÓ KERESZTYÉN

Ráday Pál kitűnő nevelésben részesült s egy igazi, keresztyén kegyességtől áthatott családi körben nőtt fel. Amikor a Nógrád megyei nemesség küldöttségének tagjaként a tokaji táborba ment megyéjük hűségét Rákóczinak jelenteni, a Fejedelem mindjárt felismerte a benne rejlő értékeket s maga mellé vette mint bizalmas titkárát. Képességeit hamarosan bebizonyította *Recrudescunt vulnera inclytæ gentis Hungariæ* című nagyhirű kiáltványának megírásával, ugyancsak ő készítette elő a szécsényi és huszti diéták s a marosvásárhelyi és ónodi országgyűléseket. A titkos, majd pedig az erdélyi- és a hadikancelláriák vezetője lett, s Rákóczi rábízta minden fontosabb diplomáciai tárgyalás vezetését. Így volt kapcsolatban a porosz, a svéd és a lengyel királyi udvarokkal, s irányította az otlérvő diplomaták munkáját. A császárral küldötteivel folytatott tárgyalásokon is ő a Fejedelem egyik képviselője.

Külön meg kell említeni jelentős publicisztikai tehetségét és tevékenységét: Az ő munkája az *Explosio punctoriæ replicæ caesariæ* című nagy röpirat, mely a bécsi udvar álnok magatartását tárja a világ elé, vagy például a jezsuita rend magyarországi végzetes szerepét feltáró másik röpirata. Mindezek mellett szerkesztője és írója az első magyarországi, *Mercurius veridicus ex Hungaria* címen 1710-ig megjelenő hírlapnak.

A forradalom bukása után Lengyelországba menekült, de végül is úgy döntött, hogy elfogadja a szatmári békében felajánlott amnesztiát, és hazajött. Életének hátralévő részében visszavonultan, családjának, református egyházának – és a könyvgyűjtésnek élt. Haláláig ő irányította a protestáns egyházak küzdelmét a Habsburgok rekatholizációs törekvései ellen, de emellett ránk maradt irodalmi tevékenységének sok tanúsága is. Protestáns énekköltő volt, akinek *Lelki hódulása* a 18. század legtöbbször kinyomtatott könyve.

Ráday Pál könyvgyűjtése

Könyvgyűjtésének két jellegzetessége a Könyvtár egész történetének folyamán megmaradt: először, a bécsi gyűjtést nagyrészt a református egyház ott működő ágensei végezték; másodsor, a külföldi egyetemi városokban – a szellemi élet és könyvnyomtatás e korabeli nagy központjaiban – az ott tanuló és az általa patronált diákok, teológusok vagy lelkipásztorok szereztek neki könyveket, akik azonban nemcsak beszerzők voltak, hanem állandóan jelezték patrónusuknak a könyvpiac újdonságait és közvetítették az új kiadványokról való híreket. A magyarországi gyűjtés mindkét gyűjtő esetében barátok, rokonok, és ismerősök révén történt, elsősorban azonban az egyházi embereken keresztül, akik éppúgy érdeklődtek a zsengülő magyar irodalom termékei iránt, mint a Rádayak.

Ráday Pál az általa gyűjtött anyagot a korban szokásos szakrendszer szerint osztotta fel, melyben – s ez igen jelentős volt – a filológia mint külön tudományág szerepelt, s ezt a tudományágat mint a modernitás megszületésének egyik jelét tartják ma is számon. Ezenkívül egy különleges érdekessége az ő katalógusának, hogy a földrajzot mint külön szakot tárgyalja, míg a többi korabeli rendszerek a történelemhez vagy a filozófiához sorolják. Lehetett-e ez a magyar nemzet sorsából levont következtetés eredménye? – ki tudja...

Egyébként a könyvanyag a maga egészében nagyon jellemző a korabeli köznemesi-protestáns műveltségre, de ennek legmasabb fokát reprezentálja. A legutolsó 150 év magyar könyveinek keresése és gyűjtése viszont egy színvalló lépés volt Rákóczi kancellárjának részéről, aki szívében mindig kuruc maradt, s aki törhetetlenül védte egyházát a feudális abszolutizmus erőszakos politikájával szemben.

A vallásos és teológiai munkák erőteljes puritanista színezetet mutatnak s azt jelzik, hogy Ráday Pál a magyar puritanizmus késői, de kiváló utóhajtása volt. Az orthodox jellegű teológiai munkákat hitvitázó iratok egészítik ki, s egy pár a korabeli katolicizmusra jellemző írás. A nagyszámú történelmi munkákat Ráday négy részre osztotta fel: először, az ókor történetére vonatkozóakra, beleértve a nagy római történezműveket, mint Tacitus és Livius, de a zsidók történetét megíró Josephus Flaviust is; másodsor, a 16. és 17. századi történelmi munkákra, vagyis az akkori legújabb, az egész európai történelmet analizáló művekre, különösképpen a nagyhatalmak történetét, hiszen diplomáciai tevékenysége révén nagyon érdeklődött e hatalmak kialakulása iránt; harmadsor, a magyar történelemre vonatkozó, magyar vagy külföldi írásokat, Bonfini és Istvánffy éppúgy mint Caspar Ernst vagy Balthasar Hant; végül, negyedsor, az egyháztörténelmi munkákat, s ezek között is a legnagyobb helyet foglalják el a magyar protestantizmus 1680 utáni helyzetére vonatkozó és az azt szabályozó kiadványok. Itt külön meg kell említeni azt a figyelmet, amellyel Ráday Pál a bujdosó cseh protestánsok sorsát kísérte, ennek tanúja, például a *Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae* című munka.

A teológiai és történelmi munkák mellett Ráday Pál leginkább a jogi-politikai művek iránt érdeklődött. Társadalmi és politikai helyzetének kövezményeképpen a jogi munkák szinte kizárólag Werbőczy *Tripartituma* és az ahhoz kapcsolódó

kompéndiumok alkotják, vagy a magyar jogi gyakorlatba bevezető útmutatók, melyek mind szükségesek voltak 1711 után viselt tisztségeiben végzett munkához. Ezek adják elsősorban könyvtára köznemesi jellegét, melyre egy formális jogszemlélet volt jellemző. Meg lehet persze találni egy pár a klasszikus jogi elméletet összefoglaló nagy művet is, mint Iustinianus *Institutioit*, de az új természetjogi iskola létét csak Grotius egy írása jelzi, – egy tagadhatatlanul fontos hiány. A joghoz kapcsolt politikai szakban, mely alatt a 18. században az államtudományokat értették, elsősorban az államvezetésre vonatkozó munkákat találjuk, mint Machiavelli *Princepsét*, és amint már említettem, az európai feudalizmus tipikus udvari irodalmának megnyilvánulásait.

Nagy különbséget jelent a két Ráday felfogása között, hogy Pál, az előző korok szokása szerint, még a filozófia közé sorolja a természettudományos munkákat, tehát az eszmélkedés és az empirikus realitásokra alapozódó tudomány még nem váltak el egymástól.

Az irodalmi és retorikai munkák között van egy pár nagy értékű könyv, mint például Gyöngyési egyes műveinek első vagy második kiadása, s a Könyvtár tulajdonában lévő egyetlen ősnymtatvány, Temesvári Pelbárt szerzetes beszédeinek Hagenauban, 1499-ben kiadott kötete.

RÁDAY GEDEON: AZ EURÓPAI MŰVELTSÉGŰ IRODALMÁR ÉS TUDÓS

Ráday Gedeon nagyon sokrétű nevelést kapott apja jóvoltából, aki Kazinczy szerint úgy irányította nevelését, hogy fia „egész erejét teljesen a nemzeti művelődésnek” áldozza. A pozsonyi evangélikus gimnáziumban tanult Bél Mátyásnak, a kor kiváló tudósának a felügyelete alatt, abban a gimnáziumban, ahol a pietizmus friss és modern pedagógiája uralkodott. Itt szerezte meg német és latin tudását s széleskörű műveltségének alapjait. Bejárt az országgyűlési ülésekre, ahol első benyomásait kapta a politikai életben végbemenő küzdelmekről. Pozsony után Ráday Pál fiát először Berlinbe küldte, ahol régi jóbarátja Daniel Ernest Jablonski, a porosz udvar prédikátora, akivel még mint Rákóczi diplomatája ismerkedett meg, ügyelt fel a fiatal Gedeon nevelésére. Ez a döntés maga egy hitvalló tett volt, miután fiát a bécsi udvarral szembenálló porosz hatalom fővárosába küldte a többi kisebb, de a Habsburgokkal jó viszonyban lévő német udvar helyett. Innen Ráday Gedeon Odera-Frankfurtba ment, ahol az író és elűzött Kassai lelkipásztor, Gyöngyösi Pál, volt egyetemi tanár. Mint már utaltam rá, ez az egyetemi város a francia felvilágosodás szellemét sugározta s a fiatal Ráday életének döntő benyomásait nyerte el itt. Tudásvágyát és nyílt szellemiségét mutatja, hogy tantárgyai közé felvette még a statisztikát is, az egyházi helyett a politikai történelmet, vagy a természetjogot és az ún. természeti teológiát a klasszikus jog és az orthodox teológia helyett.

Hazatérése után gazdálkodott s belekapcsolódott a politikai és egyházi életbe, s bár megyei tisztséget szívesen vállalt, udvari méltóságokra sohasem vágyott. Többször rá akarták venni, hogy fogadjon el udvari kitüntetések vagy címzetes állásokat, de ezeket mindig visszautasította: „Miért kívánnék ilyen árnyékért instálni, az mely, ha mindjárt jól szólnak is fölöle, tsak árnyék, ha pedig rosszul, betstelenség?” Politikai és egyházi tevékenységének legfontosabb része II. József uralkodásának idejére esik a Türelmi Rendelettel kapcsolatos nagy vitákban. Mint a református egyház dunántúli kerületének főgondnoka mindig is irányította a bécsi udvar melletti ágensek munkáját nemcsak egyházi, de általános politikai ügyekben is; amikor a Türelmi Rendelet kibocsátása után egy állandó protestáns küldöttség tartózkodott Bécsben, melynek fia, II. Gedeon, aktív tagja volt, tanácsaival segítette őket munkájukban. A Türelmi Rendeletért köszönetet mondó emlékirat mind tartalmában, mind nyelvében az ő felfogását tükrözi. Nem a felvilágosodás jellegzetes követeléseit hangoztatja, nem az új eszmékre hivatkozik, hanem érvelése a rendi szemléletnek megfelelő, magyar protestáns jogi gondolkodás tipikus kifejezése. Ugyanakkor harcol a tanügyi reformért, remélve, hogy Erdéllyel együtt „az két hazában az studiumokra nézve uniformitást hozhatnánk be.” Ráday Gedeon fia Bécsben élve lassan-lassan a császári udvar politikája mellé szegődött, s az ő révén a két Ráday először bárói címet kapott a császártól az 1780-as évek végén, majd pár évvel később a magasabb arisztokrácia tagjaivá lettek, miután az uralkodó a grófi méltóságra emelte őket.

Könyvgyűjtése mellett Ráday Gedeon jelentősége kulturális szempontból, irodalmi téren a legnagyobb. Ő hozza be külföldről a nyugat-európai versformát, lassan háttérbe szorítva a tetszetős, de üres, ún. leoninus rímélet. Meghonosítja a Ráday-rímet; 42 költeménye maradt ránk nyomtatásban. Irodalmi működését azonban nem verselése tette nagy fontosságúvá, hanem az a szerepe, melyet Orczy Lőrinc úgy jellemezett, hogy Ráday „a magyar litterátusok atyja.” 1792-ben bekövetkezett haláláig támogatója, inspirátora volt a tudományos próbálkozásoknak, s hasonlóan Kazinczynek a későbbi években játszott szerepéhez, vezére és irányítója volt megújuló irodalmi életünknek. Kazinczy a „nemzet szent öregje”-ként emlegeti. Az írók hozzáférnek tanácsért, elküldik neki műveiket bírálatra, s így a nyolcvanas évektől kezdve Pécel már egy valóságos irodalmi és tudományos központ lett s az öreg Ráday körül egy nagy írói kör alakult ki. Kazinczy 1790-ben indított lapjának, az *Orpheus*nak főmunkatársa. Ő kapcsolja be a Kazinczy és Batsányi által szerkesztett *Magyar Museum* körébe a marosvásárhelyi írók csoportját – Aranka Györgyöt, Kovásznai Sándort, Zilai Sámuel. Nagy pártfogója a magyar

színházasnak, s „magyar játéknézőhely” felállítására törekszik. Emlékét kortársai megőrizték, s Kazinczy méltán jósolta, „hogy a későbbi idők nyugtalanul fognak kapkodni minden hír után Ráday felől.”

A Könyvtár aranykora az a hat évtized volt, 1733 és 1792 között, mely alatt Ráday Gedeon gyűjtötte a könyveket. A fennmaradt levéltári anyag alapján egy teljes képet kapunk arról, miként gyarapította könyvtárát egy 18. századi magyar nemes; kibontakozik előttünk a hatalmas, spontán keletkező beszerzői kör; egy a könyveket szerető ember gyűjtési szenvedélye; de ugyanakkor kirajzolódik a kor társadalmi és technikai viszonyaiból eredő korlátozottságok is.

A gyűjtés területei

A gyűjtés területeire vonatkozóan két fontos változást kell megemlíteni az előző korszakkal szemben: egyrészt a súlypont eltolódását a beszerzés területei között és a különféle beszerzők jelentőségében; másrészt, a könyvkereskedők növekvő jelentőségét a bécsi, pozsonyi és lipcsei gyűjtésben. Ráday Gedeon korában Bécs túlsúlya és központi szerepe jellemző; ezt egészítették ki a külföldi egyetemi városokban, az intellektuális élet központjaiban – mint Bazel, Zürich, Utrecht, Leyden, Lipcse, Drezda, Gotha vagy Odera-Frankfurt – folytatott beszerzések, valamint a század utolsó évtizedeitől kezdve egyre nagyobb jelentőségű pesti könyvpiac. Ezzel szemben az erdélyi beszerzések csak a régi magyar irodalom szempontjából maradtak fontosak, míg Pozsony eddig is korlátozott szerepe nem változott. Ez a fejlődés természetes volt, hiszen az itthoni könyvkereskedelem lehetőségei nem felelhetek meg az ő céljainak, s így önként adódott, hogy a legközelebb fekvő világváros, Bécs felé fordult, ahol a 18. század második felében hatalmas könyvpiac alakult ki, rendszeres aukciókkal, kiterjedt külföldi kapcsolatokkal rendelkező kereskedőkkel, ahol más városok – Lipcse, Nürnberg, Bazel – kereskedői is fiókokat nyitottak, vagy állandó megbízottat tartottak. Pozsonnyal kapcsolatban feltétlenül meg kell említeni, hogy szerepe különösképpen jelentős volt mint a Bécsből vagy külföldről érkező könyveket továbbító központ, ahol egyébként a tiltott könyvekre vonatkozó ellenőrzés eléggé megnehezítette, éppúgy mint Bécsben, a szállítmányok Magyarországra való küldését.

A beszerzői kör

A beszerzői kör jellege viszont nem változott Ráday Pál korával szemben, s továbbra is lelkészek professzorok, a Ráday által tanulmányaik alatt támogatott diákok és a magyar református egyház bécsi Ágensei, ahogy akkoriban mondták legnagyobb részt Ráday Gedeon „familiarisai” végezték a beszerzéseket. Külön ki kell emelni Nagy Sámuelnek, az 1763-tól 1792-ig működő bécsi református Ágens tevékenységét, akinek nevéhez – bázeli könyvbeszerzései mellett – a harminc éven át hűségesen folytatott, s a könyvtár szempontjából nagyon fontos bécsi gyűjtés fűződik. Nagy Sámuel, amint ez leveleiből kitűnik, maga is olyan könyvszerető ember volt mint Ráday, s urához hasonló gondossággal folytatta beszerzői munkásságát, sokszor maga kezdeményezett vásárlásokat, tárgyalásokat, hiszen tudta, hogy Rádayval egymódon gondolkoznak. Emellett ez a hűséges beszerző, aki Rádayval a református egyházra vonatkozó dolgokban is együtt dolgozott, s aki minden jel szerint igen szerényen élt de egyúttal kitűnő üzletember is volt, sok alkalommal kölcsönzött, előlegezett pénzt könyvvásárlásokra, s volt olyan időszak, amikor Ráday 8-10 ezer forinttal is tartozott neki. Igen fontos volt Ráday számára, hogy Nagy Sámuel, de a többi beszerző is, állandóan tájékoztatták Bécsből vagy a külföldi egyetemi városokból a körülöttük folyó élet tudományos és irodalmi eseményeiről, a már előre jelzett aukciókról, s így bekapcsolták a péceli földesurat a kulturális élet, a könyvpiac és a könyvkereskedelem vérkeringésébe. Bécsben és Pozsonyban Nagy István volt még hosszabb ideig megbízható ágense Rádaynak. Pozsonyban Szerentsi Nagy István, a literátor pap és jóbarát, vagy Szászky-Tomka János, a pozsonyi evangélikus liceum rektora, míg Cornides Dániel, szintén Ráday barátja rövidebb ideig, de több alkalommal. Szilágyi Sámuel viszont, aki ugyancsak barátja a péceli könyvgyűjtőnek, először Bécsben, majd Erdélyben, amikor a szebeni királyi tábla ülnöke lett, vásárolt neki kéziratokat és nyomtatványokat. Erdélyben még meg kell említeni Bod Pétert, Árva Bethlen Kata udvari papját és a történetírót, valamint Kovásznai Tóth Sándor és Zilai Sámuel professzorokat. Külön kell megemlékezni a barátokról és rokonokról akik szíveskedni akartak a péceli könyvgyűjtőnek. Így Kazinczy Kassán keresett neki könyveket az ottani nyomda első kiadványai közül, vagy unokája Pál, aki 20 évesen az eperjesi kerületi tábla ülnöke lett, s akit nagyapja noszogatótt, hogy keresen számára a híres lőcsei nyomdának olyan kiadványait, melyeket már sehohsem lehetett megtalálni.

Aukciók és könyvkereskedők

Ráday megbízottainak szerepe különösen fontos volt az egyes nagy magánkönyvtárak aukcióinak során. Az ő ügyességüktől függött, hogy meg tudták-e venni Rádaynak azokat a könyveket, amelyeket megjelölt az aukciók katalógusának listáján. Éppen ezért szükséges volt, hogy idejében hozzájussanak ezekhez a katalógusokhoz, leküldjék azokat Pécelre, s Rádaynak még legyen elég ideje azokat átfutni, s megjelölni mire van szüksége – figyelembe véve a könyvek tárgyát, kiadásuk helyét és idejét és, nem utolsósorban, azok árát. Emellett ezeken az árveréseken harcolniuk kellett más könyvgyűjtők megbízottaival, sokszor olyanokkal akiknek megbízói összemérhetetlenül fontosabb anyagi forrásokkal rendelkeztek – például Széchényi Ferenc – mint Ráday. Tizenöt bécsi aukción történekről olvashatunk részletesen a levéltári anyagban, a Könyvtár története e lapjainak olvasása szinte olyan izgalmas, mintha egy detektív regényt olvasna az ember. Pozsonyban viszont csak két aukcióról olvashatunk Nagy István és Mihályfalvi János leveleiben, ami nem meglepő, hiszen Magyarország akkori politikai központjának könyvpiaca igen korlátozott lehetőségeket biztosított az eladók számára.

A könyvgyűjtés távolabbi központjaiban szintén sok aukcióról származtak a péceli Könyvtárba került könyvek. Így maga Ráday Gedeon bizonyára résztvett berlini diákévei alatt egyes árveréseken, majd Odera-Frankfurtban is; bár erre vonatkozóan nincsenek levéltári adatok, de ezt mutatják külföldi utazásai alatt megszerzett nagyszámú könyvek hazaszállításának problémái. Nagy Sámuel, a péceli gyűjtő legeredményesebb beszerzője, aki egy rövid ideig Bazelban tanult, onnan hírt ad már aukciókról, melyeken urának vásárolt könyveket; ugyanakkor kapcsolatokat teremtett más egyetemi városokkal is, s értesíti a gyűjtőt egyes, például Strassburgban, lefolyó árverésekről. Hasonlóképpen tevékenykedett Bazelban Blasek Mihály is, aki később átment Utrechtbe (innen egy levele sem maradt fenn), de végül le kellett rövidítenie utazását, mert a magyar egyházak, mint magyarországi szlovák anyanyelvű lelkészt, Csehországba küldték az ott újjáéledő protestáns, huszita gyülekezetekben való szolgálatra. Végül arról is tudunk, hogy Ráday kapcsolatba lépett régi barátaival Odera-Frankfurtban, amikor egy ottani nagy aukcióról hallott, s megpróbált onnan is könyveket szerezni „bibliothécája” számára.

Ráday hosszú éveken át szinte állandó összeköttetésben állt könyvkereskedőkkel, akikkel a legtöbb esetben saját maga tartotta fenn a kapcsolatot, kivéve Bécsset, ahol ágensei tárgyaltak velük, bár a fontosabb döntésekben Ráday közvetlenül levelezett az ottani könyvkereskedőkkel. A bécsi könyvárusok közül nagyobb szerepet játszottak a Könyvtár történetében Friedrich Bernhadi, Emerich Felix Bader, Ernest Klopstock, az Artaria Co. (Mozart műveinek kiadója), Newenstein (akinek üzletvezetője Herinnes volt), és a nürnbergi Bauer és Monath cég bécsi üzlete. A tudományos időszaki kiadványokat persze Ráday és ágensei nemcsak Bécsből, hanem még sokkal szélesebb körből, sokkal messzebről szerezték be, így Frankfurtból, Göttingenből, Lipsceből és Regensburgból, míg Rousseau *Journal encyclopédiquét* először a belgiumi Liègeből, majd az ottani Bouillonból.

Pozsonyban Anton Löwével állt üzleti kapcsolatban Ráday évtizedeken keresztül, aki szélesebb beszerzői körén keresztül – Frankfurt és Lipsce – igyekezett eleget tenni kéréseinek. A Ráday által támogatott diákok mindenütt ahol jártak felvették a kapcsolatot könyvkereskedőkkel, – így például Nagy Sámuel Bazelben (s az itteni kereskedők révén hozzájutott katalógusokhoz még Zürichből és Bernből is), míg Blasek Mihály, aki bejárta Svájcot, nemcsak Bazelben, hanem Bernben és Lausanneban is.

Ráday legfontosabb kapcsolata, Bécsen és Pozsonyon kívül, a lipcsei Abraham Christoph Thiele könyvkereskedővel volt, akit igen ügyes, de nem mindig megbízható ügynökként ismerünk meg a vele való levelezésből. Lipsce akkoriban a német könyvkereskedelem Frankfurt után legfontosabb központja volt, s évente többszöri könyvvásáraitra egész Európából jöttek vevők. Thiele nemcsak könyveket vett itt megbízójának, hanem festményeket és érmeket is – rajta keresztül jutott Ráday ahhoz a szép Lucas Cranach festményhez, mely átvészelve a századok viharait, ma is díszíti a Könyvtár régi állományát tartalmazó helyiségeket. Ráday Thielén keresztül juthatott könyvekhez a szászországi – lipcsei, drezdai és gothai – aukciókról is. Hét ilyen aukcióról tudunk; többek között Lipsceben árverezték el Bél Károly Andrásnak, a híres pozsonyi professzor és Ráday barátja Bél Mátyás fiának könyveit és kéziratait. Innen jutottak a péceli gyűjteménybe, sok nehézség után, Bél Mátyásnak hét, Bél Károly Andrásnak két, részben autográf, kézírata. Thiele révén Ráday szászországi könyvkereskedőktől is bizonyára vett műveket, de erről nincs semmi adatunk.

A könyvtár gyarapodása szempontjából Pest szerepe a 18. század hetvenes éveitől kezdve nőtt meg, felülmúlva fontosságban az erdélyi vagy akár pozsonyi és a többi magyar vidékeken végbemenő tevékenységeket is. Gárdonyi Albert kutatásai nem hagynak kétséget afelől, hogy a 18. század második felében Pest a magyarországi könyvkereskedelem központja volt, s itt, az ország szívében alakult ki a hazánkban egyedül számbajövő könyvpiac. Ez magyarázza azt, hogy a közeli Pécelen lakó, de igen sokszor pesti házában tartózkodó Ráday, életének utolsó 15 évében vásárlásainak jórészt pesti kereskedőknél, elsősorban a Weingand és Köpff cégnél bonyolította le. Igen nagy előnyt jelentett, hogy ezzel a céggel közvetlenül tudott tárgyalni, kívánságait és kifogásait személyesen tudta elmondani, s a vételár kifizetését saját maga elintézni. E cég mellett azonban Ráday vevője volt az 1750-es években Pest időben első könyvüzletének is, amelyet az 1748-ban ott letelepedett Mauss

Gellért alapított. De a péceli gyűjtő főszállítója Weingand és Köpff volt, s a hetvenes évek elejétől a nyolcvanas évek közepéig oly nagy mennyiségű könyvet szállított ez a cég Rádaynak, hogy Weingand, az egyik társtulajdonos, méltán mondhatta Komjáthi Ábrahámnak, Kazinczy nevelőjének, hogy „Rádaytól magától annyit vett be, mint vásárlóitól egyetemben.” Ránk maradt egy részletes kimutatás a Weingand és Köpff cég szállításairól a péceli Könyvtárnak 1774 tavaszától 1785 tavaszáig; ezalatt az évtized alatt összesen 762 művet adtak el Rádaynak 2.850 forint és 10 krajcár értékben.

A könyvtár külső képe

A barokk kastély elmaradhatatlan kiegészítője, díszítőeleme volt a teremkönyvtár. A Rádayak késői barokk péceli kastélyához is feltétlenül hozzátartozott a nagy könyvtárterem, freskóival és díszesen kötött könyveivel. Ez a külső keret szinte ellentmondott a könyvtár belső jellegének, hiszen a Ráday gyűjtötte könyvanyag fővonásai, a könyvtár funkciója és elsősorban a gyűjtő szándéka és szempontjai már nem a barokkra utalnak, hanem a 18. század szellemiségének tudatosságát, kitágult horizontjait sugározzák, a felvilágosodás és a szélesebbkörűvé váló művelődés felé irányítják pillantásunkat.

Ráday Pál az általa összegyűjtött könyveket ludányi kúriájában, majd pedig, midőn Pécelen is építkezett az 1730-as évek második felében, részben Pécelen tartotta. A tulajdonképpeni Ráday Könyvtár azonban 1762-1763-tól a péceli kastély könyvtártermében és kisebb helységeiben volt elhelyezve. E nevezetes könyvtárterem a Ráday Gedeon által megindított, 1755 és 1766 között folyó nagy építkezésekkel kapcsolatban alakult ki, amikor Ráday az apja által Pécelen létrehozott „residentiát” Mayerhoffer András, a kor egyik leghíresebb magyarországi építésének fia, Mayerhoffer János által egy pompás barokk kastélyá építtette át.

Itt nem idézhetünk részleteket a kastély építésével kapcsolatban, csak a nagy és egy kisebb könyvtárterem freskói festésének történetét fogjuk felvázolni, evvel is kiegészítve a Ráday Gedeon jelleméről és műveltségéről már eddig alkotott képet. A freskófestés feladatával Ráday Schervitz Mátyást bízta meg. A Ráday és Schervitz között kötött szerződésből kiderül, hogy a festő a kilenc mezőből álló könyvtármennyezet kifestését „az Úr által megadott terv szerint vállalta” – s Ráday elgondolására mutat az is, hogy a barokk monumentális stílusában készült freskókon ábrázolt könyvek, így például az *Acta Eruditorum*, mind megvoltak könyvtárában. A festmények, a könyvtár tartalmára utalva, a tudományok enciklopédiáját jelenítik meg, a tervező klasszikus műveltségének megfelelően allegorikus alakokkal. A középső mennyezeten Pallas Athene felhőkön ülő alakja a diadalmas tudományt jelképezi. Ezt a főalakot veszik körül a többi nyolc mezőben az egyes tudományok ábrázolásai a grammatikától a teológiáig, s a képeken sűrűn látható amorettek kezében vagy a földre állítva, az illető tudományág legfontosabb könyvei láthatók. Az ún. kis bibliothéka mennyezetét és falait is freskók díszítették, s ezek is Schervitz munkái voltak. A szoba mennyezetén Arion, a költő látható, lyrájával, amint egy delfin hátán ülve, a tengerből megmenekül. Az ajtók és az ablak felett egy ismert mitológiai történet – Orpheus az alvilágban – jelenetei díszítik a falakat. E freskók mintájául Bernard Picartnak, az Amszterdamban dolgozó francia rézmetszőnek metszetei szolgáltak; ezektől kaphatott Ráday kedvet arra is, hogy a kastély nagytermét Picart metszeteivel díszíttesse.

A könyvtartók elkészítésére szintén külön gondot fordított Ráday. Ezek mind rokokó stílusban készültek,; ma már csupán négy nagy, egyforma méretű, rokokó stílusú könyvvállvány található a Ráday Könyvtár műemléknek nyilvánított részében. A könyvtartók és a kis, üveges szekrények egyaránt fehérek voltak, aranyozott díszítéssel.

A magánkönyvtárak történetében különös hangsúlyt kell helyezni a könyvek kötésére, hiszen minden kor gyűjtői számára az esztétikai szempont a legtöbbször épp oly fontos, mint a tartalom. A barokk ízlés idején, a kastély pompáját és fényét emelő teremkönyvtárak rendeltetése miatt, nem is tehetett mást a gyűjtő, minthogy csak elegáns és szép kötésű darabokkal gyarapította gyűjteményét; a felvilágosodás eszméinek hatása alatt pedig a könyvet szerető, literátus ember szükségesnek érezte a jó könyv tartalmának megfelelő kötésről is gondoskodni. A Ráday Könyvtár kötéseit két csoportra oszlanak: az előző századok könyvkötészetének termékeire, melyek között a magyar könyvkötő művészet néhány remeke is található, valamint a könyvtár külső képét elsősorban kialakító, 18. századi aranyozott bordázatú kötésekre.

A Könyvtár a maga több mint 10.000 kötetével, 1862 nyarán került el péceli magányából. Török Pálnak, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének 1855-ben sikerült létrehoznia a budapesti Református Theológiai Akadémiát. A szerény keretek között működő intézetnek nem volt könyvtára, ezért Török Pál – midőn meghallotta, hogy a Ráday család el akarja adni híres gyűjteményét – körlevelet bocsátott ki, s országos gyűjtést indított, hogy e nagy értéket jelentő kincset megszerezze a főiskolának. A család, megtudva szándékát, a 40.000 forintban megállapított vételár felét ajándékképpen ajánlotta fel. A szükséges 20.000 forint egyházközségek és magánosok adakozásából, 1861 őszére gyűlt össze, s a Könyvtár az egyházkerület tulajdonába ment át. Jelenleg a Ráday Könyvtár a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének egyik része. A Ráday Pál és Gedeon által gyűjtött törzsanaga a könyvvállomány többi részétől elkülönítve van felállítva a 18. századi tékákon.

The History of a Private Library in 18th Century Hungary

The Library of Pál and Gedeon Ráday

Present writing is the abstract in English of the author's book with the same title, written in Hungarian and first published in 1992 in Budapest. The editor of the original publication was Kálmán Benda. The English translation was performed in 2004 by Enikő Jókai-Zoltáni. We plan to publish the book's original Hungarian version and its English translation in the near future.

/Between 1953 and 1956, the author worked in the Ráday Library of the Reformed Theological Academy in Budapest as librarian together with Endre Zsindely. Comissioned by László Pap, dean of the Academy and director of the library – during 2-3 afternoons per week and in his freetime – he explored the hitherto unused archived material and wrote the history of the library in the 18th century. His manuscript, with the support of Kálmán Benda, was accepted by the Institute of Literary History of the Hungarian Academy of Sciences, on the recommendation of Professor József Szauder, for publication by the Academy's publishing house. In the meantime the author went into exile at the end of November 1956 because of his participation in the Revolution of 1956 and settled down in Geneva, Switzerland. Because he became a political refugee, the Academy refused the publication of his treatise, and his manuscript was hidden by Kálmán Benda, director of the Ráday archives at the time, in the library of the college of Sárospatak. Following the collapse of the Communist regime, he published it in 1992 on behalf of the Ráday Collection of the Academy at the occasion of the 200th anniversary of the death of Gedeon Ráday./

THE ROLE OF THE LIBRARY IN HUNGARY'S CULTURAL LIFE

The eighteenth century in Hungary was the age of great book collectors. However, among the somptuous libraries which greatly contributed to the country's cultural life only one was a collection made by a nobleman of the gentry and not by aristocrats or church princes. But this library, the Ráday Library at Pécel, was equal with the others from the point of view of the value of its collection and was among the first in sustaining cultural developments and widening education for all interested people.

The lives of two outstanding figures of Hungarian culture throw a dazzling light on this century – those of the two Ráday. The life of Pál Ráday, chancellor of Rákóczi, leader of the Hungarian struggle for independence against the Hapsburgs and after the suppression of the revolt by the Austrian army, one of the heads and protectors of the Hungarian Reformed Church against the arbitrary policies of the Viennese court; and the life of Gedeon Ráday, the Hungarian nobleman with a wide European culture who, beside continuing in his father's footsteps in defending his church, created a famous library which became the center of literary activities in the second half of the 18th century. Simultaneously, Gedeon Ráday greatly contributed to the literary revival in the country, and both father and son made considerable sacrifices in assisting young Hungarians to complete their studies abroad at the best Protestant universities of the age. The role of the Rádays was all the more important from the point of view of Hungarian culture that the Viennese court knew very well how much the knowledge and development of the national language could be dangerous for the politics of the Hapsburgs. In comparison with the 16th century, the century of the Reformation, in the 17th century Latin reconquered the lost terrain – its domination since the Middle Ages and the age of Humanism – under the impulse of the Hapsburg emperors, and the number of publications in Hungarian diminished to a great extent. In this perspective, the collecting of old Hungarian books, support for their new editions and assistance to new authors and scholars in all branches of the sciences, has to be considered a most important task for the nation's culture. The Rádays were precisely instrumental in the implementation of this task.

Another similarly imperative task was to link Hungarian cultural endeavors to the new trends in European thought and cultural creation. The fact that in the Library at Pécel everybody could find the best scientific publications of the time, for example, the *Acta Eruditorum* or the *Journal des Savants*, or the flagship publication of the Enlightenment, the *Encyclopedia*, meant an invaluable contribution to the intellectual life in Hungary.

It was natural that the personality of the collectors, their cultural upbringing and their life experiences deeply influenced the nature of the collected materials in their library. Thus, Pál Ráday collected, first of all, theological, legal and historical books, as well as those which were linked to his work and experience such as the *Vita Aulica* or *Hermes Aulicus*, or Castiglione's *Il*

corteggiano, because his activities as Rákóczi's diplomat made him sensitive to the importance of knowing the life and etiquette of contemporary courts. On the other hand, Gedeon Ráday, because of his encyclopedic knowledge, was interested in everything, even in such subjects as military strategies or the secrets of gardening, but his overwhelming interest in literature and the arts had as a natural consequence that these subjects, together with history and theology, represented the majority of the works acquired. In respect to Gedeon Ráday it has to be particularly mentioned, because it was such a rare thing in contemporary Hungary, that he knew well not only the German but the French language as well, and in this way the radiant light of the *Siècle de la Lumière* reached Hungary, the country situated somewhere in faraway Central Europe. He was immersed in French culture during his study years in Francfort-on-the-Oder, at the German university, which following the Enlightenment became the center of the study and the dissemination of French culture in eighteenth century *Mitteleuropa*.

THE BOOK COLLECTOR RÁDAYS

The Rádays came from a well-to-do noble family which lived in the northern part of the department of Pest. In the course of the wars with the Turkish invaders the family lost good part of its lands and, therefore, transferred more to the north in the department of Nógrád, where its members participated in politics and public life in general. They did not belong to the very rich, aristocratic noblesse; their economic situation was comparable to that of other gentry families, but as they managed their lands in an up-to-date manner exporting greater and greater quantities of wine and grain, their revenues largely surpassed those of the latter.

Already Pál Ráday introduced manoral cultivation, increasing production through more intensive laboring of his lands, leaving far behind his fellow gentry in modernizing his estates; in addition, from the upper part of Hungary where soil was less productive and the lands were overburdened by people, he shifted his activities towards the Great Plain with less people, but more fertile soils. Following his death in 1742, and the passing away of his younger son, Pál, Gedeon and his sister, Eszter, who was married to László Teleki, inherited the Ráday estates. Gedeon paid his sister considerable sums for keeping a good part of the inheritance, thus the major part of his father's lands remained in his possession.

The Ráday estates reached their largest extension during Gedeon's time, because to the inherited lands he joined those, located in the department of Gömör, received in dowry at the time of his marriage with Katalin Szentpétery. The overburdening task of management of these estates dispersed in 75 villages, sometimes separated by distances of 200 km or more, was in the hands of Ferenc Fatavich, the "bonorum director" or intendant, who served the Ráday family with dedication during several decades. Fatavich developed further the methods of estate management practiced by Pál Ráday; during his time are formed major centers of cultivation in the lands of the Great Plain, with Pécel being developed as the major center for estate management. Gedeon Ráday decided from the 1750's on, following the proposal of Fatavich, to develop market oriented production; and it is a proof of the progressing, intensive cultivation that in 1741 on half of the lands, in 1765 on all of them, the three times a year sowing system was practiced. It has to be added that the two Rádays, Pál and Gedeon, lived on their estates, as against the high noblesse which passed the whole year in Vienna and was only interested to draw as much revenue of the lands as possible: "Thus, it became possible that, ready for new initiatives, they looked always for, and applied better and more profitable methods of production, those agricultural innovations which corresponded the best to the natural givens of their region" – has written some fifty years ago Balázs Németh, member of the staff of the Ráday archives.

The library of Pál Ráday was not significant for its size. The acquisitions and binding of books did not overburden the collector – although if we compare the price of binding a Bible in Pozsony which cost 25 fl. with his yearly cash revenue of 240–250 fl., it becomes evident for us what a sacrifice a 18th century Hungarian nobleman had to make in order to collect valuable printed matter. The acquisitions of Gedeon Ráday, on the other hand, were enormous and obliged him to encounter immeasurable financial difficulties. In order to measure the extent of his love of books and the greatness of the sacrifices he made in the interest of national culture, one has to take into account the problems in the family circle ensuing from those financial difficulties, the obligation to pay multiple interests on the inevitable borrowings during all the years. These difficulties and sacrifices also attest to the different circumstances in which the Library of Pécel was born, in comparison to the libraries of the Telekis, of the Széchényis or the Festetics, or of the huge libraries of the high clergy.

Let us compare, for example, the revenues of the gentry nobleman Ráday with that of Count Ferenc Széchényi to really understand why the collector from Pécel had to have continuously financial troubles, why his indebtedness increased from year to year. The library of Széchényi was, without doubt, richer, and contained more valuable manuscripts – the printed materials in the Pécel collection were, however, in no way less valuable and, perhaps, even surpassed in diversity, the library in Cenk, where the castle of Széchényi was located. The difference between those two collections, therefore, does not reflect in any manner the difference between the financial means their respective collectors disposed of. The yearly income of Gedeon

Ráday, shared with his son, was around 15.000 fl. at the end of the 1770's. In proportion to his estates, this revenue can be considered as relatively high, and could be achieved, as indicated above, only with the intensive, majoral cultivation of the lands. Between 1760 and 1775, the age of the most intense collection activities, his yearly spending on the library reached around 2-3 thousand fl. At the same time, the annual revenue of Ferenc Széchenyi was around 250-300 thousand fl. According to a summary account concerning the period between the years from 1775 through 1812, Széchenyi spent on acquisition of new lands and his family's living in accordance with the customary standards in the imperial city of Vienna, the amount, incredibly high for the age, of 3.826.699 fl., of which the cost of buying books, manuscripts, and numismatic pieces as well as the printing of catalogues absorbed 160.000 fl. and 22 krajcár. The conclusion of these data is simple: even if Ráday spent much less on his library than the 160.000 fl. that Széchenyi paid, during the 37 years reviewed, for the collection of various items, proportionately to their yearly income Ráday made an incomparably greater sacrifice, as his spending for the library amounted to about twenty per cent of his annual revenue of 15.000 fl.

PÁL RÁDAY: THE FAITHFUL OF RÁKÓCZI, THE DIPLOMAT OF THE "KURUC" WAR AND A STAUNCH CHRISTIAN

Pál Ráday received an excellent education and has grown up in a truly pious family atmosphere. He was a member of the delegation of Nógrád which went to the campment in Tokaj to swear allegiance to Rákóczi. The Prince at once recognized his excellent character and qualifications and made him his private secretary. He soon gave proof of his capabilities in writing the famous manifesto, entitled *Recrudescunt vulnera inclytae gentis Hungariae*, and made all the preparations on behalf of the Prince for the parliamentary sessions of Széchenyi, Huszt, Marosvásárhely and Ónod. Later he became, first, head of the secret chancery, than of the Transylvanian and military chanceries, too. Rákóczi had such a confidence in him that he entrusted Ráday with all the important diplomatic negotiations. Consequently, he was in contact with the Prussian, Swedish and Polish courts and guided the work of Rákóczi's diplomatic representatives there. In negotiations with the representatives of the emperor he was among the Prince's envoys.

His particularly striking writing and journalistic capabilities were evidenced in his other work, *Explosio punctoriae replicae caeserae*, a manifesto which informed the world of the deceitful behavior of the Viennese court, or another pamphlet he has written, describing the fateful activities of the Jesuits in Hungary. In addition, he wrote and edited the first Hungarian newspaper, published until 1710, under the title *Mercurius veridicus ex Hungaria*.

When the War of Independence was crushed by the Austrian armies, Ráday took refuge in Poland, but finally decided to accept the imperial amnesty included in the peace treaty of Szatmár, and returned to Hungary. For the rest of his life he avoided politics, but defended his Reformed church and continued to collect books, especially old Hungarian publications. Until his death, he directed the fight of the Hungarian Protestant churches against efforts of re-catholicization of the Hapsburgs and he left behind numerous evidences of his literary talents. He was also known as a Protestant religious songwriter, whose *Lelki hódulás* [Spiritual Devotion] was the most printed book in Hungary during the 18th century.

Pál Ráday's Book Collecting Activities

Two characteristics of Pál Ráday's book collecting remained constant during the entire history of the Library: first, the Agents of the Hungarian Reformed church in Vienna were his agents for book collection, too; and, second, in the great university cities abroad – the centers of intellectual ferment and of book printing – young Hungarians, mainly theologians and pastors, who studied there with his financial help, not only carried out his orders for purchasing of books, but regularly informed him of the novelties on the market and communicated to their benefactor the new editions which were announced. Collection in Hungary, for both collectors, was the work of friends, relatives and acquaintances, first of all men of the church, who were as much interested as the Rádays in new products of Hungarian literary life.

Pál Ráday systematized the collected materials in accordance with the cataloguing habits of his time, in which philology was already treated as a separate branch of the sciences; this was extraordinarily important because it is considered today as the signal of the appearance of the modern age. An interesting feature of his catalogue is that he deals with geography as a separate subject as well, though the cataloging systems in the first half of the 18th century still considered it as part of history or philosophy. Was this an unconscious conclusion of his thinking of the destiny of his nation? – who knows...

In general, the printed materials collected by Pál Ráday are characteristic of the Protestant gentry's culture of the epoch – at its highest level. On the other hand, the search for, and collection of, Hungarian books of the last 150 years was a confession of

the unchanged political stance of Rákóczi's chancellor, who remained kuruc as he was before, and who defended steadfastly his church against the forceful re-catholicization measures of the feudal absolutism of Vienna.

The religious and theological works show very strong puritan traits, and evidences the fact that Pál Ráday was among the last, but outstanding, representative of Hungarian puritanism. The orthodox treatises are complemented by the literature of religious debates and a few writings characteristic of the Catholicism of his age. Ráday classified the numerous historical works in four categories: first, those related to Antiquity, including the great Roman historians like Tacitus and Livius, but also Josephus Flavius, who wrote the history of the Jews; second, the historical works of the 16th and 17th centuries, that analyzed recent historical events on the European continent, especially concerning the great powers with which he had to deal when he was engaged in diplomatic negotiations; third, Hungarian history written by Hungarians or foreigners, the works of Bonfini or Istvánffy as well as Caspar Ernst or Balthasar Hant; and, fourth, the history of the church, of which the majority concerned the situation of Hungarian Protestantism since 1680 and the various edicts and regulations in respect of it. Ráday paid special attention to the destiny of Czech Protestantism, obliged to live underground, attention shown by such works as *Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae*.

Beside theological and historical books Ráday was most interested in legal and political treatises. In consequence of his own social and political situation, the legal works almost exclusively consisted of the *Tripartitum* of Werbőczy and related commentaries, or compendia of Hungarian jurisprudence – indispensable in his activities when directing Rákóczi's various chanceries. These books give to his Library the character of belonging to a Hungarian nobleman as they reflect a certain legal formalism of his class. We can also find among the works on legal matters some of the classics like Iustinian's *Institutiones*, and a few representatives of the new natural law theories such as a treatise of Grotius – nevertheless, some lacunae are evident. Under political sciences, classified together with law, the sciences of the state were understood in the 18th century, and in Ráday's collection we find a few works regarding government or, more precisely, how to govern, for example the *Prince* of Machiavelli, and the already mentioned books on court life, typical products of his age.

A great difference in Pál Ráday's classification, in comparison to the one of his son, was that he still ranged works of the natural sciences with philosophy, meaning that products of theoretical thinking and those of empirical research were not yet separated from each other.

There are some very valuable books among the literary and rhetorical works, among others, first or second editions of Gyöngyösi's writings, as well as the Library's only exemplar of the oldest printed books – an *incunabulum* – a volume containing the sermons of Pelbárt Temesvári, published in Hagenau in 1499.

GEDEON RÁDAY: THE MAN, WRITER AND SCHOLAR, OF EUROPEAN CULTURAL DIMENSIONS

Gedeon Ráday received an excellent and varied education following the intentions of his father who, according to Kazinczy, directed his son, upbringing in such a way that “he should dedicate all his efforts to the promotion of national culture.” He attended first the Lutheran high school of Pozsony the director of which at the time was Mátyás Bél, the well-known scholar and writer; a school in which the fresh and modern principles of the pietistic movement were put into application. He acquired here his knowledge of German and Latin and the bases of his vast culture; in addition, he attended parliamentary sessions – Pozsony having been the capital of Hungary until the second half of the 19th century – and got there his first impressions of the ongoing political debates in the country. Later, Pál Ráday has sent his son to Berlin, where Daniel Ernest Jablonski, preacher at the Prussian court and his old friend since the time when he carried out diplomatic missions, took care of him. This decision, again, was a political statement of Pál Ráday's kuruc feelings because, instead of directing his son towards one of the smaller German principalities on friendly terms with the Viennese court, he sent him to the capital of Prussia, a hostile power from the point of view of the Hapsburgs. During the last phase of his travels abroad, Gedeon Ráday went to Francfort-on-the-Oder where Pál Gyöngyösi, the exiled writer and former pastor in Kassa, was university professor. As I already mentioned before, this university city was the center of the French culture's radiance in Central and Eastern Europe, and the young Ráday received here a decisive cultural orientation for his whole life. The fact that he chose among the subjects he studied even statistics, instead of church history political history and instead of classical legal theories and orthodox theology courses on the freshly developed natural law concepts and on the so-called natural theology – all this indicates his thirst for knowledge and the openness of his intellectual horizon.

After returning home, Gedeon Ráday participated in political and church life, and was several times elected to office in his department, but never desired to obtain higher state offices or honorary posts. He was solicited several times to accept decorations from the Hapsburg court or honorary appointments, but he steadfastly refused them: “Why should I solicit such shadowy opportunities, which even if one tells good things about them, do not mean anything but useless benefits, and if one

tells bad things about them, are nothing else but infamy?” The most important part of his activities in ecclesiastical politics took place under the reign of Joseph the Second, as he was fully implicated in the debates about the emperor’s Edict of Tolerance. As the head warden of the Danubian district of the Hungarian Reformed church, he directed the work of the church’s Agents working with the imperial court not only in ecclesiastical, but also in political matters; when the Edict of Tolerance was issued, a permanent Protestant delegation had to stay in Vienna to settle all outstanding matters, of which his son was a member, they asked him all the time for his advice. The memorandum of Hungarian Protestants conveying to the emperor the thankfulness of the Hungarian churches reflects the ideas and the language of Gedeon Ráday. In the defense of his Church, he never referred to the new ideas and the characteristic principles of the Enlightenment, but his arguments are expression of the old Protestant legal thinking, of the customary views of the feudal society. He was a protagonist of the educational reform, hoping that “together with Transylvania, we could introduce uniformity in the education in our two homelands.” His son living permanently in Vienna, became an outspoken supporter of imperial politics; because of his activities the two Rádáys received first the title of baron, later that of count, thus becoming members of the aristocracy.

Beside the collection of books, the cultural importance of Gedeon Ráday’s activities is the greatest from the literary point of view. He brought in the country new European poetic forms, slowly eliminating the pleasant, but empty, so-called leonin rhythms. He created what one called the Ráday rhythm, and 42 of his printed poems survived until today. However, his activities in the literary field are not so important because of the poems he has written, but his role as characterized by Lőrinc Orczy who called Ráday “the father of all literary creators.” Until his death in 1792, he remained the supporter and inspirator of new initiatives and literary endeavors, and similarly to the role played decades later by Kazinczy, he was the leader and guide of our literary life. Kazinczy himself described him as “the nation’s sacred, old man.” The writers asked him for advice, submitted to him their works for criticism; in this way Pécel became, from the 1780's on, a center of literary and scholarly life – as a large circle was formed around the old Ráday of noted writers and scholars of the country. He was the main collaborator of Kazinczy’s paper, *Orpheus*, first published in 1790. He established contacts between Kazinczy and Batsányi and the literary circle in Marosvásárhely – György Aranka, Sándor Kovásznai and Sámuel Zilai. Ráday was also a convinced promoter of the Hungarian theatre, and was intent to bring to life a permanent theater in the country. His contemporaries did not forget him, and Kazinczy justly prophesized that “later ages will desperately try to find news about Ráday.”

The golden age of the Library was the six decades between 1733 and 1792, during which Gedeon Ráday collected books. The extant archival material gives us a detailed picture of how a Hungarian nobleman of the 18th century constituted his library. A wide, colorful and spontaneously formed circle of agents is revealed as well as the passion of a man to collect books; at the same time, we also learn of the limits of such activities due to societal and technical conditions characterizing the age.

The areas of collection

Concerning the areas of collection two important changes occurred in the age of Gedeon Ráday in comparison to the preceding period: on the one hand, a shift in importance from one to the other areas and between the principal agents; on the other hand, the ever-growing importance of booksellers in collection activities in Vienna, Pozsony and Leipzig. Venna became the most important market, complemented by acquisitions in foreign university cities, centers of intellectual life – Basel, Zurich, Utrecht, Leyden, Leipzig, Dresden, Gotha or Francfort-on-the-Oder – as well as, during the two last decades of the century, the bookmarket of Pest. Transylvania remained important only for purchases of old Hungarian literature, whereas the limited role of Pozsony remained the same as before. This was a natural development because the home market for publications was still in its infant stage, and could not satisfy a sophisticated buyer like Ráday. It was, therefore, inevitable that he turned towards the nearest capital city, Vienna, where in the second half of the eighteenth century a large book market existed already, with regular auctions, with booksellers who had extensive relationships abroad, and where traders of other cities – Leipzig, Nuremberg, and Basel – opened branches or had permanent representations. In connection with Pozsony it has to be noted that its role was particularly important during the whole period as the transit center between Vienna or other cities and Pécel, and where the control of “forbidden” books made it especially difficult, just as in Vienna, to forward consignments to Hungary.

The circle of agents

The characteristics of the agents working for Gedeon Ráday did, however, not change since the collecting activities of his father; they were, as before, pastors, professors, students who benefitted from Ráday’s support as well as the Agents of the

Hungarian Reformed church in Vienna. Among them a special place has to be assigned to Sámuel Nagy who was the Reformed church's Viennese Agent from 1763 through 1792, who – in addition to his short stay in Basel – faithfully executed the orders of his benefactor during thirty years, and whose role from the point of view of the constitution of the Library was crucial. Sámuel Nagy, and this is evident from his letters, was as much a book lover as Ráday, and made purchases, supervised binding of the books with as much care as the collector himself. He took frequently the initiative concerning auctions or in negotiating with a bookseller, precisely because he knew that he himself and Ráday think in the same way. This loyal agent, who worked with Ráday in all matters concerning the affairs of the church as well, lived very modestly though being a successful businessman, and lent or advanced money on many occasions for book acquisitions, and there were periods when Ráday owed him 8 to 10.000 fl. It was most important for the collector of Pécel that Nagy, as also the other agents and friends, informed him of the literary and scholarly events in the cities where they lived, of the auctions announced in advance, and in this manner they involved the nobleman living in Pécel in cultural developments, in the hectic life of the book markets and of the book trade in faraway places. In Vienna and in Pozsony István Nagy was also agent of Ráday for a longer period. In Pozsony, there were in addition István Szerentsi Nagy, the literary man, pastor and friend, János Szászky-Tomka, rector of the Lutheran college, and, occasionally, Dániel Cornides, a good friend of the family. Sámuel Szilágyi, a friend of Ráday from their student years, bought books and manuscripts for him first in Vienna, then in Transylvania, when he was nominated judge at the royal court of Szeben. In Transylvania special mention has to be given to Péter Bod, historian and the pastor of Árva [Orphan] Kata Bethlen, as well as the professors Sándor Kovásznai Tóth and Sámuel Zilai. Friends and relatives wanted, as a matter of course, please to the collector with books. Thus, Kazinczy looked for him for the first editions of Hungarian authors printed by the press of Kassa, or his grandson, Pál, nominated judge at the district court in Eperjes at the young age of 20, whom the grandfather pushed to try to discover products of the very famous printing shop in Lőcse, editions which one could not find anywhere else.

Auctions and booksellers

An agent's role was particularly important in the case of the auctions of large private libraries. It depended on his skill and inventiveness whether he could buy for Ráday the books he indicated in the auction's catalogue. It was, therefore, imperative that they obtain in time these catalogues, send them to Pécel, giving Ráday enough time to peruse them and indicate which books he wanted to buy – considering not only the content of the books, but the place and time of their publication as well as their price. At such big auctions as those which took place in Vienna, they had in many cases to fight with the agents commissioned by other collectors, who had incomparably larger financial means at their disposal as, for example, those of Ferenc Széchenyi. We read in great detail of fifteen Viennese auctions in the archival material; the reading of these pages of the Library's history are as full of surprises and are as arousing as the pages of a detective story. We have only two reports from auctions in Pozsony in the letters of István Nagy and János Mihályfalvi; this is not at all surprising because the limited book market of Hungary's capital did not offer many possibilities for would-be sellers.

From the more distant places of book collection many books landed in the Pécel Library which were bought at auctions. It is certain that Gedeon Ráday himself participated at some auctions during his student years in Francfort-on-the-Oder, though we do not have any written proof of this, because the great number of books he took home when returning to Hungary appears as an evidence for it. Sámuel Nagy, the most successful agent, already during his short stay in Basel, reports about auctions, where he bought books for his benefactor; at the same time he established contacts with other university cities as well, and informs the latter of auctions, for example, in Strassburg. Mihály Blasek acted in the same way in Basel, from where he went to Utrecht (no letters are in the archives from there). He had to terminate his study trip early as the Hungarian churches decided to send him, as a minister having as mother tongue the Slovak language, to the Czech lands, to serve as pastor in the reviving congregations of the followers of John Hus after the Edict of Tolerance. Finally, there are also some letters in Ráday's correspondence which show that he contacted some old friends when he heard about a great auction in Francfort-on-the-Oder, from where he wanted to buy some books as well.

Ráday was personally in contact with booksellers during long years, except for Vienna where his agents handled business with them, though even in these cases he corresponded directly with the Viennese traders concerning more serious problems. The Viennese booksellers who played the greatest role in the constitution of the Library at Pécel were Friedrich Bernhardt, Emerich Felix Bader, Ernest Klopstock, the Artaria Co. (publisher of Mozart's works), Newenstein (the manager of which was Herinnes), and the Vienna branch of the Nuremberg traders, Bauer and Monath. The periodic publications, of course, were subscribed by the agents not only through merchants in Vienna or the post office there, but from publishers in faraway cities, in Francfort, Göttingen, Leipzig or Regensburg, while Rousseau's *Journal encyclopédique* was ordered first from Liège in Belgium, then from Bouillon in the same country.

Ráday made acquisitions at Anton Löwe's shop in Pozsony during decades, who endeavored to satisfy his requests through a large network of contacts, for example in Francfort and Leipzig. The students supported by Ráday contacted everywhere the booksellers in the city where they stayed, – thus, for example, Sámuel Nagy in Basel (getting through them the catalogues of book merchants even from Zurich and Bern), or Mihály Blasek, travelling in Switzerland, contacted them in Basel as well as in Bern and Lausanne.

The most important relation of Ráday with a bookseller, besides Vienna and Pozsony, was with Abraham Christoph Thiele in Leipzig, – a very skillful but not always trustworthy businessman, as we learn it from their correspondence. Leipzig was at the time the second most important book market in Germany after Francfort, and the city's bookfairs had a deservedly good reputation. Thiele bought not only books for his client, but paintings and old numismatic pieces; it was through him that Ráday could buy the beautiful Lucas Cranach painting which, surviving the long, stormy centuries, even today decorates the Library's room where the old collection is installed. It was also through Thiele that Ráday could buy publications at the auctions of Saxony – in Leipzig, Dresden and Gotha. The archival material indicates seven such auctions; it was in Leipzig, among others, that were auctioned the books and manuscripts of Károly Bél, son of the professor from Pozsony and friend of Ráday. Thiele bought at this auction for Ráday seven partially autograph manuscripts of Mátyás Bél, and two of Károly Bél, which were delivered to Pécel after a long delay and a lot of difficulties. It is certain that Ráday purchased through Thiele books from other booksellers of Saxony, too, but we have no data concerning such purchases.

The role of Pest in Ráday's collecting activities became important from the 1770's on, exceeding the purchases made in Transylvania or Pozsony or other parts of Hungary. As a result of the studies conducted by Alber Gárdonyi, there can be no doubt that in the second half of the 18th century Pest was the center of the Hungarian book trade, and here, in the heart of the country, was born the most important book market. This explains the fact that Ráday, who lived in nearby Pécel and sojourned frequently in his house at Pest, made the bulk of purchases by booksellers there, in particular at Weingand & Köpff. It was a great advantage that he could deal with them face to face, tell them personally his desires and his objections as well as to settle in person outstanding accounts. In fact, he also had relations with the very first bookseller of Pest, Gellért Mauss, who established his shop in 1748, and bought from him publications during the fifties. His major supplier in Pest was, however, the firm Weingand & Köpff, and from the end of the seventies through the eighties he purchased such a large amount of books from them that Weingand, one of the owner, told Ábrahám Komjáthi who taught Kazinczy in his youth, that "they earned from Ráday as much as from all other clients altogether." There is a detailed account in the Ráday archives which shows how many books the firm sold to Ráday and at what price from spring 1774 through spring 1775; the number of books amounts 762 for which the collector paid the sum of 2.850 forint and 22 krajcár.

THE EXTERNAL VIEW OF THE LIBRARY

The library hall was an inevitable complement, a major decorative element of a Baroque chateau. For Rádays' late Baroque chateau as well the large library hall represented a major piece of aesthetic element with its frescoes and beautifully bound books. This somptuous external arrangement almost contradicts the inner character of the Library, since the main characteristics of the collection, the function of the Library and, first of all, the intentions and visions of the collector, do not reflect a Baroque perspective, but the intellectual approaches and wider horizons of the 18th century, the ideas of Enlightenment and the ever larger needs of education through culture.

Pál Ráday ranged the books he collected in his manor house in Ludány and, later, when he built a larger house in Pécel in the second half of the 1730s, in the new building. The Ráday Library was definitely accommodated, between 1762-1763, in the spacious hall and some smaller rooms of the Pécel chateau. This famous, great hall was part of the huge construction carried out by Gedeon Ráday between 1755 and 1766, when he let rebuild the manor house of his father in Pécel by János Meyerhoffer, son of one of the best known architects of the time, András Meyerhoffer, into a beautiful Baroque chateau.

We cannot go into the details of this enterprise, and will simply trace the story of fresco painting in the large and smaller Library rooms, complementing with this the picture already given of Gedeon Ráday's character. Ráday contracted Mátyás Schervitz for the fresco painting. From the contract signed between the two it becomes evident that the painter accepted to execute the work in nine separate spaces "in accordance with the plan given by his Lordship," – and it shows Ráday's imagination as well that the books figuring in the frescoes, painted in the monumental Baroque style, were those, for example the *Acta Eruditorum*, which were on the shelves of the Library. In this way, the frescoes referring to the content of the Library materials, represented the encyclopedic image of the sciences, expressed by allegorical personages well-known to the person who made the design. In the middle field, Pallas Athene, sitting on clouds, announced the triumph of the sciences. This central figure is surrounded, in eight adjacent fields, by representations of individual sciences from grammar to theology, and in the

hands of the numerous amorettes, or in a standing position, the most important books related to the science depicted can be seen. The ceiling and the walls of the smaller Library room are also decorated with frescoes, painted by Schervitz, too. On the ceiling one can see Arion, the poet, with his lyre, as he escapes from the sea sitting on the back of a dolphin. Above the doors and the window a well-known detail of mythology – Orpheus in the underworld – is narrated on the walls. The model for these frescoes was taken from the engravings of Bernard Picart, the French artist working in Amsterdam; they must have pleased to Ráday so much that even the great reception hall of the chateau was decorated with frescoes based on Picart's engravings.

Ráday was also anxious to have in his Library decorative book shelves. They were made in the rococo style; only four of the great sized and entirely similar decorated book shelves survived until today, placed in the part of the Library which is declared national monument. The shelves and the smaller, glass covered cupboards were all white, decorated in gold.

In telling the history of private libraries, one has to particularly emphasize book bindings, as for collectors of all ages the aesthetic point of view is as important as the content of the books. During the epoch of the Baroque, when the huge library halls contributed in the first place to the sumptuousness and impressive beauty of the chateau, the collector could not do otherwise but to have in his collection elegantly and beautifully bound books; in addition, as a result of the Enlightenment the book lover, aesthetically alert person could not imagine not to have books with great contents without bindings corresponding to their excellence. The bindings in the Ráday Library can be divided in two categories: the products of preceding centuries, among which there are some true jewels of the old Hungarian art of book binding, and the books in typical, 18th century bindings decorated with gold, which constitute the main element in the external image of the Library.

The Library with its more than ten thousand volumes was taken away from its solitude in Pécel in 1862 as a result of the action of Pál Török, bishop of the Danube district of the Hungarian Reformed Church, who succeeded to organize the Reformed Theological Academy in Budapest. The modest institution did not have a library, therefore Pál Török – when he heard that the Ráday family wanted to put up for sale its famous collection – initiated a national subscription with a view to acquire this cultural treasure for the Academy. The family, when it became aware of the church's intention, decided to give half of the total price requested, 40.000 fl., as a gift to the church. The remaining sum of 20.000 fl. was collected as donation from parishes and individuals, and the Library was acquired finally by the church in 1861. At present, the Ráday Library is part of the Ráday Collection of the Danube district of the Reformed Church. The books originally collected by Pál and Gedeon Ráday are on the 18th century shelves in a special room, separated from the other library material.

GÁSPÁR, Kata : A Nagy Utazás

*legalább a hír
 hogy van ami elérhető
 nem a meddő
 istenség kegyelme
 hanem az értelem
 gyémánt biztonsága*

(Gál Sándor)

Szerencsések vagyunk, mi emberek, hogy utazhatunk, hogy e fogalomadta lehetőséget a legmesszebb menőig kihasználhatjuk. Útnak indulhatunk térben, de utazást tehetünk az időben is. Csatangolhatunk fejben vagy akár a koponyánk körül – hogy a transzcendens utazásról ne is beszéljek. Utunk lehet céltalan – de valljuk be, mennyivel izgalmasabb, ha célt választunk, melyet sikerül elélnünk! A nagy utazók nemcsak azért indultak útnak, hogy távoli tájakat ismerjenek meg, hanem hogy önmagukhoz is közelebb kerüljenek. Végső soron minden út önmagunkhoz vezet. Legyünk ezért hűek hozzánk...(ám a toposzokból ennyi is elég)

Szállítóeszköz is megannyiféle formában áll rendelkezésünkre. Aki tehetős, ne törje fel testét holmi kényelmetlen, transzbalkáni vasúthálózatot is megszégyenítő együlésessel, a hagyományos utazó egyébként is szíves örömet cserélne vele. Ifjakkak és idősebbeknek kéjes gyönyört nyújthat a busz. De az igazán nagykalandra vágyó, önnön magát megismerni hajlandó utazó autóstoppal megy...(Mindig is tudtam, hogy így van. Meg is tettem. Be is jött.) De hogy az utazás mást is jelenthet, mint megismerést, felismerést és elismerést, azt csak az ideai Tanulmányi Napokon láttam igazán.(Bár ez előbbieken is volt részem bőven).

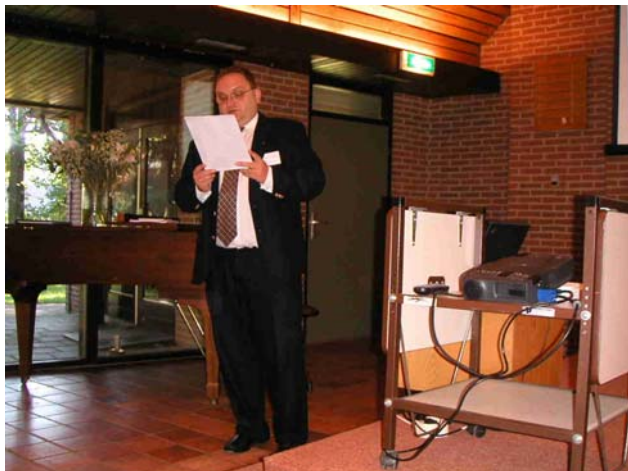
Nagy utat tett meg a Mikes is. Emigránsokból álló masszív kis csoportja, mely kényszeredetten letért a hazai pályáról, mára – kiválóan alkalmazkodva a nemzetközi tendenciákhoz – határok és ideológiák nélküli tudományos-közéleti fórummá vedlette bőrét. Intellektuális klub lett, rendszeresen visszatérő tagokkal, hosszú távú ismeretségekkel, folyamatosan megújuló tematikával.

A mostani konferencia tematikája ismét sokat ígért mindazoknak, akik – válaszolva a keringő felhívására – eljöttek, hogy felszálljanak arra a képzeletbeli gépre, mely egy nagy utazásra invitál. Kínába, Indiába, az iszlám világába, Franciaországba, a magyar költészet vizeire, a múltba, a jövőbe...

Utunkat a Selyemút mentén Farkas Flóriánnak, Segesváry Viktornak, Lengyel Alfonznak és Wonke Rezsőnek köszönhetjük. A birodalom kapuján Flóriánnal léptünk tehát be. Ő a csodát, melyet érdeklődve figyel a közvélemény, gazdasági szemszögből kiindulva magyarázta. Megpróbálta elhittetni a közönséggel, hogy elsősorban ez eddig semleges birodalom óriási külkereskedelmi volumenével, az export-import növekedéssel, fokozatosan szélesedő piaccal és tőkebeáramlással, az olcsó/magasan képzett munkaerővel, hatalmas tartalék munkaerővel (mely ráadásul magasan képzett is), általános jóléttel, növekvő fogyasztással, erős ipari pozíciójának megtartásával és növelésével, és azzal igyekszik hatalmi helyzetben lenni, hogy az ún. Új Gazdaságban (félvezető-gyártás, műholdkészítés, genetika, távközlés és még ki tudja milyen kutyü terén) iszonyúan jól fejlődik. És ez sikerült is neki. Elhittük, hogy Kína Ázsia motorja. Hogy ő a jövő eszményi kereskedelmi partnere. Hogy hamarosan letöri a nyugat hegemoniáját. (S hogy vége az olcsó kínai bugyik uralmának). Persze, még mielőtt attól kezdenénk el rémüldözni, hogy eljött a végítélet és a mandarinok uralma (céltudatos vágott szemű IT menedzserek, illetve programozók alakjában), jobban tennénk, ha saját házunk táján is körülnéznénk – sugallta Farkas egyre növekvő leleplezési vággyal hangjában. Nemzedékünk a romlás virága. Sőt, mi, a tömeg, egyre inkább beváltani igyekszünk Ortega y Gasset jóslatát a tömegek lázadásáról. Nincs bennünk se közösség iránti odaadás, se szolgálatkészség, se erkölcsi tartás. Elmerülünk a magunk fogyasztói mocsarában, ész nélkül költekezünk, stb. – és uraljuk az élet minden területét a magunk dilettantizmusával. De azért van remény: csak meg kell várni, hogy kifogyjanak természeti tartalékaink, meg legyünk szorulva, és akkor majd rájövünk, milyen jó íze is van egy falat kenyérnek...bravó. El kell ismerni, Kínával szemben rosszul áll a szénánk.

Az előadás után mindenki kíváncsi lett arra, mégis hol volt eddig ez az új Csodaország, mi van ott, kell-e félni tőle, és egyáltalán...?! S az izgalom már-már tetőfokára hágott. Így tehát, akit eddig nem szédítettek el a korrekt tények, az most „padlót fogott” attól a különbségtől, mely Ázsia fölényét és a Nyugat alkonyát társadalmi szinten magyarázta. A Kínában is élt luganoi professzor, Segesváry Viktor vezetett be bennünket a birodalom belsejébe...Előadása szépen alájátszott Flóriánénak, kiegészítve azzal, hogy bebizonyította, hogy még a gazdasági változásoknak is társadalmi alapjuk van. S mindez a vallásban gyökerezik, mely esetünkben egyenlőséget jelent az életmóddal. A varázsszó: konfucionizmus. Uralja, formálja a társadalmat,

s olyan erkölcsi bázist jelent, mely a nyugati ember számára már ismeretlen. Olyannyira az, hogy még a modernizációt is képes saját arcára formálni. Egy olyan társadalmi-etikai rendszer, mely szerves része a kínai identitásnak, olyan civilizációs örökség, mellyel szemben, valljuk be, semmi esélyünk - már ami a jövő társadalmának mentális egészségi állapotát jelenti. Mert hiszen milyen messze vagyunk mi már a tekintélytisztelettől, az öregek és az ősök megbecsülésétől, a saját hagyományainktól!!!

Farkas Flórián előadás közben

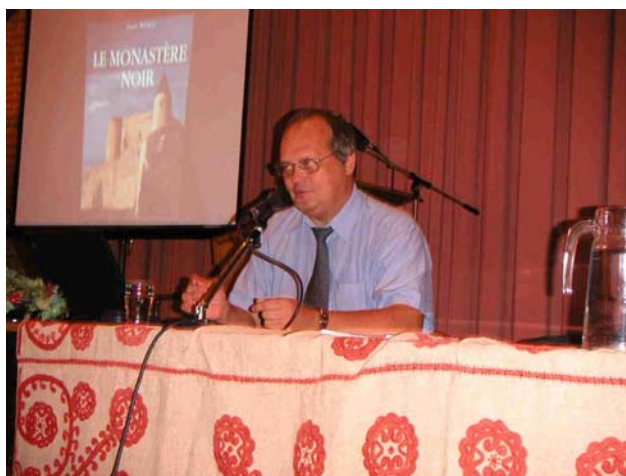
Lengyel Alfonz (balról) előadást tart

(Nem is csoda, hogy az előadást követően fellángoltak az indulatok. Úgy tűnt, mintha mindenki ösztönyt nyitott volna elsorvadó kultúránkra. Szidva az individualizmust, a liberális gondolkodást, s mindazt, amiről eddig úgy hittem, büszkeséggel kell, hogy eltöltsön. Szemben a csodálatot keltő ázsiai kultúrvilággal, ahol a menedzserek inkább megszakítanak egy tárgyalást, mintsem, hogy elmulasszák napi betevő tai-csi gyakorlatukat. Némi megkönnyebbülést nyújt, hogy azért Kínában sem halad minden gördülékenyen (bár távol álljon tőlem a rosszmájúság). Igaz, hogy Csodaországban nincs nehézkes bürokrácia, ám van fokozódó társadalmi eltávolodás. És esztelen fogyasztás. No, meg rossz hitelek. S hogy a jövőről is essék néhány szó: bár a kínaiaknak nincs misszió tudatuk, azért talán megvan az esély arra, hogy valamilyen szinten ötvözzük a keleti kultúrát a nyugatiéval...)

Utunk során tovább gyűrűzött a kíváncsiság, mely azt kutatta, hogyan is néz ki ez a gazdasági-társadalmi csoda a mindennapi gyakorlatban. Lengyel Alfonz kalauzolt bennünket tehát még mélyebbre Kínában. A neves régész (aki több fontos tetteivel is eldicsekedett és szintén nagyon jól ismeri Kínát, hiszen évtizedek óta ott él) üdítő anekdotákkal színesítette élménybeszámolóját második hazájáról, tette hitelessé történelmi ismereteit. Megismerhettük a mai modern ázsiai fiatalok értékrendjét, a fogyasztás szellemének hatásait és félelmetes formáló erejét. Szex, rock és tévé, sejtelmes csipkebugyi, bicikli, tömegszórakoztatás és státusszimbólumok (ugye milyen ismerős?). Ez már sejtet valamit Kína következő nemzedékének erkölcsével kapcsolatban...

Németh Pál (balról) előadást tart, Segesváry Viktor (jobbról) levezető elnök

Csernus Sándor előadás közben

Végül pedig azok, akik számára még mindig voltak homályos pontok, s úgy érezték a témát nem merítették ki még eléggé, megnézhetek egy filmet, melyet a Duna TV stábja készített.

(De én ezt már nem vártam meg. Magam indultam felfedezni annak a kis falunak a flóráját és faunáját, mely környékén már napok óta tartott a konferencia. A holland hagyományokhoz híven kerékpárt bérelve jártuk be a környéket frissen szerzett ismerőseimmel és a párommal. Mindenkinek ajánlom alternatív szórakozásként a kerékpározást, mert nemcsak a testet tartja kondiban, de a szellemet is frissíti. És bár nem olyan koncentrált mozgássorozat, mint a tai-csi, de nagyon jó!)

Az előadások menetében utunk következő állomása az iszlám világ volt. Németh Pál (református lelkész és iszlám szakértő) elképesztő profizmussal és odaadással mesélt volna az iszlám gazdaságról, társadalomról és történelemről, ha nem lett volna nyelvész. Legalább is annak, akinek nem volt vájt füle a témához, azt gondolhatta, morfológiai és szemiotikai előadást hall. Pedig valójában arról beszélt, hogy a muzulmán hit a mai napig létező életforma, s éppúgy, mint a konfucionizmusban, az iszlámban is benne van a világ megértésének alapja, az ember helyének meghatározásához alapvetően szükséges erkölcsi alapállapot leírása. Az Ábrahám hitéhez való makacs visszatérés, az imafegyelem, mind-mind ragaszkodás az arab hagyományokhoz, s ily módon valóban egy harmadik utat képvisel az ún. keleti és nyugati, valamint a keresztény-zsidó kulturvilágok között.

Egy halvány, gyenge szálon függő kapcsolatot kieroszakolva, utazunk most tovább Kína hatásvonala mentén. A magyar költészet nagyjai közé evezünk Kabdebó Lóránttal, aki kiváló ismerője József Attila, Weöres Sándor és Szabó Lőrinc költészetének. Kabdebó keleti motívumokat olvasott egybe Weöresnél és Szabónál, ám az igazán mély benyomást József Attila, Yeats és Rilke egybeolvasása tette (rám). Valódi élmény volt hallgatni előadását kutatási eredményeiről, melynek külön pikantériát kölcsönzött az a tény, hogy Fejtő Frencel még életében találkozhatott (nem csoda, hiszen idén 95 éves), aki megerősítette hipotéziseit és kiegészítette néhány dokumentum-jellegű információval József Attilával kapcsolatban.

És egy ugrással Franciaországban termettünk. Csernus Sándor beszámolója a magyar kultúrpolitika külföldi nyitására dinamizmusát vázolta fel. Kezdvé az első külföldi bemutatkozással és sikerrel a frankfurti könyvvásáron (melyről aztán rendre meg is jelentek a rossz szájízú ellenvélemények), folytatva az első külföldi komplex megjelenéssel Brüsszelben, s beteljesedve a 2001-es Magyar Kulturális Évaddal. Körvonalazta a francia kultúrpolitika partnerkeresési stratégiájának csapásösvényeit (cikkek és fordítások megjelenése, rendezvényszervezés, stb.), s mindezt beleágyazva a rendszerváltás utáni francia diplomácia tapogatózásainak történetébe. Meglepő, hogy megannyi könyvet fordítottak már le franciára, s hogy állítólag a franciák megőrülnek a magyar zenéért. A fordítási problémákról itt ne essék most szó, ez szakemberek régóta húzódo vitájának mumusa. Arról se beszéljünk, hogy könnyen elképzelhető, ez a szimpátia csak fellángolás. Divat. Annyi viszont bizonyos, hogy – ahogy a most távozó francia nagykövet is elismeri – szó sincs már arról a magyar tudatban gyökerező tévhitről, miszerint nincs közös alapja a francia-magyar kapcsolatoknak. Ellenkezőleg. Valami olyasmi van kialakulóban, mint Kína és az USA közt. Afféle közömbös, leigázás-mentes, rugalmas partnerség. Hiszen egy akolban vagyunk, (vagy mi)...

Kabdebó Lóránt előadás közben

Czigány Lóránt, Karátson Endre és Kibédi Varga Áron
(balról jobbra) 'Az eltűnt idő nyomában'...

Persze Magyarország csak kispajtás az Unióban. Ez is kiderült Reuss Konrád beszámolójából. S kívülálló szemével Magyarországra tekintő bankár leginkább az életmódban rejlő veszélyeket eszelte - igen sokáig. Elszomorodva az egyébként sem rózsás helyzetünktől (lásd. Hogyan kössük fel a gatyaszárat?), még azt is be kellett látnunk, hogy fogyatkozó népességünk

kudarca a családok szétesésével hozható párhuzamba. De ez „innen” nézve nem más, mint a jéghegy csúcsa. Mintha Szabó Zoltán *Kívülről* című cikksorozatát kellene olvasni az 56-os forradalomról – Londonból nézve.¹

Időutazásban is volt része az összeverbuvalódott közönségnek. Rögtön az első este Czigány Lóránt, Karátson Endre és Kibédi Varga Áron szórakoztatta anekdotákkal a többieket, és hogy megtalálják azt a fránya „eltűnt időt”. Erre egyébként az utolsó este is volt példa, de az többek nem-tetszését váltotta ki. Talán az unalomig ismert ÁVÓ-s brahik és a poénba burkolt előítéletek nem egyformán viccesek mindenki számára...

Utazásunk végén még egy utolsó előadás erejéig elidőztünk Európánál. Gyanítom, hogy Herczegh Géza szép előadása a jövő évi Tanulmányi Napok nyitánya lesz.

Az út természetesen itt még nem ér véget. Kalandozásaink emléke, remélem, sokunkban megmarad, elgondolkodtat, talán néhány útitársunkat új ismeretek megszerzésére sarkallja. Ha csak egy darabkát széthordunk a világba - mindenki egy kis szeletet - az elhangzottakból, már elmondható, hogy sikeres volt az idei konferencia.

Csoportkép szombat délután, Elspeet, 2004. szeptember 11.

The Grand Voyage

Ms Gáspár gives in her 'panorama'-diary with great wit a full coverage of the 45th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held 9-12 September 2004 in Elspeet, the Netherlands. She encounters the major speakers, highlighting their performance on the common theme, as perceived from a participant point of view. The professional storytelling, however, does not hide its authors subjective feelings and opinion, that makes the diary so vibrating...

¹ Faludy György önéletrajzi regényéből vett anekdota

VILÁGGAZDASÁGI KITEKINTŐ

FARKAS, Flórián : ÁZSIAI RENAISSANCE

A Shell többszáz IT állást szüntet meg

HÁGA – A Royal Dutch/Shell Group bejelentette, hogy a hollandiai IT részlegénél 450 és 650 közötti állást szüntet meg. Ez az összlétszám egyharmada. ... Világszinten 2000 állást szüntetnek meg. Hollandián kívül az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban szüntetnek meg állásokat. ... Ezen állások egy részét alacsony munkabéru országokba helyezik át, úm. Maláézia és India. A cég IT részlege már 1100 embert foglalkoztat Maláéziában.

Automatisering Gids, Webeditie, 2004. június 6.

Az IBM 4700 állást helyez át Ázsiába

ARMONK, New York (AP) – Az IBM Corp. több ezer programozói állást tervez áthelyezni magasan képzett munkaerő számára az Egyesült Államokból Indiába, Kínába és más országba. Ez a lépés az eddigi legnagyobb, amely ebben a technológiai iparágban megtörténik.

CNN.com, 2003. december 15.

Az outsourcing világa

IT szolgáltatások, chip tervezés, 'call center'-ek, és üzleti adminisztrációs munka jelenleg \$10 milliárdos exportjövendelmet biztosít Indiának, amely elérheti a \$57 milliárdot 2008-ban. Az indiai szolgáltató cégek mint a Tata, Infosys és Wipro máris globális vezetők.

BusinessWeek, European Edition, 2003. február 3.

Az olyan hírek, mint a CNN-é egyre gyakoribbak; valójában már nem is hatnak az újdonság erejével. S amikor a Shell az idén bejelentette, hogy több száz állást szüntet meg a hágai részlegénél, amely munka egy részét Ázsiába helyezi át, a hollandiai közvélemény is kénytelen volt szembesülni azzal a ténnyel, hogy a mai helyzetben a nyugat-európai embereknek sincs örökbérletük a paradicsomban, bármennyire is ebben a hitben ringatták magukat az elmúlt évtizedek során.

Az elmúlt évtized során ugyanis a világ lassanként kénytelen volt hozzászokni ahhoz a tényhez, hogy Kína a világ termelőüzemévé vált. Az átlagos nyugati fogyasztó ezt azon tudja lemérni, hogy egyre több terméken, a játékoktól az elektronikus berendezésekig, az áll, hogy: 'MADE IN CHINA'. Ugyanez a felirat áll azon az IBM ThinkPad személyi számítógépen is, amelyen ezt az előadást írtam, s amely a sorozat eddigi legújabb és legerősebb modellje (legalábbis még vagy egy-két hónapig, amikor kijön majd a következő, még erősebb). Ki gondolta volna 1972-ben, hogy 2003-ban az USA és Kína közötti kereskedelmi mérleg eléri a \$191,7 milliárdot erős amerikai deficittel (\$134,8 milliárd)¹ (1972-ben, Kissinger amerikai külügyminiszter látogatása eredményeképpen elkezdődött az Egyesült Államok és Kína között a kapcsolat normalizálódása; akkor még egy Kínába látogató amerikai turista maximálisan \$100 dollárt vihetett magával, más szóval ennyit vihetett be a kínai gazdaságba, s egyébként is a két ország közötti gazdasági kapcsolat gyakorlatilag nem létezett.) 1979-ben, amikor elkezdtek a külkereskedelmi forgalomról statisztikákat vezetni, a teljes külkereskedelmi forgalom \$2,5 milliárdot tett ki. Nem egész 25 év alatt tehát a két ország közötti kereskedelem volumene 76-szorosára növekedett. Az igen nagy amerikai deficit volt az egyik legfontosabb téma 2003 decemberében Wen Jiabao kínai miniszterelnök hivatalos amerikai látogatása során.²

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör 2004. évi, 45. Tanulmányi Napok konferencián elhangzott előadás. („KULTÚRÁK TÉRHOZÓDÍTÁSA – Új világrendeződések. Magyar életmezők”; 2004. szeptember 9-12., Elspeet, Hollandia.). Ugyancsak elhangzott Nagyváradon a Partiumi Keresztény Egyetemen 2004. október 7-én.

¹ Forrás: U.S.-China Business Council, <http://www.uschina.org/statistics/tradetable.html>

² Ezzel kapcsolatban lásd bővebben:

➤ *Interview With Wen Jiabao. A Complete Transcript From Chinese Premier's Meeting.* The Washington Post. Interview with Chinese Premier Wen Jiabao on Nov. 21, 2003 by Executive Editor Leonard Downie Jr., Assistant Managing Editor for Foreign

A túlságosan is leegyszerűsített magyarázat szerint kizárólag Kína olcsó munkakerőforrása miatt veszítette el több millió munkás a munkahelyét a nyugati világban. Ugyanebben a periódusban egy másik feljövőben levő ázsiai ország, India, fontos tényezővé vált a világ gazdaságban olyan területeken mint szoftverfejlesztés, IT tanácsadás, call center-ek, chip tervezés, pénzügyi elemzés, műszaki tervezés, gyógyszerkutatás. A 2008-ra prognosztizált \$57 milliárdos exportbevételt körülbelül négy millió magasan képzett indiai termeli meg.³ Az argumentáció, hogy Kína kizárólag az olcsó, szakképzetlen munkareő miatt válhatott ily erős termelői nagyhatalommá fundamentálisan téves,⁴ India esetében hasonló argumentációval nem is élhetnek az akadémiai közgazdászok, populista politikusok, szakszervezeti vezetők, média 'szakértők', mert ez az ország ezt az eredményt a munkaerőpiac legfelsőbb rétegével éri el.

A tavalyi Tanulmányi Napok bevezetőjében azt mondtam, hogy „Azok, akik azt hitték, hogy a Szovjetunió bukása után hátradölhetünk és «halálos unalomban» tölthetjük el az emberiség számára hátralevő időt, fatálisan tévedtek.”⁵ Ezt továbbra is fentartom. A Berlini Fal leomlása az emberiség többsége számára egy rémálom végét jelentette, de semmiképpen sem egy másik, talán kellemesebb álmovilág kezdetét. A fentebb felvillantott tények mindenképpen ezt bizonyítják. Ennek az új fejlődési szakasznak még csak az elején vagyunk, úgyhogy a felszín alatt és felett működő erők hatását teljes mértékben szinte lehetetlen felmérni. A végbemenő gazdasági hatalmi eltolódás a nyugati világ részéről Ázsiába viszont mindenképpen arra enged következtetni, hogy ez nem rövidtávú gazdasági döntések eredménye. Éppen ezért egy átfogóbb és mélyebb elemzésre van szükség ahhoz, hogy a valóságos folyamatokat jobban megértsük.

1. Bevezető gondolatok

Mielőtt elemzésünket elkezdenénk, s a két nagy ázsiai ország gazdasági helyzetét egy tágabb kontextusba helyezzük, elkerülhetetlen néhány fogalomnak a tisztázása. A jelenlegi helyzetben a tisztánlátást ugyanis nagyrészt a 'szabad' nyugati médiában észlelhető hihetetlen kakofónia akadályozza. Sajnálatos tény, de az írástudók árulása jelenünkben minden nap elteltével egyre iparibb méretet ölt. Próbáljuk meg az elmúlt 50 év tektonikus mozgásait megfelelő távolságból szemlélni.

A hidegháború alatt, több mint negyven éven keresztül, 1989-ig, a világ országait az egyszerűség kedvéért három táborba osztották: 1. a 'kapitalista' tábor, amelyet az Egyesült Államok vezetett, 2. a 'kommunista' tábor, amelyet a Szovjetunió, s végül 3. az 'el nem kötelezettek' tábor, amely országok, legalábbis elvben, semlegesek voltak, úgy politikailag, mint gazdaságilag. A első két, antagonista, tábor közötti ellentét forrását ideológiáinak hitték. A felszínen az is volt, a valóságban azonban egy civilizációs háborúról volt szó. Oroszország részéről egy kétségbeesett próbálkozás volt, hogy megtörje a nyugati civilizáció hegemoniáját, de legalábbis Oroszországra való befolyását. Hatalmas természeti és humán erőforrásai ellenére a Szovjetunió elveszítette ezt a harcot, legfőképpen azért, mert egy befelé forduló gazdasági rendszert épített ki, autarkiót erőltetett önmagára. Egy hasonló lépés a kínai birodalomra is végzetes volt már XV. században,⁶ s éppen ezért nem csoda, hogy a technológia-uralta XX. században ez a stratégia Oroszország számára sem termett babért.

Megszűnt tehát a Szovjetunió, a polgári gondolkodók mumusa, a nyugati salonkommunisták dédelgetett kedvence. Mi legyen hát most akkor? Mit lehet megtenni téves döntéseink bűnbakjának, mivel írjuk tele újságainkat, miről beszéljünk a tévében és a rádióban, ? – tette fel a kérdést sok populista néptribun, szakszervezeti vezető, zszurnaliszta. A kezdeti tétovázás után hamar rátaláltak a megoldásra: a globalizáció! Főleg az anarchista mozgalmak számára hozott ez megváltást, hiszen így ismét volt ürügy arra, hogy szétverjenek történelmi belvárosokat, üdülőparadicsomokat, stb. A politikai spektrum másik oldalán állók is kaptak ettől a fogalomtól bőségesen muníciót, hiszen így már a saját népük 'mentőjéiként' tetszelegthettek. A probléma oka abban rejlik, hogy a globalizáció egy igen összetett jelenség, s ezért definíciószerűen nem lehet azt egysíkú problémaként kezelni, mint azt sok aktivista szervezet (SIM: single issue movement) teszi.

A jelenünkben zajló globalizáció ugyanis nem pusztán gazdasági folyamat, bár nyilván a gazdasági eleme az egyik leglátathóbb. A jelenlegi helyzet, az uralkodó nemzetközi politikai-katonai, illetve gazdasági rendszer a Nyugat civilizációs hegemoniájának az eredménye, annak a civilizációs fejlődésnek a betetőzéseként, amely a XV. században kezdődött, s amely során Észak-Nyugat-Európa egy nagy ugrással lehagyta a világ többi részét.⁷ Az igazi kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy mi ebben *minőségileg* az új? Az őszinte válasz az, hogy: semmi. Az emberiség történelme során mindig is voltak civilizációk, birodalmak, amelyek jobban

News Philip Bennett, and Washington Post correspondents John Pomfret, Philip P. Pan and Peter S. Goodman.
(<http://www.washingtonpost.com>)

➤ *Wen: U.S.-China relations most important in the world.* CNN.com. December 11, 2003.

³ P. Engardio, A. Bernstein, and M. Kripalani: *The New Global Job Shift.* BusinessWeek, European Edition, February 3, 2003, p. 39.

⁴ Erre nézve lásd a 'Nagy Kína' című elemzésemet, amely a Mikes International 2003. évi április-júniusi számában olvasható; pp. 52-61.
http://www.federatio.org/mikes_per.html

⁵ *Új Atlantisz.* Mikes International 2003. október-december; pp. 19-23. http://www.federatio.org/mikes_per.html

⁶ Erre nézve lásd Gavin Menzies: *1421. The Year China Discovered the World.* Bantam Press, 2002.

⁷ Erre nézve lásd az 'Új Atlantisz' című írásom idevonatkozó fejtegetéseit. Mikes International 2003. október-december; pp. 19-23.
http://www.federatio.org/mikes_per.html

megerősödtek, mint a többiek s ezáltal hatást tudtak gyakorolni a többire. A 'Pax Romana' nem jelentette a kanti 'örök békét', s főleg nem parttalan egalitarizmust. Jelentett mindenekelőtt egy óriási területre kiterjedő politikai, gazdasági, jogi, kulturális uniformitást és stabilitást. Hasonló volt a helyzet a régi kínai birodalommal is. Amint Singapore alapító atyja, Lee Kuan Yew brilliánsan megfogalmazta önéletrajzi írásában:⁸ „A kínaiak azért hozták létre ősi birodalmukat, mert szükségük volt arra, hogy rendet teremtsenek egy óriási terület és rengeteg ember felett annak érdekében, hogy a termékeket és szolgáltatásokat szabadon lehessen kicserélni a birodalmon belül. A második világháború azért tört ki, mert előtte a világ különböző részei néhány birodalom között voltak felosztva, s verseny tört ki a nyersanyagokért, a piacokért, a jóléért.”

Bárhogy álljon is a dolog, a nyugati világ döntő többsége számára a XX. század második felére a 'Pax Americana' soha nem látott anyagi jóléte hozott, annak minden negatívumával egyetemben, amit egyébként José Ortega y Gasset *A tömegek lázadásában* már 1929-ben oly lapidárisan kifejt. Ebbe a nyugati rendszerbe sikerült a második világháború után mindenekelőtt Japánnak integrálódnia, néhány kisebb ázsiai országnak mint például Singapore-nak, s ebbe gyekszik integrálódni e két nagy ázsiai ország is (a dél-kelet-ázsiai térség döntő többségével). Ők is szeretnének emberhez méltó életet, egyenrangú viszonyt. S közben persze maga a rendszer is alapvetően fog megváltozni. Ez ugyanis elkerülhetetlen. S ez sokaknak nem tetszik Nyugaton. Személy szerint azért tartom a jelenlegi nyugati 'diskussziót' a globalizációról céljatlanságnak, mert az egész globalizációs problematikát kizárólag mint a XIX. századvégi európai gazdasági fejlődés folytatásaként kezelik, s az egész világot a nyugat-európai civilizációs kategóriák igencsak sajátosság kereteibe próbálják belekényszeríteni, teljesen a nyugati logika alapján.⁹

Mielőtt elkezdenék elemzésünket, hadd ejtsék néhány szót a módszerről. Ezen tanulmány semmiképpen sem tekinthető a globalizáció apologetikájának. Jómagam nem vagyok globalizációs ideológus, vagy bármiféle ideológus. A természet és társadalom törvényeinek ráadásul nincs is szükségük apologétákra. Céлом ugyanis nem az, hogy egy *politikailag korrekt*, hanem egy *korrekt* elemzést adjak arról a fundamentális változásról, amelyek Kína és India dinamikus feljövetele hozott létre. Annak érdekében, hogy elkerüljem a dogmatikus gondolkodás csapdait, kizárólag a tényekre szorítok. Amint Böhm Károly, az első önálló, autentikus magyar filozófiai iskola alapítója nagy rendszerének második kötetében írja:¹⁰ „... tényekkel szemben nem correctio, hanem megadás és hódolat illet meg.”

2. Nagy Kína

Először is nézzük a száraz tényeket: az elmúlt 20-25 év során, egy hosszú elzárkózó peridódus után Kína szerepe a világgazdaságban ugrásszerűen megnőtt. Az ország GDP-je átlagban évi 9%-kal nőtt, míg a nemzetközi kereskedelemben a részesedése kevesebb mint 1%-ról majdnem 6%-ra nőtt. Ennek eredményeképpen Kína jelenleg a világ hatodik legnagyobb gazdasága és a negyedik legnagyobb kereskedelmi nemzete.¹¹ 2003-ban a GDP növekedése elérte a 9,1%-ot, amely érték 2004 első negyedében 9,7%-ra növekedett. Összehasonlításképpen: az Egyesült Államokban ez az érték 3% volt 2003-ban, Japánban 2,5%, míg az EU-átlag 0,9% volt.¹² A világgazdaságba való integrálódását mi sem mutatja jobban mint az a tény, hogy 2002-ben Kína átvette az Egyesült Államoktól az első helyet, mint a legnagyobb külföldi működőtőkét (FDI: foreign direct investment) fogadó ország.

A fejlődés nyilvánvalóan szédületes, s tagadhatatlan, hogy Kína egyre nagyobb gazdasági szerephez jut globális szinten, de (egyenlőre) nincs uralkodó helyzetben. A helyzet valós értékeléséhez ugyanis hozzátartozik az is, hogy megnézzük Kína gazdasági teljesítményének nominális értékét. Ebben az értelemben Kína gazdasági teljesítménye a világ termelésének 4%-a, amely jelentősen alatta van az Egyesült Államokénak ($\pm 28\%$), az Európai Uniónak, Japánnak. A valóságban Kína teljesítménye Kalifornia teljesítményével van körülbelül egy szinten, s kb. kétszerese Florida államénak (lásd Ábra 1).

Mindez természetesen csak a jelenlegi helyzet. A gazdasági életben a fejlődés sokkal gyorsabban tud lezajlani, mint azt sokan hiszik. 50 évvel ezelőtt például Németország és Japán a háborús újjáépítéssel kínlódott, 30 évvel ezelőtt pedig Dél-Korea éppen csak hogy elkezdett kikászálódni az elmaradott országok sorából. A legkonzervatívabb előrejelzést figyelembe véve is Kína növekedése lenyűgöző. A Goldman Sachs prognózisa szerint például, ha Kína gazdasági növekedése fokozatosan csökken körülbelül 3%-ra 2050-ig, akkor Kína lesz a világ legnagyobb gazdasága. Ehhez természetesen hozzá kell rögtön tenni, hogy ez

⁸ Lee Kuan Yew: *From Third World To First. The Singapore Story: 1965-2000*. HarperCollin Publishers, New York. 2000. p. 431.

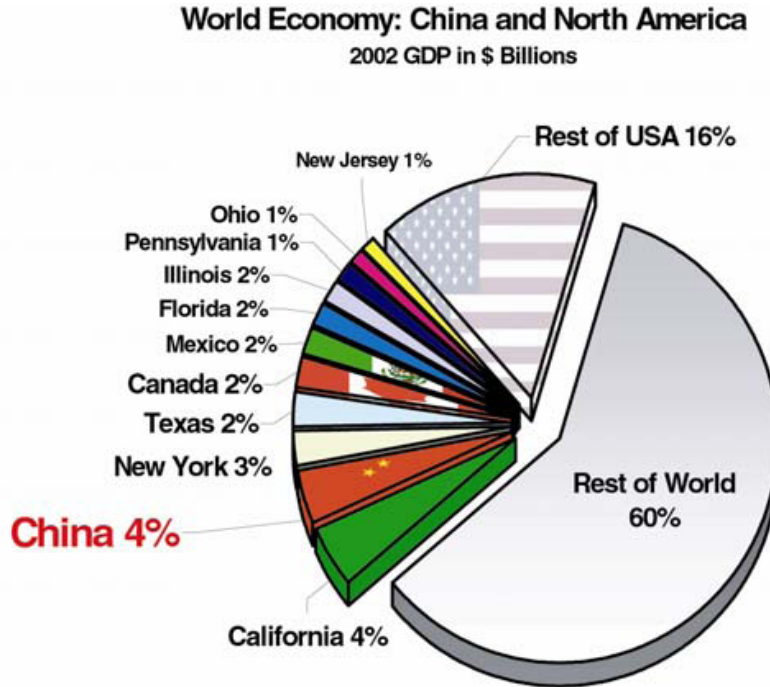
⁹ Az objektív civilizációs kutatás módszerét illetően lásd *'Fordulat Kínában – a magáratálalt Sárkány'* című írásom I. részét; in: Mikes International 2003. január-március, http://www.federatio.org/mikes_per.html; valamint Segesváry Viktor műveit, amelyeket a Bibliotheca Mikes International keretében 2004-ben kiadtunk: http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

¹⁰ Böhm Károly: *Az ember és világa. Philosophiai kutatások. II. rész. – A szellem élete*. Mikes International, Hága, 2004. p. 14. http://www.federatio.org/mikes_bibl.html

¹¹ Nikola Spatafora, Yongzheng Yang és Tarhan Feyzioğlu, Paul Atang közreműködésével: *China's Emergence and Its Impact on the Global Economy*. In: World Economic Outlook. April 2004 – Advancing Structural Reforms. International Monetary Fund. Washington DC, 2004.

¹² Forrás: Global economy surges in 2004, but dangerous imbalances continue to mount”, *United Nations World Economic Situation and Prospects in 2004*, released January 14, 2004.

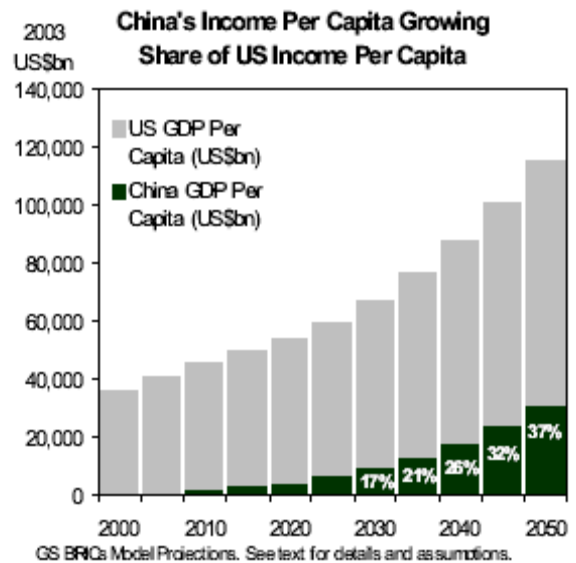
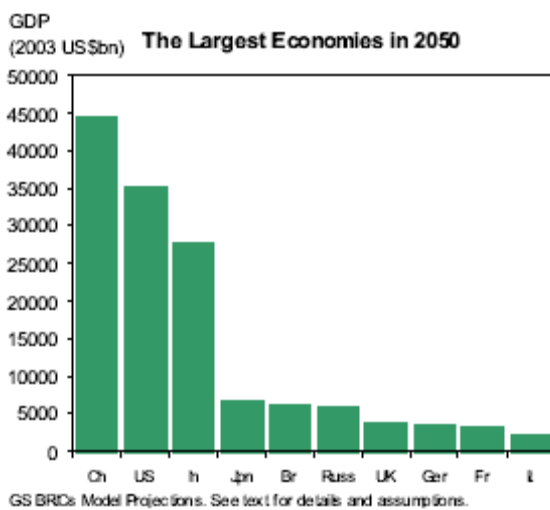
nem jelent automatikusan azonos szintű általános jólétet, hiszen a lakosság nagyságának különbsége miatt az egy főre jutó GDP-ben jelentős eltérések lesznek (lásd: Ábra 2).

Sources: International Monetary Fund; World Economic Outlook ©2003, BEA, BLS, Economy.com http://www.economy.com/dismal/pro/data/gdp_rank.asp

Ábra 1 : Kína és Észak-Amerika részesedése a világgazdaságban, 2002-ben.

(Forrás: http://www.economy.com/dismal/pro/data/gdp_rank.asp; *World Economic and Financial Surveys: World Economic Outlook 2003* (Washington, D.C.: International Monetary Fund, April 2003).)

Ábra 2 : A világ legnagyobb gazdaságai 2050-ben és Kína egy főre jutó DGP-je az Egyesült Államokéhoz viszonyítva
(Forrás: Dominic Wilson és Roopa Purushothaman, *Dreaming with BRICs: The Path to 2050*, Global Economics Paper no. 99 (New York: Goldman Sachs, October 2003), <http://www.gs.com/insight/research/reports/99.pdf>.)

Mindezek után vizsgáljuk meg a kínai gazdasági növekedés, illetve a kínai gazdaság mozgató rugóit, erősségeit és gyengeségeit. A washingtoni székhelyű, pártsemleges Center for Strategic and International Studies szervezet 1994-ben létrehozta a 'The Freeman Chair in China Studies' nevű csoportot annak érdekében, hogy elősegítsék az Egyesült Államok és a csendes-óceáni térség államai közötti megértést. Ezen szervezet 2004. január 13-án egy egynapos konferenciát szervezett 'Partnerek vagy versenytársak?: Gazdaság, kereskedelem és pénzügyek az amerikai-kínai kapcsolatrendszerben' címmel. A konferencia egyik legfontosabb következtetése az volt, hogy „**Kína vonzó gazdasági környezetének és versenyképességének nem kizárólag az 'olcsó munkaerő' a magyarázata**”.¹³ Ezt azért fontos jól megérteni, mert ha ezzel a téveszmével nyugtatgatják vagy ríogatják nyugati vezetők egymást, illetve a nyugati közvéleményt, akkor teljesen félreértelmezik a helyzetet s alapvetően helytelen döntéseket hoznak. Vizsgáljuk meg tehát a kínai gazdasági motor erősségeit és gyengeségeit:

a) Erősségek

Először is, igaz, hogy az elmúlt két évtizedben a kínai gazdaság elsősorban mint egy fenomenális globális exportmasina működött, de az elmúlt években egyre inkább nő az import is. Ennek egyik forrása a növekvő belföldi fogyasztás. Ne feledjük, a XX. század Kína számára óriási felfordulást jelentett, amelyet csak betetőzött Mao Zedong többletcsős, gazdasági katasztrófába torkolló politikája. A fentebb említett konferencia egyik résztvevője a következőképpen fejezte ki az egyre növekvő belföldi fogyasztást: '50 év kielégítetlen fogyasztási igényével szembesül az ország'. S igaz, hogy az új fogyasztói réteg elsősorban a városlakókat jelenti (akik a kínai lakosság kb. 30%-át teszik ki), de ez a 15-64 év közötti réteg kb. 268 millió fogyasztót jelent! Ebből 75 millió 25 és 36 év közötti, akiknek igen kevés élményük vagy személyes tapasztalatuk van a Nagy Ugrás Előre meg a Kulturális Forradalom 'áldásaiból'. Ez a réteg, amelyet 'Chuppies'-nek neveznek (Chinese urban professional) várhatóan egyre inkább a kínai gazdaság hajtóerejévé válik. Ennek következtében a befektetések iránya is elmozdult, míg eleinte elsősorban az export ágazatokba fektettek be külföldiek, 1990 óta ez egyre inkább eltolódik a belföldi termelési ágazatok felé. Ez természetesen szorosan összefüggött a kínai kormány politikájával is: a 80-as években csak közös vállalatokat engedtek alapítani, míg a 90-es évek közepétől teljes tulajdonú külföldi vállalatok (WFOE: wholly-owned foreign enterprises) alapítása és működtetése is engedélyezett. Ennek következtében a teljes tulajdonú külföldi vállalatok által bevitt külföldi működőtőke aránya jelentősen megnőtt (40,5% 2003-ban¹⁴), amely arra enged következtetni, hogy ezen vállalatok fokozatosan átalakítják működési módszereiket, helyi menedzsmentet vonnak be, s a helyi piacra is kezdenek dolgozni. Ennek következtében Kína a világ harmadik legnagyobb importőrévé vált. Érdekes megjegyezni, hogy Kína lehagyta Japánt is az importot illetően, pedig gazdasága kisebb Japánénál.

Másodsorban, igaz ugyan, hogy Kína olcsó munkaereje meghatározó tényező marad (egy átlagos kínai munkás kevesebb mint 1 dolláros órabérért dolgozik a 15-20 dolláros órabérrel szemben, amit egy hasonló munkás keres az Egyesült Államokban vagy Európában; a textiliparban ez ±40 dollárcent/óra), de azért a munkaerőpiacon egyéb fejleményeket is figyelembe kell venni. Mindenekelőtt a kínai munkaerőpiac nagy tartalékait: a hihetetlenül magas fejlődési ráta ellenére sem tudta a kínai gazdaság a kb. 15 millió városi munkanélkülit felszívni. Ha elégedetlenség tör ki, az inkább a ki nem fizetett bérekkel vagy szociális juttatásokkal van kapcsolatban, mint elsősorban a bérszinttel. S ehhez hozzá kell venni még kb. 80-100 millió falusi emigránst, akik a városokban próbálnak munkát találni, s a 160 millió munkanélkülit vagy alulfoglalkoztatottat vidéken. Aki ezen tények hallatán a kínai vezetéstől nyugat-európai típusú szociális törvényhozást követel az egyszerűen vagy nem képes vagy nem hajlandó a valóságot tudomásul venni.

Harmadsorban, Kína termelékenysége nő, amely annak köszönhető, hogy az olyan iparágakban mint textilgyártás vagy bútorgyártás a kínai cégek ellenőrzést tudnak gyakorolni úgy vertikálisan, mint horizontálisan a termelési láncban. Ennek következtében a minőség is emelkedett. 2003 decemberében két hetet töltöttem az Egyesült Államokban. A TV-ben szinte mást sem lehetett hallani csak azt, hogy a kínaiak miatt veszítette el sok amerikai az állását. Akkor az egyik lehangosabb lobbija a bútorgyártóké volt, akik a Kínából származó bútortra drasztikus vámok kiszabását kezdeményezték. Érdekes fejlemény következett azután be: a JC Penney cég képviselői (ez egy amerikai áruházlánc) egy kongresszusi meghallgatáson a büntetővámok ellen argumentáltak, rámutatva arra, hogy az Egyesült Államokból származó termékek 26%-a volt defektes, míg a Kínából származóké csak 1,6%.

Negyedszer, Kína előnyben van más hasonló országgal szemben (mint pl. India, Brazília vagy Mexikó) az infrastruktúra területén is. Ilyenek pl. áramkimaradás, vámkezelés időtartama, stb. India exportkiesése 46%-os az áramkimaradások miatt, a kínai átlag 2%. San Paulo-ban a termékek vámkezelése átlagban 32 napig tart, Kínában ez 9 nap. A mai globális, integrált termelési struktúrában ez élet-halál kérdés. Kínai viszonylatban nagy a szórás a különböző régiók között, de a trendek egyértelműek.

¹³ Lásd: Bates Gill és Sue Anne Tay: *Partner and Competitors: Coming to terms with the U.S.-China economic relationship*. Center for Strategic and International Studies, Washington DC, April 2004. Ugyanerre a következtetésre jutottam már 2003. januárjában 'Nagy Kína' című elemzésemben (lásd a 4. lábjegyzetet).

¹⁴ Forrás: Chinese Economic Information Network, <http://www.cein.gov.cn>

Ötödször, Kína hatalmas humán erőforrása komoly bázist jelent a mai technológia-uralta gazdaságban. Íme néhány kulcsadat:¹⁵

A több mint 400.000 kínaiból, akik az elmúlt két évtizedben külföldön tanultak, kb. 140.000 hazatért, magával hozva a magas tudományos fokozatokat, Szilícium Völgyi tapasztalatot, s vállalkozói tőkét. Shenzhen polgármestere, Yu Youjun, szerint a városban már 300 céget ilyen hazatért emirgánsok vezetnek. Több mint 1000, külföldön tanult kínai telepedik ott le minden évben.¹⁶ De Kína nem szorol rá kizárólagosan erre a 'külföldi szürkeállományra', amint azt Michael J. Moritz, a Menlo Park-i (Kalifornia) Sequoia Capital partnere (a Szilícium Völgy egyik elsőrangú vállalkozóitöke cége) jósolja: „Tíz év múlva Kína egy hihetetlenül erős versenytársa lesz azoknak a cégeknek, amelyek az egész technológiai láncot uralják”.¹⁷ Vegyük csak figyelembe a közelmúlt kimagasló kínai tudományos és technikai eredményeit: Φ A kínai egyetemek 465.000 tudományos és műszaki diplomát adtak ki 2001-ben – megközelítve ezzel az Egyesült Államokat. Φ A tervek szerint hét új félvezetőgyárat indítanak be 2004-ben, amely eredményeként Kína a világ második legnagyobb félvezetőgyártójává válik. Φ A Pekingi Genetikai Intézet egy kutatócsoportja az elsők között volt, amelyik megfejtette a rizs genetikai kódját, s ezáltal a *Science* borítólapjára kerültek. Φ Két hazai távközlési eszközök gyártó cég - Huawei Technologies Co. és ZTE Corp. – képviselést nyitott az Egyesült Államokban és Európában s szerződéseket orozta el olyan nagygyúttól, mint Cisco Systems és Nortel Networks. Φ Kína már évek óta műholdakat lö fel s 2003-ban már embert is sikerült az űrbe küldeni. Való igaz azonban, hogy Kínát teljesítménye alapján még nem lehet a magas technológiájú nagyhatalmak közé sorolni. Ennek ellenére, Kína jelenlegi technológiai sikerei sok nyugati vállalatvezetőt meggyőztek arról, hogy sokkal nagyon dolgok következnek még. Michael E. Marks, a Flextronics International Ltd., - szerződéses beszállító – igazgatója a következőket mondta: „Kínának rendkívül tehetséges mérnökei vannak, s ezek az emberek mind dolgozni akarnak. Rendkívül gyorsan tanulnak s tesznek szert tapasztalatra. Teljesen megértem, hogy az amerikai elektronikai cégek aggódnak”.

b) Gyengeségek

Alapvetően két gyenge pontot lehet megnevezni, amely a kínai vezetés számára nagy fejfájást okoz, s e két probléma ráadásul össze is függ egymással. Az egyik a növekvő jövedelmi szintkülönbség és munkanélküliség, a másik a pénzügyi szektor törékenysége.

Ami az elsőt illeti, egyértelmű a városi-falusi lakosság életszínvonalnövekedése közötti strukturális különbség. Kína lakosságának 60-65%-a lakik vidéken, ami kb. 800 millió embert jelent. Wen Jiabao miniszterelnök 2004-ben elismerte, hogy míg a falusi lakosság jövedelme 4%-al nőtt 2003 folyamán, addig a városi lakosságé 9%-kal. A kínai statisztikák szerint ez az olló a 90-es évek eleje óta van jelen. Ennek következtében a falusi lakosság milliói próbálnak városban szerencsét próbálni, ami óriási nyomást gyakorol a városokra. A központi kormányzat kiemelten kezeli az elmúlt időben az elmaradottabb nyugati vidékek, illetve a vidék fejlesztését, ennek ellenére a városi munkanélküliség nő. A probléma súlyosságát mutatják ismét az adatok: a kínai munkaügyi minisztérium szerint 2004-ben 24 millió új állásra lenne szükség, hogy a munkaügyi helyzetet ellenőrzés alatt lehessen tartani. Nem véletlen, hogy a kormány nem hajlandó a yuan árfolyamának változtatására, hiszen a legfontosabb számára az (olcsó) export fenntartása.

A másik a pénzügyi szektor kezdetleges állapota. A rossz hitelek tömege összenyomhatja Kína bankrendszerét s ezáltal az egész gazdaságot. A rossz hitelek összegét \$384-864 milliárdra becsülik (a kintlevő hitelek minteg 35-50%-a), ennek a felszámolása kb. \$600 milliárdot emésztené fel (a GDP $\pm 40\%$ -át) s ennek a műveletnek az időtartamát 8 és 21 év közé teszik.¹⁸ A rossz hitelállomány mennyisége óriási rizikót jelent, mert a bankrendszer összeomlása nélkül is előbb vagy utóbb lehetetlenné teszi a gazdasági növekedést; a kormányzatnak elfogy a pénz, s a bankoknak is egyre kevesebb készpénzük lesz a profitábilis cégek finanszírozására. Továbbá, négy év múlva szabad lesz a külföldi bankoknak is versenyezniük Kínában, ami azt jelenti, hogy óriási globális bankok (úm. Citibank vagy HSBC) lefoglalhatják a piacot, ami által az állami tulajdonú bankok még rosszabb helyzetbe kerülhetnek. A probléma nem megoldhatatlan, ami Kína kismértékű állami eladósodásának köszönhető. De minél tovább vár Kína, annál magasabb lesz a számla. Fred Hu, a Goldman Sachs Hong Kong-i igazgatója szerint: 'Kínának van lehetősége arra, hogy ezt a problémát metodikusan megoldja'.¹⁹ A dilemma abban van, hogy a gazdasági növekedés lelassul, ha a bankok és az állami tulajdonú vállalatok problémáját nem oldják meg, de ennek megoldása a munkanélküliség növekedéséhez vezet.

* * *

¹⁵ Mindenekelőtt ajánlom az olvasó figyelmébe Vancsó Gyula tavalyi Tanulmányi Napokon elhangzott előadását, amelynek címe: 'A singaporei model: Tudomány-technika és vurágzó gazdaság egy légkondicionált, "különutas" társadalomban'. Mikes International, 2004. április-június, pp. 34-40. http://www.federatio.org/mikes_per.html

¹⁶ Lásd tovább: Rone Tempest: *China woos back its Silicon Valley set*, International Herald Tribune, November 27, 2002.

¹⁷ Bruce Einhorn, Ben Elgin, Cliff Edwards, Linda Himelstein, Otis Port: *High Tech In China*, In: BusinessWeek, European Edition, October 28, 2002.

¹⁸ Forrás: Standard & Poor's.

¹⁹ Mark L. Clifford: *Caught In Quicksand?* In: BusinessWeek, European Edition, November 25, 2002.

Ezek voltak eddig a számszerűsíthető tények. Nézzük meg ezek után a helyzetet egy tágabb nemzetközi kontextusban. Az első fontos észrevétel az, hogy Kínának óriási külkereskedelmi aktívája van az Egyesült Államokkal és az Európai Unió több tagjával szemben, de gyakorlatilag ugyanakkora külkereskedelmi deficittel rendelkezik (összességét tekintve) gyakorlatilag az összes ázsiai országgal szemben. A kínai külkereskedelmi mérleg gyakorlatilag egyensúlyban van (több száz milliárd dolláros külkereskedelmi forgalom mellett \$20 milliós volt a hiány 2003-ban.) Mit jelent ez? Azt, hogy Kína gazdaságilag integrálja Észak- és Délkelet-Ázsia nagy részét, amit Kenichi Ohmae menedzsment-guru el is keresztelt 'Kínai Egyesült Államok'-nak. Kína Dél-Korea legnagyobb kereskedelmi partnerévé vált, a japán exportnövekedés 80%-át Kína biztosította, s Kína kulcsfontosságúvá vált az ASEAN-országok (Association of Southeast Asian Nations) számára (2003 első 11 hónapjában az ASEAN-országok és Kína közötti kereskedelem érte az \$69,78 milliárdot). Ezáltal Kína az ázsiai térség motorjává és összekötő kapocsává vált, s ezáltal s ezen keresztül meghatározó tényezője a világgazdaságnak.

A második fontos észrevétel az Egyesült Államokkal való viszonyt illeti. Először fordul elő a második világháború óta, hogy a világ legnagyobb gazdasági hatalmának olyan jelentős gazdasági partnere van, amelyik nem közeli barátja vagy szövetségese. Az amerikai-kínai viszony már most nagyon összetett s még összetettebbé fog válni. Kína az Egyesült Államok számára egyszerre partner és versenytárs, már ami a gazdasági kapcsolatokat illeti. Sokak számára azonban az is világos, hogy az amerikai adminisztrációk számára az igazi fejfájást Kína növekvő stratégiai-katonai hatalma jelenti. Számukra az igazi kérdés nem is állások elvesztése, profit vagy kereskedelmi deficit, hanem az a tény, hogy a bővülő gazdasági kapcsolatok mennyire segítik elő Kína gazdasági s ezáltal politikai-katonai erejét. Ebben a nagy stratégiai játékban Kínának úgy néz ki, hogy van egy óriási ütőkártyája: az ugyancsak bővülő s szinte kizárólag gazdasági vonalon mozgó kapcsolata az Európai Unióval. Az utóbbi kereskedelmi tömb ugyanis azáltal, hogy az USA kívülről biztosítja a politikai-katonai status quo-t, letett mindenféle stratégiai aspirációról. Amint azt Robert Kagan megfogalmazta: „Az Egyesült Államok megoldotta a kanti paradoxont az európaiak számára. ... Az Egyesült Államok kívülről biztonságot nyújt az európaiak számára, ezáltal azzal egy európai nemzetek feletti kormányának nem szükséges foglalkoznia. Európának nincs szüksége [katonai] hatalomra a béke megteremtésére és megőrzésére.”²⁰ Ezt a kínaiak nagyon jól tudják s ez lehetőséget biztosít számukra, hogy a sokkal egyszerűbb kapcsolatot, amely őket az EU-hoz köti kijátszák az amerikaiakkal szemben, ha azt jónak látják.

3. A szürkeállomány hatalma – az indiai szoftver és szolgáltató szektor feljövetele

Vessünk most egy néhány pillantást Indiai sikerágazatára, a szoftver és szolgáltató szektorra. India esete sok hasonlóságot, de ugyanakkor nagyon sok különbözőséget is mutat Kínával szemben. Indiában is, Kínához hasonlóan, a Szovjetunió bukása idején kezdett a politikai vezetés a gazdasági nyitáshoz (1991-ben Manmohan Singh vezetésével, aki akkor pénzügyminiszter volt, jelenleg miniszterelnök) és a világgazdaságba való integrálódáshoz. Míg Kína a fizikai termékek piacán vált a világ termelőüzemévé, addig India számára az információs technológiai forradalom teremtett új lehetőségeket, vagy pontosabban: India versenyelőnyét többek között az Internet-forradalom által tudta/tudja kihasználni. Miről is van szó? Arról, hogy az információ-technológiában végbemenő fejlődés lehetővé tette a szolgáltatások terén az államközi nagyméretű kereskedelmet. 20 évvel ezelőttig szinte elképzelhetetlen és lehetetlen lett volna az, hogy egy cég napi szinten szolgáltatásokat 'vásároljon/használjon', amely szolgáltatást mondjuk a világ másik végén állítják elő. Ha valaki még mindig azt hiszi, hogy ez utópia, akkor szeretném felhívni a figyelmét arra, hogy ez a mindennapi munkám része, már 3-4 éve.

Mi tehát India titka? A titok nagyon 'egyszerű': a kiművelt szürkeállomány. A számítástechnika ugyanis komoditássá vált (lásd Táblázat 1), lehetővé téve nagy távolságra élő emberek számára a szolgáltatások létrehozását.

Számítástechnika költsége	1970	1999
1 MHz feldolgozási teljesítmény	7.601	0,17
1 megabit tárolókapacitás	5.257	0,17
1 billió átküldött bit	150 000	0,12

Forrás: Pam Woodall, "The New Economy: Survey" *The Economist*, 23 September 2000, p.6, Chart 1.

Táblázat 1 : A számítástechnika csökkenő költsége (US dollárban)

A makroökonómiai keretet az indiai kormány 1991-es gazdasági nyitása adta meg, aminek keretében az addig szinte teljesen zárt és központilag irányított gazdaságot alaposan megreformálták: devalválták a rúpiát, csökkentették a hazai termelők állami támogatását, s privatizáltak néhány állami céget. Ami szinte a legnagyobb hatást érte el az az volt, hogy megszüntették a cégek kvázi állami irányítását (ún. „licence raj” rendszert). Az országnak ugyanis addig is sok olyan tulajdonsága volt, amely szolid alapot

²⁰ Robert Kagan: *Of Paradise and Power. America and Europe in the New World Order*. Alfred A. Knopf, New York, 2003. pp. 57-58.

biztosított volna egy jól működő piacgazdaságnak, úm. magáncégek, demokratikus kormány, nyugati könyvelési módszerek, tőzsde, széleskörű angol nyelvtudás, magas színvonalú természettudományos és műszaki iskolák. Az egész gazdaságot azonban megfojtotta a mindenhol jelenlevő bürokrácia. A reformok lényege az volt, hogy felszabadították az indiaiak kreatív erejét. Az 1,8 millió indiai ugyanis, akik az Egyesült Államokba emigráltak az ország egyik legsikeresebb emigráncs csoportját képezik.

A reformok tehát reményt jelentenek mindazoknak, akik természettudományos vagy műszaki végzettségre tudnak szert tenni. Az indiai felsőoktatás ugyanis világszinten 'termel', úgy mennyiségileg, mind minőségileg. Mennyiségét tekintve az Egyesült Államokkal és Kínával összemérve a következő eredményt kapjuk (lásd Táblázat 2).

	B.Sc.		M.Sc. és Ph.D.	
	1989	1999	1989	1999
U.S.	196.000	220.000	61.000	77.000
India	165.000	251.000	64.000	63.000
Kína	127.000	322.000	19.000	41.000

Forrás: National Science Foundation, *BusinessWeek*

Táblázat 2 : Természettudományos és műszaki végzettek száma

S ezek a mérnökök, chip-tervezők, IT-szakemberek, gyógyszerkutatók, könyvelők a nyugati fizetések 1/7-1/5-ért dolgoznak. Nem véletlen, hogy a nyugati multinacionális cégek Indiába telepítenek át egyre több munkahelyet. A legnagyobb amerikai szereplők közül néhányat bemutat a Táblázat 3.

Cég	Munka	Indiai foglalkoztatottak létszáma
GE Capital Services	Back-office	16.000
GE John Welch Tech Center	R&D	1.800
IBM Global Services	IT szolgáltatás, szoftverfejlesztés	10.000
Oracle	Szoftverfejlesztés, szolgáltatás	6.000
EDS	Szolgáltatás	3.500
Texas Instruments	Chip tervezés	900
Intel	Chip tervezés, szoftverfejlesztés	1.700
J.P. Morgan Chase	Back-office, elemzés	1.200

Forrás: vállalati jelentések, Nasscom, Evalueserve

Táblázat 3 : Néhány nagy amerikai cég indiai jelenléte

Ehhez pedig még hozzá kell adni a nagyon erős indiai IT cégeket mint a Tata vagy Infosys, amelyek 2003-ban, illetve 2004-ben átlépték az 1 milliárd dolláros bevételt. Ami az indiai IT és szolgáltató szektort igazából érintheti az a nyugati világban tapasztalható ellenséges hozzáállás, másrészt a kormányváltás, amely az idei év májusában zajlott le. Sok-sok ezer jól fizetett állás megszűnt természetesen váltott ki ellenreakciót, elsősorban az Egyesült Államokban. Az igen heves és emocionális kampány azonban a tapasztalatok szerint pont az ellenkezőjét érte el: ingyen reklámot biztosított a nagy indiai szoftver és outsourcing cégeknek s rávilágított a nyugati világban tapasztalható szakképzett munkaerő hiányra. Ezt igazolják legalábbis a második legnagyobb indiai IT-cég, az Infosys Technologies idei eredményei: 2004 első negyedében a cég profitja 39,2%-kal nőtt, amelynek 2/3-a amerikai kliensektől származott. Ennek eredményeképpen a cég újabb 2.300 alkalmazottat vett fel a negyedév során, amely révén az összlétszám 28.000-re emelkedett, s újabb 29 klienst szerzett.²¹

Ami pedig a kormányváltást illeti, a kezdeti idegesség gyorsan megszűnt, amint kiderült, hogy Sonia Gandhi az 1991-es reformert, Manmohan Singh-et nevezi ki miniszterelnöknek. Ennek következtében a Kongresszus Párt vezette kormány egy kiegyensúlyozott költségvetést nyújtott be, amely az elemzők szerint a mérsékelt reformok és mérsékelt populizmus keveréke.²² A helyzet ugyanis az, hogy India lakossága többségének - Kínához hasonlóan a vidéken élőknek - a 90-es években elindított reformok nem hoztak eredményt. Az IT szektor azonban mindenképpen egy kitérés lehetőségét jelent a lakosság egy részének. S figyelembe

²¹ Saritha Rai: *Outsourcing backlash may be easing in India*. International Herald Tribune, 2004. július 14.

²² Santosh Sagar & Teresita C. Schaffer: *India's Budget: Modest Reform, Modest Populism*. CSIS. South Asia Monitor, August 1, 2004.

véve azt, hogy India most már 1 milliárd feletti lakosságának 53%-a 25 év alatti, nem nehéz kitalálni, hogy az indiai felsőoktatásnak valamint az IT szoftver és szolgáltató szektornak még évtizedeken keresztül lesz bőségesen humán erőforrás utánpótlása...

4. Konklúzió

Panta rhei – tanította Herakleitos, s ez nagyon is igaz a mi XXI. századunkra. Jelenünkben egy nagyléptékű civilizációs mozgásnak vagyunk tanúi, amelynek során Ázsia két ősi civilizációja a maga módján próbálja a mérleg nyelvét maga felé kimozdítani. Bízom benne, hogy előadásomban sikerült rávilágítanom arra, hogy a látszat ellenére itt nem pusztán gazdasági folyamatokról van szó, hanem valóságos és mély civilizációs mozgásokról.

A Nyugat ötszáz évvel ezelőtt egy olyan fejlődési pályán indult el, amelynek betetőzése a XX. századra kialakult nemzetközi politikai-katonai, gazdasági rendszer. Ez a rendszer teljesen nyugati alapú, amely jellemzője gazdasági téren az integrált globális – transznacionális – gazdasági rendszer, amelybe az elmúlt évtizedek során Ázsia két nagy hatalma révén a térség próbál bekapcsolódni.

Az igazi nagy civilizációknak van egy hullámszerű tulajdonságuk. Érdekes elgondolkodni azon a megfigyelésen, amely Lin Yutang 1935-ben megjelent *'Mi kínaiak'* című könyvében olvasható: „Mert a szembeszökő tény az, hogy a kínai történelmet kényelmesen föl lehet osztani nyolcszáz éves ciklusokra. Minden ciklus egy rövidéletű és katonailag erős dicsőítéssel kezdődik, mely évszázados belső viszályok után egyesítette Kínát. Erre négy- vagy ötszáz esztendői béke következik, egy dicsőítésváltozással, amit több háborús hullám követ s ezeknek eredményeként a főváros a hamarosan Északról Délre költözik. Aztán egyre erősödő elszakadás és vetélkedés Észak és Dél között, majd idegen uralom s ezzel véget ér a ciklus. Aztán a történelem megismétli önmagát, Kína ismét kínai uralom alatt egyesül és a kultúra felvirágzik. ... Ezek a ciklusok így követik egymást: 1. a Ch'in a Hat dinasztia végéig és a tatár betörésig (Kr.e. 221 - Kr.u. 588) kb. 830 év; 2. a Sui dinasztia a mongol betörésig (589-1367), kb. 780 év, 3. a modern ciklus a Ming dinasztia óta, még nem teljes ciklus, de az eltelt hatszáz esztendő bámulatos hűséggel alkalmazkodott a megelőző ciklusok mintájához. Az ötszáz éves béke, amelyet a Ming és Mandzsu dinasztiák alatt élveztünk, a szabályos időben véget ért s az 1850-es évekbeli Taiping-lázadással, amely a belső háborúk első nagy hullámát képviselte, eljutottunk a rendetlenségek és belső harcok fokozódásának korához, ez pedig idáig annyiban felelt meg a hagyományoknak, hogy a fővárost 1927-ben Pekingből Nankingba helyezték át.”²³ Ebbe a leírásba kísértetiesen passzolnak a legújabb kor eseményei: kezdve a Mao Zedong-alapította újabb dinasztiaival, mely erős katonai hatalommal egyesítette Kínát egészen a jelenlegi Hu-Wen vezetésig, amely már a negyedik generáció s közben a következő generáció már készül a hatalom átvételére... Ezek a vezetőgenerációk tisztában vannak azzal, hogy a következő évtizedekben komoly belső és külső stabilitásra van szükségük, hogy a reformokat végrehajtsák, s ezáltal megerősödjének gazdaságilag, katonailag, politikailag.

Minden jel arra mutat, hogy Kína most a feljövő hullámon lovagol. Az igazi kérdés persze az, hogyan fog a Nyugat és a többi civilizáció (gondolok itt elsősorban az Iszlámra) ehhez a megerősödő Ázsiához viszonyulni. Egy dolog biztos: a főleg Nyugat-Európában mai napig dívó imperialista gondolkodást el kell felejteni. Tudomásul kell venni, hogy egy civilizációnak sincs örökbérlete a paradicsomba. Természetesen rengeteg a bizonytalansági tényező. Kína és India reformfolyamatát megzavarhatják belső és külső tényezők. Ha azonban e két ország hatalmas méretét, lakosságát és vezetőinek minőségét figyelembe vesszük, akkor sokkal nagyobb valószínűsége van egy sikeres fejlődésnek, mint az anarchiának. S ennek igen komoly kihatása van s egyre inkább lesz számunkra.

Az új helyzetben nem rövidtávú akcióprogramra van szükség, hanem inkább arra, hogy stratégiaileg kell újragondolnunk egész helyzetünket. Nyugat-Európában el kell(ene) újból gondolkodnunk saját civilizációnk alapértékein, át kell(ene) értékelnünk társadalmi, politikai, vallási rendszerünket. Jobb lenne ezt most megtenni, mint az összeomlás szélén. Mindenekelőtt fel kell(ene) hagynunk ezzel a panem et circenses mentalitással, át kell(ene) értékelnünk a kreativitást és teljesítményt gúzsba kötő jóléti állam feudális rendszerét és az egalitarista demokratikus politikai rendszert, alapvetően kell(ene) megreformálnunk középszerűsége nivelláló oktatási rendszerünket, újra jelentéssel kell(ene) ellátnunk vallási világunkat.

Tavaly azzal fejeztem be előadásomat, hogy minden egyes civilizációnak csak akkor lehet sikere, ha komoly filozófiai bázissal rendelkezik, amelyre civilizációs önértéktudatát építheti. Ilyennel rendelkezik Európa általában s mi magyarok is különösen. A tavalyi Tanulmányi Napok kezdetekor újtárra indítottuk az Interneten ennek a filozófiai bázisnak – a Kolozsvári Filozófiai Iskolának - az alapkövét, Böhm Károly nagy rendszerének *'Az ember világának'* első kötetét. Két nappal ezelőtt, szeptember 8-án, a Mikes International harmadik születésnapján sok került a rendszer második kötetének kiadására. Kívánom, hogy ez a kiadás is hozzájáruljon az egyetemes magyarság szellemi gyarapodásához, filozófiai kultúránk és civilizációs

²³ Lin Yutang: *Mi kínaiak*. Révai, 1943, pp. 44-45. (fordította Benedek Marcell). A könyvnek megjelent 2002-ben a Tericum-nál egy újabb fordítása, amelynek minősége véleményem szerint messze elmarad a Benedek Marcell fordításától.

önértéktudatunk megerősödéséhez, hogy ebben a XXI. században sikeresen megtalálhassuk és kialakíthassuk a magunk Új Atlantiszát.

Befejezésül hadd emlékeztessenek Márai Sándor egyik megszívlelendő gondolatára: „*Tarts mindig Nyugatnak de soha ne feledd, hogy Keletről jöttél*”. Ehhez csak annyit tennék hozzá, hogy ha elég sokáig Nyugatnak tart az ember végül ismét Keleten köt ki...

Disclaimer: Jelen cikk a szerző véleményét tükrözi, amely az üzleti és pénzügyi sajtó gondos tanulmányozásán alapul. Sem a szerző, sem a *Mikes International* folyóirat nem felelős az ezen cikk alapján hozott üzleti, illetve pénzügyi döntésekért. Bármilyen üzleti vagy pénzügyi döntés előtt szükséges erre szakosodott tanácsadó cég véleményét/tanácsát kikérni.

WORLD ECONOMIC OUTLOOK

Present paper was presented at the 45th Study Week conference of the Hollandiai Mikes Kelemen Kör (Association for Hungarian Art, Literature and Science in the Netherlands) held 9-12 September 2004 in Elspeet, the Netherlands, and at the Partium Christian University in Nagyvárad/Oradea on October 7, 2004. It analyzed the core theme of the Study Week from an economic perspective.

The analysis focuses on the two major powers in Asia, China and India and places their economic renaissance into historic perspective. Mr Farkas argues against such Western myopia such as talking about ‘Asian miracle’ and that the source of these countries’ success is solely their cheap labor. All economic (and other) evidence indicates that the Western culture, having conquered the world as a consequence of its phenomenal expansion that began in the 15th century, and created the today’s integrated global economical system, is at disadvantage with the old civilizations of the Asian continent. The Asian countries like China and India, having regained their sovereignty and stability after a long period of colonization, are becoming at a phenomenal pace equal partners and competitors to the Western societies. It is proven that it is the Western policymakers’ biggest error or cheating when they claim that those countries’ sole comparative advantage is their lower labor costs. From an economical perspective the Western world’s problems lie mostly in their post WWII system. From a strategical perspective it is shown that the real dilemma for the world’s current single superpower that its main economic partner is not a close ally or friend and its relationship to China is an extremely complex one: on one hand China has become in the recent decennia one of its most important economic partner, on the other hand China is also its major competitor and security threat.

The conclusion of the analysis is that the coming period will be very exciting in the history of mankind. The big question is whether the West will find an answer to the rise of these two giants (and that of the Asian continent) that did not destroy their civilizational background like the Western societies did after WWII.

ARCHIVALIA — MEMORABILIA

TÓTH-UBBENS, Magdi : MÁRAI-LEVELEZÉS

Mikes Kelemen, akinek nevét folyóiratunk viseli, (elképzelt) ‘Kedves Nénjének’ írt leveleire gondolva nyitjuk meg új rovatunkat *Archivalia – Memorabilia* címmel. Ebben értékes *Ego-dokumentumokat* szeretnénk közreadni. Ezek a papírok nem csak családtagok és barátok számára lehetnek jelentősek, hanem kívülállók számára is. *Ego-dokumentumok* alatt – amely kifejezés Jacques Presser (1899-1970) történész és szépirotól származik – leveleket, naplókat, személyes emlékezéseket és más önéletrajzi írásokat értünk. Századokon keresztül emberek, gyakran nehéz időkben, a saját történelmi emlékeiket leírták nem csupán maguk, hanem utódaik és más érdeklődők számára is. Ezek az ‘emlékezetes’ történelmi papírok, szekrényekbe, fiókokba vagy bőröndökbe zárva szerintünk csak arra várnak, hogy valaki ‘kiássza’ és közlétegye őket. Ezek a dokumentumok – a kultúrtörténelmi tudomány részeként - szellemi örökségünk megismeréséhez nagyban hozzájárulnak. Különböző országokban – mint többek közt Németországban Freiburg in Breisgau egyetemi városában – a Pieve S. Stefano európai olasz naplólevéltár mintájára (ld. Neue Zürcher Zeitung, 2003. június 23) specializált levéltárakat alapítanak naplók számára.

A kényszerülten emigránssá lett író, Márai Sándor személyes gondolatai iránt napjainkban növekvő érdeklődés tapasztalható. Ez többek közt kitűnik naplói (1943-1948) hét kötetes németországi kiadásából (Oberbaum kiadó), amelyeket a kritika többek közt így jellemezett: ‘A magyar író élesszemű megfigyelései és melankólikus reflexiói’ (Die Zeit, 2003, július 10). ‘A gyertyék csonkig égnek’ (1942) című, Németországban és Hollandiában színpadra is átdolgozott regénye a ‘Die Glut’ / ‘Gloed’ cím alatt bizonyosan hozzájárult ehhez a kiadáshoz. Magátólértetődő, hogy magyar nézők más érzésekkel telnek el e színdarab láttán mint külföldiek. A kritikák rendkívüli dicsérők voltak s többek közt olyan kijelentéseket eredményeztek mint ‘borzongtunk az élvezettől’, amely szavakat Márai valószínűleg soha nem használt volna. Márai sikere, amely 1989-ban történt tragikus halála után kezdődött el, töretlenül folytatódik. ‘A gyertyák csonkig égnek’ holland fordítása, ‘Gloed’, Wereldbibliotheek, Amszterdam, például 2000-ben a 20. kiadását érte el. E siker okait talán érdemes lenne külön tanulmányban megvizsgálni. (Ez Hollandiában valószínűleg nem utolsósorban a három színész kiváló megjelenítésének is köszönhető.)

A véletlen úgy hozta, hogy családi levéltárunkban fennmaradt az író néhány levele, névjegyével együtt. Márai ui. mostohaapám, jobaházi báró Döry Andor (aki 1972-ben elhunyt) jóbarátja és éveken keresztül kollégája volt. Együtt dolgoztak a ‘Pesti Hírlap’-nál, Magyarország egyik legnagyobb napilapjánál. Vele együtt olvassuk levelét, midőn közös dolgozószobájukban levelet ír barátjának, aki mint tartalékos katonatiszt messze az Orosz Fronton teljesít szolgálatot: Ld. 1942. szeptember 17-i levelét (1. sz. melléklet).

Herczeg Ferencnek itt 2. sz. mellékletként közzétett 1947. október 12-i levele Máraihoz egyike azoknak az ‘Ego-dokumentumoknak’, amelyek betekintést adnak e két írói személyiségnek viszonyába, akik - mindketten más-más módon - fordításokon keresztül sikert arattak külföldön is.

Márainak mostohaapámhoz írt, 3. mellékletként idecsatolt Salernóban, Olaszországban 1970. szeptember 5-én írt levele rövid benyomást ad arról, hogy ő maga és felesége, Lola élete hogyan folyt le az emigrációban. A levélnek az életről magáról vallott alap gondolata ebben a mondatban foglalható össze: ‘Kitartani, még akkor is, ha nem könnyű’.

TÓTH-UBBENS, Magdi : MÁRAI-CORRESPONDENTIE

Met in gedachten de bewaard gebleven 207 brieven van de schrijver en naamgever van ons tijdschrift, *Mikes Kelemen* (1690, Zagon / Zagon, Transsilvanië, - 1761, Rodostó / Tekirdag, Turkije), geschreven aan zijn (denkbeeldige) tante openen wij de mogelijkheid om ‘*Archivalia - Memorabilia*’, bewaard gebleven waardevolle *Ego-documenten* te publiceren. Deze gedenkwaardige papieren kunnen niet alleen voor familie en vrienden, maar wellicht ook voor buitenstaanders belangwekkend zijn. Onder *Ego-documenten* – een benaming afkomstig van de historicus en schrijver Professor Jacques Presser (1899-1970) - verstaan wij brieven, dagboeken, persoonlijke herinneringen en andere autobiografische geschriften. Door de eeuwen heen hebben de mensen, vaak in moeilijke tijden, hun eigen geschiedverhaal op schrift gezet niet alleen voor zichzelf, maar ook voor hun nakomelingen en anderen, die hiervoor belangstelling hebben. Deze gedenkwaardige historische papieren, verstopt in de laden van kasten, in kisten of koffers, liggen – naar wij aannemen – te wachten om ‘opgegraven’ oftewel gepubliceerd te worden. Zij leveren een bijdrage aan ons cultureel erfgoed als onderdeel van de cultuurhistorische wetenschap. In verschillende landen, zoals in Duitsland, in het stadje Emmendingen, gelegen naast de universiteitsstad Freiburg in Breisgau, worden

gespecialiseerde archieven met name voor dagboeken, naar het voorbeeld van het Europese Italiaanse dagboekarchief in Pieve S. Stefano, opgericht (zie *Neue Zürcher Zeitung*, 23 juni 2003).

Ook voor de individuele ontboezemingen van de noodgedwongen geëmigreerde literator Márai is er een groeiende belangstelling. Dit blijkt o.a. uit de recente uitgave van zijn dagboeken in 7 delen over de jaren 1943 – 1989 in Duitsland (uitgeverij Oberbaum), die als volgt worden gekarakteriseerd: “Scharfsinnige Beobachtungen, melancholische Reflexionen des ungarischen Autors” (*Die Zeit*, 10 juli 2003). Het overweldigende succes van zijn tot toneelstuk bewerkte roman, “A gyertyák csonkig égnek” (uit 1942), zowel in Duitsland als in Nederland ‘Die Glut’ / ‘Gloed’ geheten, zullen zeker tot deze uitgave hebben bijgedragen. Uiteraard ondergingen en ondergaan Hongaarse toeschouwers andere gevoelens tijdens de toneelopvoeringen dan de toeschouwers in den vreemde. De kritieken waren buitengewoon lovend en leidden zelfs tot uitspraken als ‘huiveren van genot’, een uitdrukking, die Márai waarschijnlijk nooit zou hebben gebezigd. Het succes van Márai, aangevangen na zijn tragische dood in 1989, gaat onverminderd voort. (In 2000 b.v. de 20ste druk van Nederlandse vertaling van ‘Gloed’, uitgave Wereldbibliotheek Amsterdam.) Aan het ‘hoe’ en ‘waarom’ zou wellicht een afzonderlijke studie kunnen worden gewijd. (In Nederland wellicht mede te danken aan het subtiele spel van de drie toneelspelers.)

Het toeval wil, dat in ons familiearchief enkele brieven van de schrijver, ook zijn naamkaartje, bewaard zijn gebleven. Márai was n.l. een goede vriend en collega gedurende vele jaren van mijn stiefvader, Baron Andor Dóry de Jobaháza (overleden in 1972). Zij werkten samen als redacteuren van de ‘Pesti Hírlap’, één der grootste dagbladen van Hongarije. Wij lezen met hem mee over zijn schouder heen kijkend, terwijl hij in hun gemeenschappelijke werkkamer een brief schrijft aan zijn goede vriend, die – opgeroepen als reserveofficier - ver weg aan het front in Rusland ligt. Zie brief dd. 17 september 1942 (bijlage 1).

De hier gepubliceerde brief van Ferenc Herczeg van 12 oktober 1947 aan Márai (zie bijlage 2) is één van de Ego-documenten, die kunnen bijdragen tot een beter inzicht in de verhouding tussen deze twee schrijversfiguren, die, ieder op zijn eigen wijze, door vertalingen veel succes in het buitenland hebben geogst.

De als bijlage 3 afgedrukte brief van Márai aan mijn stiefvader van 5 september 1970 uit Salerno, Italië geeft in ’t kort weer hoe het leven van hem en van zijn echtgenote, Lola, ‘im Exil’ is verlopen. De grondgedachte van de brief over het leven zelf is samengevat in deze ene zin: ‘Volhouden, ook al is het niet gemakkelijk’.

TÓTH-UBBENS, Magdi : MÁRAI-CORRESPONDENCE

With this writing we launch a new column wherein we intend to publish valuable *Ego-documents*. These documents might be of importance not only to the family and friends, but also to the general public. We mean by *Ego-documents* – a term coined by the historian and writer Jacques Presser (1899-1970) – letters, diaries, memoirs and other personal writings. These documents may contribute significantly to our cultural understanding. In different countries (like Italy and Germany) there are already specialized archives for diaries.

In this first issue of this column we publish three documents related to the Hungarian writer Sándor Márai, who was a well-known and celebrated writer in Hungary up until the communist takeover when he went and lived in exile until his tragic death in 1989. These three documents, three letters, were and still are in our family archives and are now published for the first time.

The first letter is written by Sándor Márai on 17 September 1942 to my stepfather who was his colleague at the biggest Hungarian daily (‘Pesti Hírlap’) and who served at that time on the Russian Front. The second letter is a letter written by Ferenc Herczeg on 12 October 1947 to Sándor Márai that reveals details of their professional relationship. The third and last document in this issue is again a letter written by Sándor Márai on 5 September 1970 from Salerno, Italy to my stepfather. This document sheds light on the life of Márai and his wife in exile. The essence of Márai’s opinion about life can be summed up as follows: ‘hold out even if it is not easy’.

Morai.
PESTI HIRLAP

BUDAPEST, V., VILMOS CSÁSZÁR-UT 78. (TELEFON: 112-295.)

SZERKESZTŐSÉG

17.9.42.

Kedves Andorkám!

Ma érkezett leveled szeretettel és nagy örömmel olvastam. Minden nap, mikor elmegyek a szomszéd ajtó előtt, gondolok Reád, s kérem a Gondviselést, vezényeljen haza ép⁴ségben és jó egészségben. Mindaz, amit irsz, rendkívül érdekes. Az ottani viszonyokról mi kevés megbízhatót tudunk, az emberek között kevés a jó megfigyelő, aki elfogulatlan véleményt is tud alkotni. Ezért különösen értékes számomra leveled. Te egészséges testű és lelki ember vagy, s bizonyosan tudom és hiszem, hogy ezt a második világháborús megpróbáltatást is ki fogod bírni, Szeretnélek már itt tudni, a szomszéd szobában.

A bombázások óta a mi életünk is lényegesen megváltozott. Az emberek egyszerre felébredtek abból az érthetetlen gondtalanságból, amelyben eddig éltek. Nem tudjuk, milyen úteme lesz a jövőben a dolognak, de mindenki kénytelen berendezkedni a megváltozott életre. S ha tudnák, milyen jó dolguk van még mindig idehaza, odamérve a Ti gondjaitokhoz a magunkét! Az emberek mindig csak a valóságot értik meg, s azt sem elébb, csak, amikor már bekövetkezett.

A világhelyzet teljesen zavaros, az események olyan méreteket öltöttek, melyeket áttekinteni már csaknem lehetetlen, jósolni meg egyenes nevetsé-

ges lenne. Gondolhatod, hogy ilyen viszonyok között
 ü.n. szellemi munkát végezni nem a legkönnyebb. Mon-
 taigne-el tartok ugyan, aki azt mondta, hogy "je veux,
 que la mort me trouve en plantant mes choux, nonchalant
 d'elle, et encore même de mon jardin imparfait!" Dolgo-
 zom, amíg és ahogyan tudok. Jó lenne segíteni az emberek
 nek, ha lehetne.

Andor^{sz}ám, ha valamit elintézhettek itthon számodra, sze-
 mélyeset, vagy hivatalosat, kérlek rendelkez velem, de
 feltétlenül. Nem kell könyv, ujság, bor, ennivaló? Van
 Festetichéktől vörös borom, oly szívesen küldenék, ha
 lehet! S még szívesebben innék néhány pohárral Veled,
 az elsötétített Mikó utcában, vagy az Ilona utcában,
 ahol olyan elragadó házigazda voltál, ~~é~~ nem fogom
 azt a kedves estét elfelejteni, s remélem, hogy nálam
 és hamarosan megismételhetjük.

Ujság nincsen, csak annyi, hogy Neller-bajuszt növesz-
 tett és Győry optimista.

Szeretettel ölellek és visszavárlak

jó barátod és szomszédod:

Sándor

Morai

1947. október 12.
BUDAPEST, XII.
HIDEGKÚTI-ÚT 51/B.

Kedves Barátom!

Mellékelten visszaküldöm a novelládat, melyet rábízni szíves voltál. Nagy érdeklődéssel és fokozódó élvezettel olvastam végig. Benyomásaimat röviden a következőkben foglalom össze, hangsúlyozom azonban: én nem vagyok műbíráló, csak "hálás olvasó." A tárgy igen érdekes, előadási módszeredet pedig meglepően originalisnak találom. Az alakok teli vannak élettél és amit mondanak és tesznek, az az igazság erejével hat. Talán csak az egy Gróf tett reám némileg konvencionális benyomást, annak azonban, hogy a szürke háttérben marad, meg van a kétségtelen előnye, hogy hősnőd tiszta lélekkel léphet az ura elé, míg ellenben, ha a Grófot éles egyéni vonásokkal rajzolod meg, jobban megterheli az asszony lelkiismeretét.

Ugy tudom, Te filmet akarsz készíteni a novelládból? Én nem sokat értek ehhez a műfajhoz vagy szakmához, de azt képzelem, ami a Te elbeszéléseid erőssége: a szilárd és hibátlan lélektani háttér, kevésbé fog érvényesülni a filmben. Ugyancsak aggasztónak találom a novella tragikus befejezését is. Én úgy tudom, a nagyközönség modern történetekben nem kedveli a tragikus befejezést és ezért fáznak tőlük a Studiók is. Ezt azonban Neked jobban kell tudnod, én ebben is hatökör vagyok.

Ezeket kívántam elmondani. Barátsággal üdvözöl igaz hived:

Herceg Ferenc

2. sz. melléklet / Bijlage 2

Salerno, 1970 szeptember 5.

Kedves Andor,

köszönöm leveled, melyet az U.L.szerkesztősége szives volt továbbítani. Megörültem, amikor a feladó nevét olvastam, - jól emlékezem a P.H.szerkesztőségében együtt töltött időre/Csetényi Jóska özvegye és leánya Belgiumban élnek, talán találkoztál is velük/beszélgetésünkre a "Ninocska" espressóban és őszintén örültem, amikor most olvastam, hogy a sok szenvedés, erőpróba után töretlen lelki erővel sikerült emberséges életfeltételek között letelepedni. Aztán a hír, hogy a Mikó-utvából származik a feleséged, még inkább közelebb hozta az emlékeket. Mindaz, amit a sorsod fordulatairól leírtál, bizonyítja, hogy akarat, erős tudatosság átsegít a legnehezebb helyzeteken.

Ha belelapoztál a "Geist im Exil" kötetbe, akkor nagyjából tudod, hogyan alakult a mi sorsunk 1948 óta. Ezt az időpontot követően három évet itt, a Posillipóban, aztán 15 éven át New Yorkban éltünk. 1967-ben/fiunk már végzett iskolával, katonasággal, letelepedett Boston közelében, mérnök/átjöttünk hosszabb tartózkodásra Európába és most itt vagyunk, ebben a szép kis városban, barátságos emberek között. November végén készülünk látogatóba Amerikába, de tavaszra megint visszajövünk ide. Fiatalnak lenni, dolgozni/talán/jobb odaát, de öregnek lenni/talán/jobb itt.

A P.H.szerkesztői gárdájából, azt hiszem, már nem sokan jelentkezünk, ha sorakozóra hívnak. Ugy tudom, Vidor Gyula él még Pesten. - Én is 70 múltam tavasszal, az évfolyamtársak közül csak kevesen maradtak; megyünk mind libasorban, de ez így is van rendjén. Mégis, helytelenítem levelednek azt a sorát, amikor írod, hogy "még kimúlásod előtt" szólni akartál. A kimúlással nem kell sietni, az élet minden korban sokat ad. Az öreg Goethe, 75 éves korában/amikor hívét vette, hogy egy 70 éves barátja meghalt/felháborodottan kiabálta: "So'n Lump! Er konnte nicht durchhalten!..."Erről van szó, kitartás, Igaz, nem könnyű.

Ha úgy fordulna, hogy Olaszországba jöttök, feleségem is, én nagyon örülnénk itt Salernoban látni Titeket. Még egyszer köszönöm leveled és kérlek, jelentsd kedves feleségednek tiszteletteljes üdvözleteim, Téged régi barátsággal ölel barátod

Mikó István

3. sz. melléklet / Bijlage 3

~ ~ ~ ~ ~

NYUGATI MAGYAR IRODALOM

ARDAY, Géza : A NYUGATI MAGYAR IRODALOM FELADATA, EGYSÉGE ÉS JELENTŐSÉGE¹

Magyar irodalmat nemcsak Magyarországon írnak, adnak ki, ítélnek meg és olvasnak, hanem Kolozsváron, Újvidéken, Beregszászban, Pozsonyban, Münchenben, Párizsban, Londonban és Torontóban is. Az a különbség a felsoroltak között, hogy míg a szomszéd államokban a történelmi hagyományok jó része magyar, addig a nyugati magyar irodalom teljesen idegen nyelvű és kulturájú hagyományokra épült társadalmi közegben él.

Ha visszatekintünk az elmúlt fél évszázadra, sajnos meg kell állapítanunk, hogy a politikai erőszak három ízben szórta szét a magyar értelmiség nemzedékeit is: 1938–39-ben, 1948–49-ben és 1956–57-ben, s ezzel nemcsak a szükséges társadalmi modernizációt gátolta meg, hanem az értelmiségnek egy meghatározó részét emigrációba kényszerítette. Ebből eredtek a nyugati magyar szellemi élet és ezen belül az irodalom feladatai: a szétszóródásban kellett a szellemi folytonosságot képviselnie. Ennél a mondatnál azonban szükséges tisztáznunk: ez nem a szellemi folytonosság magyarországi hiányát jelenti, hiszen a Rákosi-féle diktatúra legsötétebb éveiben idehaza dolgozott és alkotott például Illyés Gyula, Hamvas Béla, Németh László, Bibó István, Tamási Áron, Weöres Sándor, Pilinszky János és sokan mások. Ez inkább csak azt jelenti, hogy a folytonosság töredékes maradt, és nem érvényesülhetett a nyilvánosság előtt.

Szinte a hetvenes évek végéig semmilyen nyugati magyar könyv vagy sajtótermék nem juthatott el hivatalos úton a magyarországi érdeklődőkhöz, és bizony kutatás közben tapasztaltam, meglehetősen hiányosak az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményei is.

A Svédországban élő Polgáry Sándor felmérése alapján 1977 és 1986 között az emigrációban 722 könyv jelent meg. Ennek 49 százaléka politikai, tudományos és ismeretterjesztő, 25 százaléka széppróza, egyötöde líra, 6 százaléka pedig egyéb témájú és műfajú volt.

Fekete Márton „Prominent Hungarians” című, 1972-ben kiadott kötetében 97 ma is élő, nyugat-európai országban lakó író neve található. A Kölnben élő Mérő Ferenc által szerkesztett összeállításban 76 kortárs alkotó neve szerepel. A Magyar Írók Szövetségének külföldi listáján 1959-ben 126 tagot tartottak nyilván. Ebből 97-en Nyugat-Európában, 23-an Amerikában, hárman Ausztráliában, ketten Afrikában éltek, és egy irodalmár élt Ázsiában. A legtöbb név – Borbándi Gyula szerint – az Irodalmi Újságban és az Új Látóhatárban található. Ez utóbbiban például az 1973-as és 1974-es esztendőben 60 szerző szerepelt, ezek közül 46-an éltek Nyugat-Európában.

Borbándi mintegy 300 írói nevet tart nyilván. Túlnyomó többségük Nyugat-Németországban él (107 fő), Franciaországban ugyanakkor csak 40-en, Nagy-Britanniában 38-an, Svájcban 37-en, Ausztriában 31-en, Olaszországban 15-en laknak közülük. A további sorrend: Hollandia, Svédország, Belgium, Spanyolország, Norvégia és Finnország. Érdeemes megjegyezni, hogy a 294 nevet tartalmazó listán csupán négyen 30 éven aluliak.

Egyre nehezebb lett a Nyugaton napvilágot látott könyvek eladása is. Egyfelől azért, mert a meghalt olvasók helyére nem léptek fiatalok, hiszen azok nagyrészt – még ha értettek és beszéltek is – irodalmat már nem olvastak magyarul. Másfelől versenytársként jelentkeztek az itthoni művek. Ezzel párhuzamosan viszont nyugati szerzők a 70-es évek végétől kezdtek Magyarországon is publikálni.

Cs. Szabó László abban látja a magyar irodalom egységét, hogy „*magyarul írnak, a nyelv több ezer éves génuszában*”.

Szkárosi Endre kitágítja a magyar irodalom fogalmát azokra az alkotásokra is, amelyek szerzői többnyire másodgenerációs emigránsok – már nem is tudnak magyarul, de idegen nyelven publikált műveik mélyrétegében még érezhető a magyar kultúra szemléletformáló hatása.

Az emigrációs helyzet legfontosabb jellemzője a teljes alkotói szabadság, a cenzúra és öncenzúra hiánya, nagy kultúrák eleven áramkörében kialakított mérték, „*ha Magyarországon van valakinek egy csöpp magához való esze, még Boldizsár Ivánról sem ír le súlyos, elmarasztaló bírálatot, nemhogy Illés Endréről*”.

Vitathatatlan tény, hogy a magyar irodalom egy egységes egészet képez, mert egy nyelv szüli és hordja, egy és ugyanazon nyelvi kultúra hagyományaiból, gyökereiből táplálkozik. Irodalom szül irodalmat és a meglévő koordináta-rendszer szabja meg az új mű helyét, illetve minden új alkotás módosítja a már meglévő koordináta-rendszert. Ez a rendszer azonban nagyjából egyforma Sepsiszentgyörgyön és Torontóban. Persze az egység mellett létezhetnek különbségek is, melyek földrajzi adottságokból erednek.

Cs. Szabó Lászlónak meggyőződése volt, akárcsak Illyés Gyulának, Németh Lászlónak, Tamási Áronnak és Csoóri Sándornak is, hogy lehetséges tizenötmillió magyar egyesülése a földrajzi határok fölött, egy virtuális szellemi hazában. Úgy

¹ Részlet a szerző *‘HÓDÍTÓ SZELLEMEK – Irodalmi tanulmányok –*’ című könyvéből, amely előreláthatólag az idén jelenik meg egy magyarországi kiadónál.

vélte, „a független, óriási szórvány színe-java folyamatos utószolgálatot tesz a magyar nép jóhíréért”. Tudta, hogy irodalmunk tágabb, mint az ország, nem kezdődik a hegyeshalmi sorompónál és nem végződik Záhonyánál. Ezért térhetett haza Cs. Szabó harmincegy esztendő után is olyan természetesen, mintha el sem ment volna. És ezért folytathatta ott, ahol abbahagyta, mikor 1980 őszen Budapestre látogatott, és a görög kultúráról tartott előadást egykori munkahelyén, a Képzőművészeti Főiskolán. A zsúfolásig megtelt előadóteremben így kezdte előadását: „Mondtam a múlt órán... harmincegy évvel ezelőtt...”.

A külföldön letelepedett magyar író kettős helyzetben élt és dolgozott: tapasztalatait az idegen nyelvű közegben szerezte, írói személyisége viszont a befogadó társadalom kultúrájának hatására alakult ki. E tapasztalatokról és kulturális hatásokról azonban magyar íróként adott számot.

Fontos tény, hogy a nyugati magyar irodalomra erősen hatott a német, francia és angol közeg, amely olyan mestereket adott, mint T. S. Eliot, James Joyce, Elza Pound, Allen Ginsberg, René Char, Francis Ponge, Michel Deguy, Denis Roche, Jacques Robaud, Alain Robbe-Grillet, Michel Gutor és Claude Simon, akik gyors egymásutánban kerültek az angol ezoterikusok, a francia szürrealisták, az amerikai beat-irodalom, a francia „nouveau roman”, majd a különféle költői irányzatok hatása alá. E szemléleti és nyelvi hódítások nyomán kétségtelenül új tartományokkal gazdagodik az a szellemi térkép, amelyet a jelen magyar költészet és prózairodalom mutat be.

Tehát nagyon sok mindent átvehettünk a legújabb nyugati irányzatokból, a szemiotikai iskolákból és különféle filozófiai iskolákból, s ezáltal olyan esztétikai és kritikai elvekkel oltódott be a magyar irodalom, amely oltásokat itt a Kárpát-medencében nem lehetett volna megkapnia. Véleményem szerint ebben van a nyugati magyar irodalom egyik jelentősége.

A nyugati magyar irodalom intézményrendszerének megjelenési formái

Emigráns szervezetek indulása

A Hollandiai Mikes Kelemen Kör első tanulmányi hetén Cs. Szabó László az összejövetel céljának azt jelölte meg, hogy „nyolc-tíz nyugati ország fiataljai javára, idősebb előadók segítségével tisztázzák egymás közt helyüket a befogadó új világban, e világ lelki, művelődési, irodalmi, gazdasági problémáit, végül azt az egyensúlyi helyzetet, amelyben a friss menekültek összehangolódnak a Nyugattal, s mégis összetartanak népükkel, jó időre két hazát fogadván el a végzettől”.

A kezdeti években az előadói asztaloknál elsősorban az idősebb írói és tudósi nemzedék tagjai ültek: Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Kerényi Károly, Deér József, Iványi-Grünwald Béla, Bogyay Tamás, Veress Sándor, Gara László, Békés Gellért, Rezek Román. Később mind nagyobb számban szerepeltek az akkor 20–30 évesek.

A Mikes tanulmányi napokat 1959-től kezdődően egyetlen év (1969) kivételével minden esztendőben megrendezték. Leggyakoribb előadók egyike Cs. Szabó László volt.

A diplomájukat már megszerzett fiatal értelmiségiek körében mind többen jutottak arra a meggyőződésre, hogy a szerzett műveltségük hiányos marad, ha nem egészül ki a magyarság(uk)ra vonatkozó ismeretekkel is, ezért bekapcsolódtak a magyar külhoni szellemi vérkeringésbe. Jelenleg Tóth Miklós, Csanády Ágnes és Farkas Flórián szervezik a Kör életét. Minden évben megrendezik a tanulmányi napokat. Idén a negyvenötödikre kerül sor Elspeetben a Mennorode Konferenciaközpontban: *Kultúrák térhódítása, új világrendeződések magyar életmezők* – címmel. 2001-ben napvilágot látott a pozsonyi Kalligram Kiadó gondozásában a *Számadás* című tanulmány kötet, a Hollandiai Mikes Kelemen Kör 1951-től 2001-ig feldolgozott, ötven éves története. A több mint háromszáz oldalas kiadványt Kónya Melinda, Kibédi Varga Áron és Piri Zoltán szerkesztették.

Azoknak az értelmiség tömörüléseknek a sorában, amelyek nem rendeztek nagyobb szabású konferenciákat vagy találkozókát, csak helyi előadásokat – első helyen áll a Londoni Szepsi Csombor Kör, amelyet 1964 végén Czigány Lóránt, Siklós István és Szabó András (Cs. Szabó László fia) alapított. Az esteken gyakran léptek föl olyan hírességek, mint például Illyés Gyula. A kör jelentőségét és népszerűségét nagymértékben emelte, hogy mindjárt megalakulása után élvezhette Cs. Szabó László és Londonban élő más magyar szellemi emberek (pl. Szabó Zoltán, Iványi-Grünwald Béla, Mikes György) támogatását, színvonaligényét.

A SMIKK (Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör) előzményének tekinthető a Zürichi Magyar Ifjúsági Klub, melynek élén – az 1968-as csehszlovákiai megszállás után Nyugatra menekült – B. Szabó Péter állt. A Kör megalapításának ötlete és kivitelezése (1976) két zürichi magyar: Bozsoki János és Magyar Sándor nevéhez fűződik.

Svájc határain túl a SMIKK tekintélyét elsősorban az ötnapos luganói tanulmányi napok alapozták meg. Ezeknek a tanulmányi napoknak a rendezése Saáry Éva (elnök) érdeme volt. E tanulmányi napokon meghívott előadóként rendszeresen részt vett Cs. Szabó is.

Az EMEIK (Európai Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferencia) az ötvenes években azzal a szándékkal kezdte meg tevékenységét, hogy a menekült protestáns ifjúságot hitében és magyar öntudatában megerősítse. A szervezet élén evangélikus és református lelkészek álltak. Az évenként rendezett összejöveteleken gyakran szerepeltek nyugaton élő magyar írók is, közöttük Cs. Szabó László, Kerényi Károly, Sente Imre, Sulyok Vince, Szabó Zoltán.

1969-ben megalakult az EMEIK Szabadegyeteméből kivált EPMSZ (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem), és 1972 óta egyesületként működik, Basel-i székhellyel. 1996 februárjában Budapesten létrejött magyarországi testvérszervezete az EPMSZ Egyesület, amelyet a Fővárosi Bíróság is nyilvántartásba vett. 1977 óta több mint 50 könyvet és füzetet jelentettek

meg. Tiszteletbeli elnöknek Cs. Szabót választották. Konferenciákat, előadásokat szerveztek, melyeknek legjobb előadásai Szépfalusi István szerkesztésében az EMPSZ füzetsorozatában (1973-tól folyamatosan) láttak napvilágot. A 12. „Csak tiszta forrásból” címet viselő kiadványban (Bern, 1980) jelent meg Cs. Szabó *Számvetés a hármast határon* című tanulmánya, mely 1978. április 30-án Bregenzben hangzott el az EPMSZ akadémiai napjának a megnyitóján – a kettős szellemi erőterről.

Bécsben a Bornemissza Péter Társaság vállalkozott a Szepsi Csombor Körhöz hasonló tevékenységre: a magyar művelődés szolgálatára és az igényes közönség szellemi tájékoztatására. 1960-ban alakult, titkára Szépfalusi István volt.

Az emigráns magyar irodalom

A legtöbbet olvasott nyugati magyar szerzők sorrendje ez volt: Mária Sándor, Gábor Áron, Mindszenty József, Cs. Szabó László, Határ Győző, Kabdebó Tamás, Wass Albert.

A rendszeresen olvasott folyóiratok és lapok sorrendje: a Nemzetőr, az Irodalmi Újság, az Új Látóhatár és a Bécsi Magyar Híradó voltak.

A kedvelt szerzők listája élén Cs. Szabó állt, utána Márai Sándor, Wass Albert, Gábor Áron, Határ Győző, majd Halász Péter és Füzy Lajos következtek.

Az 1947 és 1949 közötti évek a magyar írói exodus második szakaszát jelezték. 1947-ben hagyta el Magyarországot Kovács Imre, 1948-ban Márai Sándor, Zilahy Lajos, Cs. Szabó László és Gombos Gyula, 1949-ben lett emigráns Szabó Zoltán. (1945 óta idegenben éltek: Reményi József, Jászi Oszkár, Lesznai Imre, Molnár Ferenc, Fejtő Ferenc, Lengyel Menyhért, Indig Ottó, Mikes György...)

Az 1947–49 között kibontakozó új emigráns irodalom sokkal erősebb és értékesebb volt, mint az ún. „negyvenötös”, amelynek Nyíró Józsefen és gróf Wass Alberten kívül nem volt termékenyebb és tekintélyesebb tagja. Fontos megemlíteni Kerényi Károly nemzetközi hírű ókortudóst és vallástörténészt, aki még a háborús években került Nyugatra. Svájcban telepedett le, tudományos munkásságát folytatta ugyan, de az emigráns közeletben már nem vett részt.

Emigráns újságok

(Új Látóhatár, Új Hungária, Irodalmi Újság, Katolikus Szemle)

Nemcsak irodalom szül folyóiratot, hanem jó folyóirat is szül irodalmat és irodalmi életet. A jó folyóirat az alkotók számára serkentés és kihívás. Minden „nyugati” újság nehézségek között egy maroknyi áldozatkész ember munkájaként jött létre, nélkülük szürke lenne a nyugati magyar irodalom.

Nem véletlen, hogy mind a négy jelentős nyugati magyar folyóirat más-más területen mozog. Feladatuk éppen azért ellentétes, hogy kiegészíthessék egymást. Ezeknek a folyóiratoknak a szerepvállalása a kulturális életben kiegészítést jelentett a más-más téren jelentkező, nyugatiak szemében torzulásnak ítélt hazai fejleményekkel szemben. Az Új Látóhatár a politikai, míg a Magyar Műhely az esztétikai-irodalomszemléleti helyreigazítást tartja elsődleges feladatának.

Érdeemes lenne például megvizsgálni a periodizáció lehetőségét (1945–46... között), összehasonlítani a korábbi és az újabb nyugati magyar antológiák tematikáját, megállapítani régebbi és már eltűnt folyóiratok (Új Magyar Út, Jöjjetek stb.) jelentőségét.

Négy folyóirattal: az Új Hungáriával, a Katolikus Szemlével, az Irodalmi Újsággal és az Új Látóhatárral foglalkozom. E folyóiratok kiválasztása mellett több érv merül föl. Természetesen munkám terjedelme sem engedi meg most, hogy nagyobb merítéssel mutassam be az emigrációs újságokat, vagy próbáljak a lapok száma alapján teljességre törekedni. Rövid bemutatásukkal betekintést kívánok nyújtani egy korszak sajátos stílusába, feladatába és az emigrációs kiadványok szellemiségébe.

A Hungária „a nemzeti emigráció lapja”-nak nevezte magát, az Új Hungária fejlécén viszont ez állott: „*Szabad magyarok független hetilapja*”. A szerkesztés munkáját Radnai Endre, az Új Magyarország hajdani szerkesztője végezte. Az Új Hungária első száma 1953. április 10-én jelent meg, majd folyamatosan egészen 1971 elejéig. Az Új Hungáriát a németországi emigráció vezetőjének tekintett Hennyey Gusztáv konzervatív közéletű, mérsékelt szemlélete jellemezte.

A magyar katolikusok hagyományos teológiai és művelődési folyóirata a Katolikus Szemle volt, miután magyarországi megjelenése lehetetlenné vált. 1949 júniusától kezdve – Mihalkovics Zsigmond és Kovrig Béla kezdeményezésére – Rómában jelent meg újból, a külföldi magyar Actio Catholica kiadásában. Juhász Vilmos szerkesztette, utána Békés Gellért bencés tanár, teológus, költő vette át az irányítást. Munkatársai voltak: a bolognai egyetemen tanító Várady Imre irodalomtörténész, valamint Tóth László egyetemi tanár. Ez a kör később kibővült Kállay Kristófné szül. Vásárhelyi Vera, Szabó Ferenc, a vatikáni rádió magyar szerkesztője és Vajay Szabolcs stb. személyével.

A Katolikus Szemle nem volt hivatalos orgánuma semmilyen egyházi szervezetnek, témaválasztásában és a lap arculatában mégis erősen érezhető a világnézeti elkötelezettség és az a körülmény, hogy élén a Szent Benedek Rend egyik kimagasló alakja: Békés Gellért állt. Jelleghénél fogva sokat foglalkozott a katolikus teológia és hitélet kérdéseivel, különös tekintettel az ökumenikus törekvésekre, valamint figyelemmel kísérte a magyarországi egyházpolitikai helyzetet is. Ezen kívül gazdag irodalomtörténeti és kritikai anyaggal rendelkezett. A folyóiratot a vallási türelem és nyitottság, az ökumenikus szemlélet, a

tudományos és irodalmi igényesség jellemezte, és a legjobb nyugati magyar folyóiratok egyike volt. A rendszerváltás után, nevét megtartva Rómából áttelepült Pannonhalmára, a bencés kolostorba.

Irodalmi Újság

A lap Londonból Párizsba költözött. Faludy György után először Ignóus Pál, majd 1962-ben Méray Tibor lett a főszerkesztője. Az irodalmi folyóiratok közül ez a lap kísérte a legnagyobb figyelemmel a magyarországi politikai fejleményeket. Hetilap jellegének köszönhetően a többi folyóiratoktól eltérően, tág teret tudott biztosítani kommentátoroknak, széljegyzeteknek, riportoknak és kritikai észrevételeknek. Többé-kevésbé ugyanazok voltak a szerzői, mint az Új Látóhatárnak és a Magyar Műhelynek, elsősorban tehát költők, elbeszélők, kritikusok. 1972-ben anyagi nehézségek miatt a havi megjelenésről a kéthavira, később a negyedévre tért át a lap.

Meglehetősen gazdag volt dokumentum-, kritikai- és hírvirta, majdnem minden jelentős vagy érdekes könyvújdonságról, valamint eseményről beszámolt. 1989. November 23-án megjelent utolsó számának élén „A harcunkat megharcoltuk” címmel Méray Tibor – abból indult ki, hogy a demokrácia győzött, de a helyzet nem visszafordíthatatlan – bejelentette: „Éppen ezért – a honi és a nemzetközi viszonyok bizonytalansága miatt – az Irodalmi Újság nem szűnik meg, hanem – a francia sajtótörvény adta lehetőségével élve – csupán felfüggeszti időszakos megjelenését”.

Új Látóhatár

1958 nyarán kezdte el működését. Ezt az a személyi válság előzte meg, amely a Látóhatár müncheni szerkesztőségében volt. Ennek lett a következménye a Látóhatár kettészakadása. Nagy kihagyásokkal, de továbbra is Látóhatár címen Horváth Béla és Vámos Imre megjelentették a lapot. Bikich Gábor, Molnár József és Borbándi Gyula pedig Új Látóhatár elnevezés alatt folytatták a régi Látóhatárban megkezdett munkát.

A Münchenben kiadott folyóirat mindvégig igyekezett tartani magát az eredeti célkitűzéséhez, azaz hogy helyet adjon az elüldözött és elmenekült magyar írók nyomtatásra méltó műveinek. A hazai párt- és állami hivatalok fenntartásainak, nyílt támadási célpontjainak egyike az Új Látóhatár volt. 1988-tól kezdve a szedést és a tördelést már számítógépen végezték K. Lengyel Zsolt közreműködésével a müncheni Magyar Intézetben. Amint lehetővé vált, a hazai szellemi emberek írásainak is helyet biztosított a lap. Sokan azt gondolták, hogy az Új Látóhatár a 40. évfolyam lezárásával 1990 elején a rendszerváltás miatt szűnt meg. Pedig ez azért történt meg, mert korábban a szerkesztőségnek volt egy döntése, mely szerint, ha a szerkesztők túlhaladják a 70. életévet és a folyóirat lezárja a 40. évfolyamát, akkor az Új Látóhatár a munkáját befejezettnek nyilvánítja.

A nyugati magyar irodalom megszűnését sokan jóslták már korábban is. Az 1990-es évek utáni rendszerváltással – sokak szerint – történelmi szerepe és küldetése hirtelen véget ért. „Természetellenes körülmények között jött létre, és halálra van ítélve” – mondta Czizány Lóránt.

Megszűnt az Új Látóhatár, az Irodalmi Újság és a Katolikus Szemle, hazatelepült a Magyar Műhely és a Szivárvány. A három említett folyóirat megszűnése nagy vesztesége az egyetemes magyar szellemi életnek. Persze ismert tény, hogy nem a beköszönő rendszerváltás a magyarázata a mára kialakult helyzetnek, hanem a legfőbb indíték, hogy nem nevelődött utánpótlás az egykor legendás szerkesztők helyére; ők pedig már elfáradtak és megöregedtek. Az a körülmény is meghatározóvá vált, hogy a magyarországi, erdélyi és felvidéki irodalmi fórumok megnyíltak a nyugati magyar szerzők előtt.

Csakhogy az Új Látóhatár, az Irodalmi Újság és a Katolikus Szemle megszűnésével elvesztek azok a „távoli” figyelőtornyok, amelyekből nagyobb távlatból és más szemléletmód alapján meg lehet ítélni a magyarországi (a Kárpát-medencei) magyar irodalmi és ezzel speciálisan összefüggő társadalmi, politikai, kulturális jelenségeket és fejleményeket.

HUNGARIAN LITERATURE IN THE WEST

This writing contains excerpts from the author's book 'Conquering Spirits – Literary essays' due to be published this year by a Hungarian publishing house. Mr Arday summarizes first the role and importance of the Hungarian literature in the West, summes up its most famous representatives. Then presents briefly the most important Hungarian cultural organizations in the West that supported the representatives of this literary sphere. The last piece introduces the four leading Hungarian periodicals in the West from which we continuously publish articles in our column 'HIGHLIGHTS FROM THE 20TH CENTURY HUNGARIAN PERIODICALS IN THE WEST'.

KÖNYVAJÁNLÓ

ARDAY, Géza :

EGY ÚJ MÁRAI-KÉP KIRAJZOLÓDÁSA

*Beke Albert: Márai Sándor a magyarságról és önmagáról.
Bp., 2002. Szenci Molnár Társaság, 252 old.*

Márai Sándor nevének hallatán legtöbbször arra a misztifikált polgárra gondolnak, aki több évtizedes hazai elhallgatás után – művei által – hazatért és divattá vált. Divat lett őt olvasni, mert sokak tévhite szerint ő testesíti meg a polgárt. Pedig az a fajta polgár, akiről ő írt, Magyarországon nem is létezett. Szerinte a történelmi Magyarországon mindössze a felvidéki városokban és az erdélyi szászok között léteztek polgárok. Ez mutatja legjobban, hogy az ország más részeit nem ismerte. Beke Albert könyvéből az is kiderül, hogy egyáltalán nem volt fogalma a magyar társadalom különféle rétegeiről.

Társadalomszemléletéből minden más réteg kiszorult, és személyes élményeiből fakadóan látásmódja leginkább a Felvidéken élő német polgárságra korlátozódott. Az alapproblémát ezzel kapcsolatban Beke abban látja, hogy nem derül ki egyértelműen: mit értett Márai polgárságon, polgári létformán és kiket tekintett igazán polgárnak? Ezeket a fogalmakat ugyanis kizárólag magasabb rendű ideálként emlegette és műveiben többféleképpen magyarázta.

Beke szerint „*Márainak az volt a legendája, hogy él valahol Amerikában egy nagy írónk, aki annyira utálta a kommunista rendszert, hogy inkább vállalta az önkéntes száműzetést, mintsem hogy itthon akárcsak kényszerből is, de beálljon a talpnyalók közé. Ebből aztán tovább burjánzott az a legenda, hogy Márai tulajdonképpen egy élő klasszikus, akinek az alkotásai halhatatlan remekművek*”. Ez azonban kevés ahhoz, hogy valaki nagy író legyen, mert „*az irodalom ugyanis nem a politika szolgáló lánya és nem propagandaeszköz*”. Ha megpróbáljuk Márai helyét megkeresni a magyar irodalomban, akkor Bekével egyetértve el kell fogadnunk, hogy Herczeg Ferencnél valamivel jelentősebb író, de Kosztolányinál bizonyára jóval kisebb, nem is említve Mikszáthot, Krúdyt és Móriczot.

Habent sua fata libelli, vagyis a könyveknek is megvan a maguk sorsa. Ennek a könyvnek is megvan a sajátos szerepe és sorsa. Külön jelentősége, hogy egy irodalmár-kritikus szemén keresztül mutatja be Márai nézeteit, s szakít azzal a kialakult, ámde téves és indokolatlan hagyománnyal, hogy *A gyertyák csonkig égnek* és az *Egy polgár vallomásai* írójáról kizárólag dicsőítő és elfogultan lehet írni. Beke Albert tehát az első, aki görcső alá veszi Márai különféle nézeteit és társadalomszemléletét. S ebből következően feltételezhetjük, hogy Márai rajongói közül csak nagyon kevesen veszik majd kezükbe a kötetet. Nem szeretnének ugyanis szembesülni kedvenc írójuk valódi énjével és azokkal az idézetekkel, amelyeket Beke Albert a figyelmes olvasó számára tételesen összegyűjtött és tematikusan időbe rendezett.

A kötetben Beke részletesen tárgyalja Márai magyarságról alkotott véleményét, s ezen belül magyarságtudatát. Számára a magyarságot elsősorban a magyar nyelv jelentette. Beke művéből az is kiderül, hogy milyen volt Márainak a társadalomszemlélete. Mélyen lenézte a parasztságot, elítélte a magyar középosztályt és gyűlölte az arisztokráciát. Megdöbbenően ízléstelen és igaztalan például az, amit a magyar katonatiszterekről állít: „*a fasiszta magyar tiszték – írja a 44-es naplójában – most végre azt csinálják, amit akarnak. Huszonöt éven át készültek erre*”. A középosztályról is hasonlóan vélekedett: „*a gyökeréig romlott középosztály*”, pedig ők tartották el Márait – ahogy Beke is megállapította - hiszen ők vásárolták a könyveit, és ebből tudott magának fényűző életet biztosítani. Naplóiból kiderült, hogy a középosztályt nemcsak lustának, naplopónak, gyávának tartotta, hanem a legaljasabb antiszemita is. Érezhető kárörömmel a középosztály tagjairól, hogy „*a felelőtlen, vakaródzó, uraskodó, lajhár időlopásból, a méltóságos urak kénytelenek majd igazán kereskedni, felelősséggel dolgozni*”. Beke rámutat arra, hogy Márai a hivatalnokokat is ebbe a körbe sorolta: „*mégis különös, hogy mindennap kell látnom államhivatalnokokat...akik abból az adóból élnek, melyet én fizettem be az állampénztárba, s tevékenységük legfőbb értelme, hogy hatalmi szóval elvesznek tőlem rendszeresen és következetesen mindent, ami az enyém*”.(Ezeket a sorokat 1944-ben írta.) Beke Alberttel teljes mértékben egyetérthetünk abban, hogy „*Márai csőlátásban szenvedett*”. Az arisztokrácia tagjairól például azért nem volt jó véleménye, mert sohasem fogadták be maguk közé. De végtére is miért kellett volna őt a magyar arisztokráciának elfogadnia?

Persze nemcsak az arisztokráciáról volt Márainak elítélő véleménye, hanem a parasztságról is, amelyről ezt írta: „*szerényen csak annyit mondhatok, hogy a legszegényebb gyári munkás lelkében is több a nagylelkűség, emberi szolidaritás, mint egy*

jómódú parasztbodyan.” A kötet 62. oldalán Beke egy idézetben kiemeli Márai sommás véleményét a népiekről: „*egy módon áruhárom el a népet: ha felcsapnék népi írónak.*”

A magyarsággal szemben Máraiban határozottan volt egyfajta lekezelés, illetve lenézés. Beke szerint „*úgy beszél, mintha külső vádló lenne, s nem ehhez a néphez tartozna.*”

Márai gyakran és részletesen foglalkozott naplóiban a zsidósággal is. Amíg a vészidőszak tartott, addig egyértelműen mellettük foglalt állást. Az üldöztetés elmúltával azonban, szinte kizárólag csak bíráló hangnemben írt róluk. Hogy erre a pálfordulásra miért kerülhetett sor, arról eddig nem esett szó. Tulajdonképpen ez nem is érdekes, hiszen a tényen nem változtat: az 1945-46-os naplójában huszonnégy alkalommal, az 1950-51-52-es naplóiban pedig tizennégy alkalommal elítélően beszél a zsidóságról. Nyilván nem arról van szó, hogy Márai antiszemita lett volna, de személyével kapcsolatban ez mindenesetre érdekes és új információ. 1946-ban tömören és sommásan ennyit írt: „*Nincs nekem a zsidókkal semmi bajom, csak a szemtelem és tisztességtelen emberekkel van bajom, akik között feltűnően sok a zsidó.*” Beke Albert több fejezetben foglalkozik ezzel a kérdéssel, s összehasonlítja Márai emigráció előtti és utáni erre vonatkozó véleményét és nézeteit. Megdöbbentő, hogy a két korszakbeli véleménye szöges ellentétben áll egymással.

Beke könyvének az a nagy erőssége, hogy minden tételét és érvét idézetekkel támasztja alá, kizárva a félremagyarázás lehetőségét. Ezzel a kiegészített Márai képpel irodalomtörténetünkben egy új magatartás veheti kezdetét, és felhagyhatunk a kritikátlan és egyoldalú magasztalással. Talán ez a könyv is segítségül szolgálhat ahhoz, hogy megindulhasson Márai munkáinak esztétikai elemzése és ezzel együtt a szerző jellemének és nézeteinek a vizsgálata is. Természetesen mindenre lehet mentséget találni, de Beke megállapítása alapján „*nagy írónak lenni nemcsak tehetség dolga, hanem társadalmi tisztánlátás is kell hozzá. Máraiból viszont ez nagymértékben hiányzott, s ezért nem lehet számára mentséget látni a felhozott magyarázatokban.*” Ezen kívül Beke érvelésében az is fontos, hogy rámutat arra: Márainál ez „*nemcsak stílusának a megváltozását jelenti, hanem alapvető szemléletét is tükrözi, s ez pedig teljességgel hamis és elfogadhatatlan, mert a társadalmi valóságtól merőben elrugaszkodott.*”

Ezen recenzió eredetileg megjelent a *Polisz* 2003. 69. számában, 95-96 old.

ARDAY, Géza :

AZ EMIGRÁNS MÁRAI SÁNDOR A MAGYARSÁGRÓL ÉS ÖNMAGÁRÓL

*Beke Albert: Az emigráns Márai Sándor a magyarságról és önmagáról.
Bp., 2003. Szenci Molnár Társaság, 215 old.*

A fenti címen jelent meg Beke Albertnek Márairól szóló második könyve, melyet az előző folytatásának tekinthetünk. Ez a munka Márai jellemét és gondolkodását elemzi. Választ ad arra, hogy emigrációs évei alatt hogyan vélekedett hazájáról, kortársairól, a nagy magyar írókról, az emigrációs életéről és létformájáról.

A kötet elején találkozunk Márainak a magyarságról és a parasztságról kialakított véleményével, mely teljesen igazságtalan volt, főleg abban a bemutatásban, ahogyan a magyarságot más népekkel hasonlítja össze. Nyilvánvalóvá válik számos idézettel alátámasztva, s erre a kötet szerzője külön felhívja a figyelmet, hogy Márai mindig a magyarságot marasztalja el. Általánosságban ugyan a magyarságról Márai nagy együttérzéssel szokott írni, „*de mihelyt – mutat rá Beke - az egyes társadalmi rétegekről szól, amelyekből a társadalom összetevődött, a hangja azonnal átvált a legkeményebb kritikába, sőt megvetésbe.*” Általában azt mondhatjuk erről az emigráns lélektani jelenségről, amit a kötet szerzője is megfogalmazott, hogy „*Márait is utolérte az emigrációs betegség, vagyis egyszerre él benne, méghozzá rendkívül elevenen a megszépítő messzeség utáni sóvárgás, és ugyanakkor a gyűlölet majdnem minden iránt.*” Márai különösen a népi írókat vetette meg nagyon mélyen, bugris parasztoznak tartotta őket, s a kommunisták eszközeiből látta bennük. Márainak sejtelve sem volt a népi írók jelentőségéről. De ezen túlmenően is „*Márainak – Beke szerint – fogalma sem volt a csodálatos népi építészetéről, a népköltészetéről, s úgy látszik, nem tud róla, hogy a magyar irodalomnak a parasztság adta Arany Jánost, továbbá tudósaink és művészeink megszámlálhatatlan sokaságát.*”

A Horthy-korszakot megítélő fejezetből kiderül, hogy Márai kifejezetten úrgyűlölő volt. Egyértelműen meg is írta, hogy: „*az a gőgös, hetvenkedő ál-úri Horthy-világ emlékeiben is utálatos*”. A kötet alfejezete több idézettel is szolgál, melyek csalódást okoznak Márai egykori és újabb rajongóinak, hiszen az *Egy polgár vallomásai* írójától föltehetően nem ezt a fölfogást és véleményt várnák: „*Ezek a méltóságos és kegyelmes csinovnyikok, ez a kardcsörtető, gyáva és kegyetlen szoldateszka, ez a dzsentrihetykeség, ez az egész ál-társadalom...megérdemelte, hogy elpusztuljon.*” Olyan ez a mondat, mint ha egy kommunista bértollnok írta volna a Rákosi- vagy a Kádár-diktatúrában. Pedig nem erről van szó, hanem egy eltorzult lélek vergődése bontakozik ki előtünk. Noha Márai minden alkalommal szidalmazza és a legnegatívabb fényben tünteti fel a Horthy-korszakot, ennek ellenére mégsem ő írta meg a *Tardi helyzetet*, a *Cifra nyomosság*, a *Viharsarok*, a *Puszták népe* vagy a *Néma forradalom* című műveket, amelyeknek szerzőit az akkori korban a bíróság porbe fogta és elítélte. Egyet kell értenünk Bekével, hiszen Márai ekkor hallgatott, s „*utólag pedig már könnyebb és kockázatmentes volt neki okosnak lenni*”. Mint tudjuk: „*vétkesek közt cinkos, aki néma*”. Azonban a valós ok az lehet, amit Beke helyesen állapít meg, hogy Márai saját emigrációs helyzete miatt látott és ábrázolt a valóságnál is mindent még sötétebben.

A kötetben a szerző tizenöt oldalon keresztül elemzi, hogy mi volt a véleménye Márainak a magyar politikusokról: Bárdossy Lászlóról, Szombathelyi Ferencről, Károlyi Lászlóról, Sulyok Dezsőről, Tildy Zoltánról, Mindszentyről, Nagy Ferencről és Veres Péterről.

Részletesen elemzi Beke az itthoni politikai helyzetet és Márai sorsának az alakulását. Azokba a folyamatokba kapunk betekintést, melyek a magyar és világtörténelem alakulásával együtt oda vezettek, hogy Márainak el kellett hagynia a hazáját. Sorra előkerülnek mindazok a nagy témák, amelyekben Márai csalódott: az egyházak, az itthon maradt írók, az itthoni (ál)szamizdatok, a kollaboránsok és a Nyugat viselkedése 1956-ban. Márai a katolikus egyháztól ellenállást várt volna, de csalódnia kellett. Ironikusan írta: „*tegnap mondotta valaki, egyetlen férfi van az országban, s az is szoknyát visel*”. „*Akire itt Márai céloz, - írja Beke - az természetesen Mindszenty volt*”, akit Márai kivételesen nagyon nagyra becsült. A kötetből az is kiderül, hogy akkor keseredett el véglegesen, amikor 1950-ben a magyar katolikus egyház vezetői a kommunista állammal megkötötték az egyezményt.

Beke külön fejezetbe gyűjtötte össze Márainak a magyar írókról alkotott sokirányú véleményét. Sorra elemzi azokat az itthon maradt írókat, akiket Márai egytől-egyig elítélt, „*mert bizonyos szereplehetőségeikért hajlandók voltak elárulni nemcsak önmagukat, nemcsak az értelmiséget, hanem magát a népet is*”. Márai véleménye szerint ugyanis: „*Nem lehet valaki egyben próféta és talpnyaló*”. A meglehetősen nagy mennyiségű idézetekből, amelyeket Beke érvelésként alkalmaz, kiderül, hogy Márai nagyon jól volt tájékozott az itthoni politikai és irodalmi eseményekről és helyzetéről. Azonban nemcsak a kortársakkal foglalkozott, hanem a régiek közül leginkább Vörösmartyval és Arannyal is, akiket a legközelebb állónak érzett magához. Petőfiről és Adyról nem volt jó véleménye. Kiderül ebből a fejezetből, hogy kortársai közül Babitsot, Kosztolányit és „*mindenekfelett Krúdyt szerette, akiről regényt is írt*”. Beke kiemeli, hogy Berzsenyi hiúnak, betegesen érzékenynek találta, azonban a költészetéről egy szót sem írt, és Petőfit pedig mint embert rendkívül ellenszenvesnek tartja, „*s ezt az ellenszenvét akarva-akaratlan átvitte a költészetére vonatkozó értékítéletére is*”. Márainak Arany mindenekelőtt a nagy nyelv művészt jelentette, s költészetéből emigrációs éveiben önmaga számára erőt tudott meríteni. Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül Bekének azt a megállapítását sem, melyből kiderül, hogy Márainak mennyire „*sekélyes és felszínes az Arany iránti rajongása. Voltaképp semmi újat és lényegeset nem látott meg az Arany életműben, hanem csak ismétli...*” a korábbiakat. A tanulmány részletesen és behatóan, több oldalon keresztül elemzi Márainak Aranyhoz való viszonyát.

Móriczcal Márai úgy állt, mint Adyval: tisztában volt azzal, hogy nagy író, „*de az a magyar világ, amelyet Móricz bemutatott - írja Beke - számára teljesen idegen volt: nemcsak nem ismerte, hanem meg is vetette*”. Móriczot földhözragadt szemléletű írónak tartotta.

Kortársai többségéről Márainak meglehetősen lesújtó véleménye volt: kollaboránsoknak és megalkuvóknak tartotta őket. A népi írókkal szemben teljesen elutasító volt, mert a kommunisták kiszolgálóit látta bennük. Beke kiemeli Márai 1950-es naplójából a következő megállapítást: „*A bolsevistákat megelőzték a pusztításban a talajgyökeres, nyavalyatörős, kapzsi népiesek, hazug és mohó politikai és szellemi rohamcsapataikkal*”. Később pedig így vélekedett róluk: „*A valóság, hogy ezek a népi tehetségek messze osztályhelyzetük vélt vagy igazi nehézségei alatt voltak tehetségesek... Joguk van a szociális igazsághoz, de tehetségük jogán még sokáig nincs joguk ahhoz, hogy a művelt osztályok helyett adjanak műveltséget a magyar népnek*”. Németh László mélymagyar és hígmagyar elméletén pedig azért sértődött meg Márai, mert ősei miatt sok nemzedékre visszamenőleg, találva érezte magát. Ezt nem tudta Németh Lászlónak megbocsátani, s erre később is nagyon sokszor visszatér naplóiban. „*A népi írók közül Márai - írja Beke - Illyést becsülte a legtöbbre, mint írót, de mint embert, tehát mint jellemet, mélyen megvetette és lenézte*.” Rendkívül találó ebben a fejezetben az *Ebéd a kastélyban* című írás elemzése, melyben Márai bemutatja Illyés eddig rejtve maradt és titkolt emberi oldalát is.

Az emigrációs életformát választó vívódásának lelki folyamatát követi nyomon Beke az „*Elmenni innen...*” című fejezetben. Sok oldalon keresztül foglalkozik a szerző Márai honvágy-kérdésével, mert mint írja: „*Márai iszonyodott annak még a gondolatától is, hogy őt bárki is, főként az itthon maradtak, sajnálják. ...Nem akarta, hogy kajánul és rosszindulatúan sajnálkozhassanak rajta, tehát arról igyekezett a világot meggyőzni, hogy benne semmiféle honvágy nincs*”. Az író helyzetével, az emigrációban való magyarul írás nehézségeivel, valamint az olvasók csökkenésével foglalkozik *Az emigráns helyzete*

fejezet. Egy magatartás válságáról ír Beke az utolsó előtti nagy fejezetben, ahol lélektani elemzéssel közelíti meg a sértettség érzését, Márainak az önmagáról, az ember- és világszemléletéről kialakított képét. Befejezésül pedig, könyvének utolsó oldalain Beke arra a megállapításra jut, hogy Márai: „*Önmagát sem tudta kellő tárgyilagossággal szemlélni, hiszen művei az emigrációban igazi kritika nélkül, süket és visszhangtalan csendben jelentek meg. Ha a kinti nyugati magyar lapok itt-ott, elvéltve írtak róluk, akkor csak magasztalták: Magyarországon pedig tudomásul sem vették őket.*”

BOOK REVIEW

In this first issue of this column Mr Arday presents us two books, written by Albert Beke and published in 2002 and 2003, respectively by the publisher Szenci Molnár Társaság. These two pieces of work constitute a first attempt to shape an objective image of the writer Sándor Márai. The author collected a great amount of quotations from Márai's oeuvre in order to prove that:

1. Márai's knowledge of the real Hungarian society when living in Hungary before his exile was extremely poor.
2. During his long exile he was unable to reconsider his views on these topics.

Reading these two books helps us to get to a more realistic, objective image of Márai. The author acknowledges that due to the current situation (after decades of ban in Hungary nowadays there is an extraordinary revival of him) it is difficult to let the wider public value Márai's oeuvre in a proper context and perspective. Nevertheless, these kind of critical works are required to start this process.

ÍGY ÍRTUNK MI

~ Válogatás a XX. századi nyugati magyar emigráció sajtójából ~

BELSŐ TILALOMFÁK

- Tanulmányok a társadalmi öncenzúráról -

Hollandiai Mikes Kelemen Kör

1982.

TÓTH, Miklós : VALLÁS ÉS ÖNCENZÚRA

Az öncenzúra megértéséhez mindenekelőtt az alapkifejezést, azaz a cenzúra fogalmát kell megvizsgálnunk. Cenzúrán azt a tettet értjük, amellyel valamely külső hatalom egy gondolat kifejezését egészben vagy részben megakadályozza. Célja, hogy a gondolat ne jusson el ahhoz, akinek szól, vagy csupán olyan formában, olyan tartalommal jusson el hozzá, ahogy a hatalom birtokosa, illetve akarátának végrehajtója, a cenzor megengedi. Cenzúra és öncenzúra között az a különbség, hogy az utóbbinál a cenzor a saját fejében ülészik.

Az öncenzúra nem tévesztendő össze sem az önfegyellemmel, sem az alkalmazkodással. Ezek az öncenzúrában kétségtelenül fontos szerepet játszanak, de önfegyelem és alkalmazkodás nem jelent szükségképpen öncenzúrát. Ennek központi eleme az az erkölcsi konfliktus, amelyet az egyén vagy a közösség él át akkor, amikor önértékelése szempontjából lényeges szellemi tartalma tekintetében mást mond vagy tesz, mint amit az őszinteség törvénye megkövetel tőle; mindezt azért teszi, hogy egy rajta kívül álló hatalom igényének megfeleljen. Az öncenzúrában ez az erkölcsi mozzanat a legfontosabb. Vele az egyén vagy a közösség erkölcsi egysége forog kockán: maga veri magát béklyóba és ezt tudja.

Végző soron az evangélium szava csendül: „Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de lelkében kárt vall.”¹

* * *

A vallás szóra egyházak, templomok, szertartások, dogmák, tilalmak jelennek meg szemünk előtt. Gondolunk talán táltosokra, totemoszlopokra, oltárképekre, himnuszokra, vallásháborúkra. Egyéni nézetünk szerint javallhatjuk, elvethetjük a vallást vagy különböző vallásokat, tekinthetjük a magunkét egyedül idvezítőnek, ördög munkájának, a nép ópiumának a másikat, vagy közönyös vállvonással mehetünk el bármely vallás mellett. Felmerülhet bennünk az a kérdés, hogyan szemléljük a korunkban szerte fellépő vallásos mozgalmakat vagy azokat a mozgalmakat, amelyek ideológiájuk, szervezeti formájuk vagy érzelmi telítettségük által követőik számára vallásos jelentőségűek. Kérdéseinkre kereshetjük a választ saját vallásunk teológiájában vagy a magunk mozgalmá ideológiájában és ezzel elintézettnek tekinthetjük őket. Vizsgálhatjuk a vallást mint emberi jelenséget is, amely a különböző vallásokban, vallásos jelenségekben tárul elénk. Felmerülhet a kérdés, vajon nem találkozunk-e azzal egyebütt is, mint a jelenlegi fogalmaink szerint vallásosként fémjelzett területeken. Kereshetjük elemeit szellemi világunk szerkezetén belül is. Elmélkedésünk keretében ebből az általános emberi szemszögből szeretnénk a vallást megközelíteni, ha vázlatosan is, amennyire ez főtémánkkal kapcsolatban szükséges.

* * *

Világunk számunkra önmagunkkal együtt adva van. Igyekezünk megismerni, uralni, benne magunkat fenntartani, kifejteni. Ugyanakkor tapasztaljuk, hogy az számunkra teljességében meg nem ismerhető, nem uralható, benne létünk veszélyeztetett. Világunk egyidejűleg megismerhető és meg nem ismerhető, uralható és nem uralható, de bárhogy legyen is, számunkra kikerülhetetlenül érvényes.

„Erő győzött le!” – ezzel a tapasztalattal kezdődik a létért való küzdelem, az önfenntartás erőfeszítése. „Erő győzött le!” – ezzel az élménnyel kezdődik a vallás. A vallás önfenntartási forma.

Világunk jelenségeiről képet alkotunk magunknak, elrendezzük a tér és idő kategóriáinak felhasználásával, megtöltjük jelentéssel és értékelésünkben kifejezzük hozzá való viszonyunkat; jelentés és érték összetartoznak. Meggyőződünk valóságáról: hisszük. A hit meggyőződés. Tartalma a jelentés, mozgatója az érték (amely az érzelemből sarjad ki, közelebből abból az örömből, amellyel a magunk önkifejlésére reagálunk, amelynek tárgyát következőképp előlteni szeretetünk melege: az

¹ Máté ev. 16:26

érték forrása a szeretet). Funkciója mindennek a valóságban való rögzítése lelkünk teljes erejével: rábólinthatunk, reá bízhatjuk magunkat. Az ismeret alanya és tárgya közötti űrt a hit hidalja át. Poétikusabban így mondhatnók: az ismeret tárgya a hit varázsütésére válik valósággá. *Intellectus quaerit fidem.* ilyen értelemben mondhatjuk, hogy a hit teremtő aktus.

Világunk teljességéről – a diszkurzíve ismertről s az intuitíve megragadotról együtt – és a hozzá való viszonyunkról szükségképpen képet alkotunk magunknak. Tesszük ezt ismert képek formájában, amelyek a nem ismertre utalnak, azt fejezik ki. Ezek a jelképek. A görög „symbolon” szó – amelyből a symbolum = jelkép ered – a „symballein”-ből származik, ami azt jelenti: egybeesni, összetalálkozni. A jelképben két különböző elem találkozik, esik egybe, a tárgy, a kép, azzal, amit kifejez, aminek a jele. A vallás világában az ismert, a tapasztalható, az értelemmel felfogható, a „profán” az ismeretlenre, az abszolútra, a „szent”-re utal, annak a szelencéje. A jelkép jelentésének valóságos érvényét számunkra szintén a hit adja meg. Míg azonban a hitnek ez a szerepe a tapasztalati ismeretnél alig tűnik fel, annál szembeszökőbb azoknak a jelképeknek a területén, amelyek által világunk teljességéről és a hozzá való viszonyunkról alkotunk képet magunknak. Így érthető, hogy ezek esetében „hitigazságokról” beszélünk. Ezeknek számunkra való érvényességét a tudatunk alkatából és tartalmából, azaz jelentés- és értékvilágunk egészéből folyó szükségszerűség szabja meg éppúgy, mint a tapasztalatilag és a logikailag bizonyítható ismeretét. Ez jut kifejezésre a meggyőződésben, amely a hit központi mozzanata. „A hit a reménylett dolgok valósága és a nem látott dolgokról való meggyőződés”, mondja a Heidelbergi Káté. „Nyugtalan a szívünk, míg meg nem nyugszik Tebened”, mondja Augustinus. – Mivel a hit tudatunk tartalmát a valóságban rögzíti, szegzi, ebben az aktusban a valóság elemeinek a tudat tartalma, igényei és lehetőségei szerint érvényesülniük kell: *Fides quaerit intellectum.* – Világunk a hit világa.

Ez a világ, amely számunkra önmagunkkal együtt adva van, erőteljes egész, amelytől függünk és amelynek erőivel szemben minden képességünket csatasorba állítjuk: ismeretet, érzést, vágyat, akaratot, tettet, imádságot, káromlást, bűvölést. Szembesülés, önkifejtő küzdelem ez, amelynek folyamán minden szavunknak, tettünknek a maga közvetlenül adott jelentésén és hatásán túl egyben jelentése, hatása van életünk folyásában, világunk egészében: „Harc a nagyúrral” (Ady). Talán ezt kissé patetikusán úgy is kifejezhetnénk, hogy minden szavunk, tettünk az élet erőhálózatának egészét rezenti meg. A vallásos magatartás a tapasztalhatón, érthetőn keresztül a nem tapasztalhatóra, a nem érthetőre irányul, a profánon, a tabun keresztül a más-ra, a szentre, a jelképen keresztül annak erőteljes, sorsunkat befolyásoló tartalmára és mindennek való érvényű egységére, ami a hit szintézisében áll elő. „Az Isten van valamiként: Minden gondolatnak alján” (Ady). A vallás az élet valóságos erőivel való küzdelem *sub specie aeternitatis*, amely a vallásos jelképeken keresztül folyik le. Eszerint a felfogás szerint számunkra minden vallásos jelkép lehet és ténylegesen az is erőteljes világunkhoz való viszonyulásunkban. A vallás a sors reflexe, életuraló jelképek rendszere. Életünk minden ízében vallásos jellegű.

„Erő győzött le!”, ezzel jelöltük a vallás kezdetét. A fentiek után talán érthető, miért írtuk ezt. Az életünkre ható erőforrások – tárgyak, emberek – körül vallásos jelképrendszerek alakulnak ki a maguk szent embereivel, helyeivel, tárgyaival, tabuival, rítusaival, dogmaival, életszabályaival, szervezeteivel, közösségeivel. Munkánk, családi, nemzeti, társadalmi, egyházi életünk megannyi vallásos jelképrendszer. Vallásos életünk, sokszereű, pluriformis, ebben van a politeizmus igazsága. – Világunkkal annak részsein keresztül mint egy egészszel szembesülünk, küzdünk meg úgy, ahogy annak egységét a magunk jelentés- és értékrendje szerint megalkotjuk. A vallástörténet tanúsága szerint minden politeizmusban nyíltan vagy elrejtve fellelhető egy központi istenség, erő, hatalom, elv, Jupiter vagy Öregisten. Vallásos világunk egységes. Ebben van a monotheizmus igazsága.

* * *

Radnóti Miklós írja *Nem tudhatom ...* című versében:

s az iskolába menvén, a járda peremén,
 hogy ne feleljek aznap, egy köre léptem én,
 ím itt e kő, de föntről e kő se látható,
 nincsen műszer, mellyel minden jól megmutatható.

Látjuk a fiatal diákot, amint nap mint nap ugyanazon az úton megy iskolába. Életét, mint valamennyiünkét, ellenőrizhetetlen erők fenyegetik, mindennek előtt a felelés veszélye. Ezzel szemben magagyártotta rítust épít ki: köre lép, ugyanarra a köre, és feltehetőleg ugyanazzal a lábbal. Köre lép, olyan erőteljes tárgyra, amely a vallások történetében mint ilyen fontos szerepet töltött és tölt be. Gondoljunk az oltárkövekre, a mekkai Ka'aba köre, amelyhez a mohamedánok milliói zarándokolnak el a világ minden sarkából, vagy a Stone of Scone-ra, a skót királyok legendás ülőhelyére, amely fölé ácsolták az angol királyok máig is használt koronázó székét. Köre lép és ezáltal mintha egy villamos áramkör két pólusa találkoznék s ebből az érintkezésből mágikus, imádkozó rádióhullám villámlik ki és csap bele a mindenségbe. Az életét fenyegető erőkkal szemben a diák kozmikus erőket állít csatasorba: a köre lépés mit sem ér annak a hatásába vetett hit nélkül. Hit és tett együtt a kellő helyen, a kellő időben, a kellő formában a kellő rendszerességgel azt az erőkoncentrációt idézi elő, amely hat az élet döntő erőire, mert azoktól függ, hogy felelni fog-e vagy nem. Végül is a költő visszatekint ifjúkori emlékére, elhelyezi tudata

egészeiben és megállapítja, hogy ez nem lehet mindenki számára azonos jelentésű: íme a tan kezdete, amely csupán a hívők körén belül érvényes. Ez esetben a hívők köre egy személyből áll, a költőből magából.

Ebben a pár sorban megtaláljuk a vallásos élet több alapelemét: az erőteljes tárgyat, annak a jelképes jelentését, az arra hatni akaró tettet, mindkettő értékes voltát és az egészen átsütő hitet, amely mindezt a valóságba beleágyazza, beleteremti.

Ha vallásról beszélünk, rendszerint valami közösségre gondolunk. A vallás általában mint közösségi – családi, törzsi, nemzeti, egyházi, pártrendszeri, szakköri, társadalmi stb. – jelenség járul elénk a maga szervezeteiben, rítusaiban, szent embereiben, tanáiban, tetteinket meghatározó előírásaiban. A vallás célja az üdv – amit úgy írhatnánk körül, mint annak a boldog élményét, hogy az ember a számára legideálisabb körülmények között a maga tartalmát teljességgel kifejtheti, megvalósíthatja: az üdv az élet teljessége. A vallásos közösség üdv-közösség. E közösséget az erőteljes „szent” világban való közös részvétel élménye tartja össze, táplálja: „Itt van Isten köztünk, Jertek Őt imádni!” (Tersteegen). A közösség minden tagja egyben minden más tagja üdvének elősegítője, hordozója. Jó példa erre a keresztény egyház ideális képe. Mi nemzeti voltunkat gyakran szintén ilyen közösségi, vallásos formákban, jelképekben tapasztaljuk, éljük át. Világosan kitűnik ez a múlt század reformkora idején, különösképpen pedig Petőfi Sándor költészetében:

Félre kislelkűek, akik mostan is még
Kétkedni tudtok a jövő felett,
Kik nem hiszitek, hogy egy erős istenség
Őrzi gondosan a magyar nemzetet!

Él a magyarok istene, hazánkat
Átölelve tartja atyai keze;
Midőn minket annyi ellenséges század
Ostromolt vad dühvel: ő védelmeze.

(A Magyarok Istene)

Március 15-én „a magyarok istenére esküszünk” világos jelétül annak, milyen vallásos hit ad tartalmat ennek a napnak. „Ábrahám istene, Izsák istene, Jákób istene” cseng vissza ismerősen az Ószövetségből az analóg szózat az asszociáció hullámhosszán. A magyarság sorsát befolyásoló erők így kapnak közös szimbólumot a magyarok istene képében, akiben felismerjük önmagunkat. Ő megőrzi identitásunkat, megvéd, vezet: él. E sorok ereje azok evidens hitvalló sodrásában rejlik, amely a közösség hittudatának tartalmát a maga ösztönös egyszerűségében kifejezi. Ez adja meg érvényét: a közösség hite igaz, erős, biztos, ahogy Luther Márton mondja József Attila fordításában:

Erős vár a mi Istenünk,
Kemény vasunk és vértünk,
Ínségben együtt van velünk,
Mégvált és harcol értünk.

A vallásos közösségek jelentősége többek közt a vallásos jelképek tapasztalati és logikai szempontból nem általánosan „kötelező” voltában rejlik. A közösség szerepe e tekintetben abban nyilvánul meg, hogy e jelképek megőrzésével és közös gyakorlatával azok számára általános, erőteljes érvényességet biztosít a hívők körében. Ez fontos, mert az üdv-közösség eme jelképek segítségével egyedi üdvét, ezek pedig a közösség üdvét segítik elő. *Extra ecclesiam nulla salus. Extra Hungariam non est vita.* Ugyanazok a szimbólumok, ugyanaz a hit, ugyanaz az üdv.

Míg valahol, valakinél vagy valakiknél nem áll elő törés.

* * *

Kezdetben vala a harmonikus, közös hit, majd annak először alig észrevett, pislákoló, önálló átgondolása más módon, más szempontból, mint szokás, annak tétova sejtése, hogy ez nem egyezik meg mindenben a „hivatalos” felfogással, majd ennek lassan erősödő tudata. Megdöbbenés: elvész az üdv! Az önálló, a közösségétől eltérő gondolatok kikerülhetetlensége. Mea culpa! Öncenzúra lojalitásból: hallgatás, hogy mások meg ne inogjanak a maguk hitében, mely számukra az üdv biztosítója, „hogy meg ne botránkozzanak”. Ne bontsuk meg az egységet! Hittestvérekkel folytatott, önvizsgálattal teljes eszmecserék négy szemközt, több szemközt, bizalmasan. Öncenzúra. A negyven nap a pusztában. „Itt állok és másképp nem tehetek”. Az út egyedül. Az első tanítványok, az új hit hirdetése, konfliktusok, a vallás terjedése, új szervezet alapjainak megvetése, a beteljesedés: mennybemenetel, állami kitüntetés, díszelnöki szék, díszsír – avagy a kereszt, a máglya, a cenzor elhallgattató tollvonása, a cella vagy a dolgozószoba – s annak íróasztala – elzártága, a sivatag elfeledtetése –, avagy öncenzúra, újra

öncenzúra, alkalmazkodó tanulmányok, részletkutató, annak felfedezése, hogy az ember akkor érti meg legjobban a tradíciót, ha keresztülment a forradalmon, amely a múlt jelképvilágát meggazdagítja s beilleszti a megváltozott új világba –, avagy...

Az öncenzúráról a vonal éppúgy vezet a forradalomhoz, mint az öngyilkossághoz, a lojális közösségi tevékenységhez mint a harminc ezüstpénzhez, új evangéliumhoz éppúgy mint a hagyományhoz. Öncenzúráról önmagunk keresztútján állunk.

* * *

Az öncenzúrának ebben a példában említett fajtáját immanens öncenzúrának szeretnénk nevezni, mivel az egy jelképrendszeren belül épül fel. Ezt a kifejezést – kissé tágan értelmezve – szeretnénk használni arra az öncenzúrára is, amely azon jelképrendszerek közti konfliktusból áll elő, amelyekkel magunkat azonosítjuk, melyekben hiszünk. Ezzel szemben transzcendens öncenzúráról azt értjük, amikor az öncenzúra eredete, oka egy idegen jelképrendszerben található, amelyben nem hiszünk, amelynek azonban kemény kényszerből alárendeljük magunkat. E kérdések vizsgálatánál a szabadság és a kényszer problémája nagy szerepet játszik.

Egy-egy vallásos közösségen belül az egység igénye kézenfekvő, mivel ez biztosítja a közös üdvöt, míg a közös üdv élménye és tudata biztosítja a közösség fennállását. Nincs azonban egység variációk nélkül, amint nincs két azonos falevél sem. A közös jelképek nem jelentik mindenki számára ugyanazt. Kiki más jelentéssel tölti meg azokat, még eltekintve attól, hogy életkorunk, körülményeink, ismeretvilágunk stb. változásával is változik, színeződik jelképeink tartalma. Mégis vannak bizonyos természetes eltérések minden valláson belül, melyek közül e helyütt példaképpen az orthodox és a szabadelvűek különbségére szeretnénk utalni. Goethe így ír erről:

Sag, was enthält die Kirchengeschichte?
 Sie wird mir in Gedanken zu nichte:
 Es giebt unendlich viel zu lesen,
 Was ist denn aber das Alles gewesen?
 Zwei Gegner sind es, die sich boxen,
 Die Arianer und Orthodoxen.
 Duch viele Säcla dasselbe geschicht,
 Es dauert bis an das jüngste Gericht.
 (*Zahme Xenien, Siebente Reihe, Nr. 49*)

Orthodoxia eredeti tan-t jelent, az ahhoz való hűséget, annak fenntartását a közösségi jelképek megőrzése formájában. A jelkép az erő hordozója, azzal elválaszthatatlanul egy. Nem véletlenül állt elő, benne értékes, erőteljes tapasztalatok öltöttek testet. Patinája garantálja, hogy mint kozmikus erőcsatorna valóban funkcionál: biztosítja a közösség üdvét.

A vallásos jelkép a titok megnyilatkozása. „Istent soha senki nem látta. Az egyszülött fiú jelentette ki Őt.”² A vallásos élmény tartalma: „Napsugarak zúgása, amit hallok... Szent mennydörgést néz a két szemem” (Ady). Mít lehet itt mondani? Nem csupán a misztikus hallgatás áhítata-e a helyénvaló ebben a találkozásban? „És megvakultak hiú szemeim” (Ady). Viszont nem éppoly magától értetődő és szükségszerű-e az, hogy gondolatainkat kifejezzük és rendszerezzük jelentésvilágunk tartalma és szerkezete szerint? Alig összeegyeztethető ellentétes elemek ütköznek össze, a kimondhatatlant kell kifejeznünk az értelem nyelvén. Így jelenik meg a paradox filigránmunkák remeke, a dogma, a tan, melynek finoman cizellált racionális építménye minden porcikája Berzsenyi szavait zengi: „Isten, kit a bölcs lángesze föl nem ér / Buzgón leomlom színed előtt, dicső!” Az ortodoxia rendszerezett misztikum. Ki értette meg a Szentháromságot? Ki a dialektikus, történelmi materializmust? Nagy észmunkával, tudósok és tevékeny szervezők segítségével formát kap a jelkép – ez esetben a tan –, melynek ereje irracionálisában és ennek racionális kifejezési formájában együtt van. Mindez azonban nem elég. Szükséges, hogy a közösség azonosítsa magát vele, higgyen benne, kiálljon mellette presztízsével s ezzel bizonyítsa, hogy az illető jelkép valóban a közösség és annak egyedei üdvét szolgáló erőcsatorna. Továbbá szükséges, hogy hatalmával, annak rendelkezésére álló eszközeivel biztosítsa az erő tényleges áramlását, ami a közösség tagjaiban valóban üdv-élményhez vezet, ez pedig maga bizonyítja a jelkép helyességét: az igaz hit üdvözít. *Circulus viciosus?* Ebben van az ereje.

Az igaz tannak a valóságban kell hatnia. Hogy mit tekintünk valóságnak, az a közösség és az egyén jelentés- és értékvilágától függ. A tannak ebben kell üdvözítő szerepet betöltenie. Ha nem, „mene, mene, tekel, ufarszin!” – „Mégmértél, könnyűnek találtattál!”³ Ennek fényében érthető meg a teológus, az ideológus feladata és ennek nehézsége. A jelképet, a tant a valóságban kell elhelyezni, biztosítani kell mind a tan ősi, erőteljes tartalmának a megőrzését, mind annak konkrét hatását, érvényét. A valóság nem eleve kész adottság, hanem szüntelenül változó élet a maga új meg új kérdéseivel, tapasztalataival, ideáljaival, embereivel, amelynek biológiai, lelki, szellemi, társadalmi „múltunk” szintén alkotó részét képezi. A teológia,

² János ev. 1:18

³ Dániel 5:25

ideológia nem kötetlen elmélkedés, hanem közösségi, életuraló, jelképes tett. Gyakorlójának, tudósának ezeknek az összetevőknek az eredőjét kell meghúznia mind az üdv-közösség, mind a maga számára. Mit tekint fontosnak s mit kevésbé fontosnak? Hogyan ismeri és magyarázza azokat az új tényeket, amelyekkel a közösség a múltban még nem szembesült és amelyekre még nincs meg kikristályosodott válasza? Tudja-e ő maga követni az ősi tant az új tényeknek a fényében? Tudja-e követni a közösség vezetőit? Ha nem, miért nem és ha nem, mi lesz ennek a következménye? Itt állunk az (esetleges) öncenzúra kapujában. Az öncenzúra kérdése mindenekelőtt a közösség és az egyén határvonalán áll elő. Az a tény, hogy a közösség üdv-közösség, magával vonja annak a kimondott vagy ki nem mondott igényét, hogy egyedei hitvilága annak minden következményével a közösség jelképrendszerén belül maradjon, ami eltérő nézet esetén az öncenzúra követelményét foglalja magában. A vallásos szervezet az üdvözítő tan örököje. Aki abban marad, ahhoz igazodik, benne marad a közösségben és avval az üdvözítő erőáramlásban; *fides implicita*, „vak hit”, ha kell.

Goethe az orthodoxokkal az arianusokat állítja szembe, ezzel mint alaplíniával a konzervatívok és a liberálisok ellenpólusait mutatván fel a keresztény teológia területén. (Az arianusokkal kapcsolatban ld. *Az Ember Tragédiája*, 7. szín.) Ezekre a különbségekre minden vallásos jelképrendszernek megvan a maga szóhasználata. A saját tapasztalat, a saját nézet, a saját magam által felfedezett igazság, az ebből születő meggyőződés eredményezi a hitet, amely üdvözít. Nem ok nélkül történt meg a nyugati kereszténység nagy törése a 16. században a „*sola fide*” (a hit által való megigazulás) határvonalán. Mindez nem zárja ki, hogy az ilyen módon hívő ugyanazokat a jelképeket használja, mint a másik, de azoknak más jelentést tulajdonít, ti. azt, amelyet ő adott nekik. Ez a reformátor útja. Neki – mint fenti példánkban említettük – keresztül kell mennie az öncenzúra tisztítóüzén. Megköveteli ezt tőle a régi, az „eredeti” tan, de az új is: ez az ő próbája. Öncenzúrárt csak a hívő gyakorolhat. Aki hitét úgy váltogatja, mint a köpönyegét, annak is van hite, csak más, mint amit váltogat. Öncenzúra ott van, ahol más gondolat, más hit lép fel kényszerítő erővel, amely elől nem lehet kitérni.

Amint ismeretes, minden orthodoxiának és minden a fentiek szerint általánosítva liberálisnak elkönyvelt felfogásnak megvan a maga orthodoxiája és szabadelvű szárnya a kettő közötti kombinációk különböző változataival. Aki bennük él, tudja, hogy mennyi személyes dilemmára adhatnak ezek okot az öncenzúrázó erkölcsi konfliktusok lehetőségével. Reformációi harcát kiki maga vívja meg.

Az öncenzúra minden fajtájánál szerepet játszik a szabadság és kényszer kérdése. Fentebb már láttuk, hogy a közösség igyekszik mindent megtenni a maga erőteljes egészének fenntartása érdekében. Fontos azonban, hogy milyen szabadon térhetek el a közösségi jelképrendszertől vagy fordíthatok neki hátat. Mi kényszerít erre? Csupán az, hogy nem kívánom megsérteni a közös üdv-élményt – pl. nem akarom megbántani édesanyámat –, vagy az, hogy elvesztem az állásomat, bebörtönöznek? A nagy, kisebb és mégkisebb inkvizítorokkal mindnyájan találkozunk. Szabadsága határait mindenki maga állapítja meg. Általában nem követeljük meg egymástól a hősi halált, de esetleg magunktól igen. Ott, ahol a külső kényszer szabadságomnak véget vet, válik az immanens öncenzúra transzcendensé.

Ámbár erre kevésbé gondolunk, meg kell jegyeznünk, hogy öncenzúráról nem csupán az egyén (vagy a rész-közösség) oldalán beszélhetünk, hanem az (erősebb) közösség oldalán is. Minél dogmatikusabb, merevebb egy vallás, annál nagyobb annak az esélye, hogy a valósághoz öncenzúra árán kell alkalmazkodnia. (Ezért termel ki jó jogászokat.) A főkérdés, hogy mennyiben képes a közösség a maga erőcsatorna-szerepét betölteni, lévén ez elsődleges feladata. Ezért kész – bár rendszerint nem könnyen – bizonyos áldozatokat hozni, „visszakapcsolni”. Természetesen újra és újra felmerül a kérdés, hogy az adott körülmények között hol van a jelképrendszerben az a határ, amelyet nem adhat fel anélkül, hogy a maga funkcióját, mint ilyen vallásos erőcsatorna, veszélybe ne hozza.

Történelmünk fejlődésének egyik megnyilvánulási formája talán abban van, hogy közösségekben kívánunk élni, amelyekben mi magunk gondolatvilágunkkal, hitünkkel otthon lehetünk anélkül, hogy ezért az öncenzúra erkölcsi árát kelljen megfizetnünk, de ugyanakkor a közösség is olyan jelentések körül, olyan módon kristályosodjék ki, hogy az öncenzúra erkölcsi ára nélkül tölthesse be szerepét tagjai életében.

* * *

Az immanens öncenzúra transzcendens (vagy a transzcendens öncenzúra immanens) formájának tekinthetők azokat a helyzeteket, amelyekben különböző vallásos jelképrendszereink ütköznek egymással. Gondoljunk itt például formálisan vallásos etikánkra és a munkahelyünk etikájára, ha azok ellentétbe kerülnek egymással. A primitívnek nevezett társadalomban ez a kérdés ily módon kevésbé merül fel; abban az élet egy eleve adott közösségi vallásos jelképrendszerben játszódik le, melyben mindennek megvan a maga helye. Minden az egész életet átfogó ideológia szükségképpen erre törekszik. Világunk azonban nem ilyen elzárt világ, nem egyszerű, hanem pluriformis, sokszerű. Benne olyan jelképrendszerekben élünk, amelyek egymástól függetlenül, sőt gyakran egymás ellenére álltak elő. Mi azonban mindezekben egyszerre hiszünk! Még napjainkban is felmerülhet a kérdés, hogy a kereszténység a zsidó és görög-római kultúrvilág összefonódásának a megrázkódtatását mennyire volt képes feloldozni és mennyire nem. – Gondoljunk pl. a múltban a középkori bölcsélet önmarcangoló küzdelmére az értelem és kijelentés – az egyház értelmezésében – összeegyeztetésére irányuló kísérleteiben. – Más példaként említhetnők

az orvost, aki vallásos meggyőződése alapján ellene van a magzatelhajtásnak, míg a törvény is megengedi azt, ha előtte ül egy betege, aki azt kéri és arra semmi olyan indikáció nincs, amely az ő meggyőződése alapján a felmentést ehhez megadná.

Minél jobban elszakadunk attól a társadalmi állapottól, amelyben a közösség mindenre megadja a választ vallásos jelképrendszerén belül, annál jobban kényszerülünk arra, hogy magunk építsük ki világképünket és adjuk meg a választ a felmerülő kérdésekre, mikor is a különböző vallásos jelképrendszerek közötti konfliktust magunknak kell megoldanunk. Ebben a folyamatban nemegyszer öncenzúrázó helyzetekbe kerülhetünk és kerülünk is, de ez nem ok arra, hogy előre megfussunk. Sőt ellenkezőleg, érdekesítő feladat.

* * *

A transzcendens öncenzúrárt fentebb úgy jellemeztük, mint amelynek eredete egy idegen jelképrendszerben található. Ámbátor nem hiszünk benne, mindazonáltal kénytelen-kelletlen alávetjük magunkat neki. Öncenzúra, amely külső kényszer következtében áll elő. „Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés.”

Géza, Szent István vagy más fejedelem „keresztvízre hajtotta” népét. Nemigen kérdezte meg alattvalóitól, hogy mit kívántak személyesen. Már maga a kifejezés is világosan visszaadja az esemény kényszerű voltát. – „Cuius regio, eius religio”, ez az elv uralta hosszú időn keresztül a magyarországi vallási politikát, ami magától értetődően az öncenzúrárs helyzetek előállítását eredményezte, ha akkoriban ez a kifejezés nem is volt ismert.

Gyarmati helyzet könnyen vezethet a nemzeti-vallásos jelképrendszer területén transzcendens öncenzúrához. Ha a magyar történelmet szemléljük a 16. század óta, felmerül a kérdés, hogy az gyakran nem effajta öncenzúrárs történelem-e, melyben „hajlongani emerre, amarra” létfenntartó kényszer erőteljes államblokkok közepette. Nem csupán érdekesítő hajlongás, hanem hitbeli hajlongás is.

Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című költeményében örökre megfestette legkeményebb és legmarkánsabb formájában napjaink egyik jól ismert, kifejezetten ideológiai diktatúráját, amely – egyéb, más előjelű, szintén kifejezetten ideológiai diktatúrákkal együtt, amelyekben gazdag az emberi történelem – az öncenzúrárs helyzeteket eleve magába zárja, feltételezi.

A nyomásra az elnyomottak részéről az elutasítás az első reakció. Megőrizni a magunk szellemi egységét, jelképrendszerünk egészét, bebizonyítani annak értékét, erejét, érvényét az új helyzetben is. Ez az ellenállók, a mártírok, a gályarabok és – ha lehet – az ellen-misszionálók útja. Mindez a hit természetéből fakad. Minél nagyobb erőfeszítésbe kerül a hit tartalmának megvalósítása, annál erősebb lesz annak ösztönös kényszere. A mártírok vére az egyház magja. Az Ószövetség jelentős része a babiloni fogságban állt elő. A másik út az emigráció: Kívül kerülni az elnyomás kényszerén, megőrizni a hit tartalmát szabadon. Ez az emigráció nem egyszerűen kenyérkereső emigráció. Értelme és feladata terhe szabadságában van. Funkciója a közösség jelentésvilága teljességének megőrzése, gazdagítása, kifejezése. Emlékeztet ez a mesebeli herceg történetére, akinek a szíve távoli erdő egyik fájában van elrejtve: ezáltal legyőzhetetlen. – Amíg az emigráció betölti hivatását!

A belső emigráció a harmadik út, melynek több elágazása van. Talán erre vagy ennek némely formájára illenek Szabó Lőrinc sorai:

Nem! nem tudok már bolond szövevényben lenni szál;
megérteni és tisztelni az őrt
s vele fájni, ha fáj!
Aki bírta, rég kibogozta magát
s megy török közt és törökön át.
Ketten vagyunk, én és a világ,
ketrecben a rab,
s mint neki ő, magamnak én
vagyok a fontosabb.

Szökünk is lelkem, nyílik a zár,
az értelem szökik,
de magára festi gondosan
a látszat rácsait.
Bent egy, ami kint ezer darab!
Hol jár, ki látta a halat
hogya a háló megmaradt
sértetlenül?
Tilalom? Más tiltja! bűn? Nekik,
s ha kiderül.

(Az Egy Álmai)

Megvalósíthatatlan paradoxon? *Reservatio mentalis*? Mindennapi valóság milliók életében.

Aztán van a nem-emigráció útja, sem a belső sem a külső. Hogy lehet ezt öncenzúra nélkül megvalósítani? A kör zárt.

Ott, ahol az önmagunkkal való meghasonlás elviselhetetlen fájdalommal válik, robban vagy robbanhat ki a forradalom – önmagunk egysége fenntartásának szükségszerűségéből. Létünket tesszük kockára, mert „másképp nem érdemes élni”. Harcolunk valamiért, mert hiszünk benne. Értékigényünk keresztül csap a tapasztalati valóságon. Ebből is kitűnik, milyen fontos szerepet játszik a hitben az érték.

A forradalom áldozatai a helyettes áldozatok, a megváltók, akik a tovább élők számára kinyitják az élet kapuját. Ők fizetnek másokért, ők megteszik azt, amit az érték parancsa mindenkitől megkövetel. A közösség általuk őrzi meg öntudata egységét, az üdv ragyogását. Győztes és legyőzött hozzájuk viszonyul, belőlük él.

Ha fentebb azt a megjegyzést tettük, hogy a magyar történelem a 16. század óta gyakran öncenzúras történelem képét nyújtja, ahhoz most hozzáfűzhetjük, hogy ezt a jelenséget a „Szabadság! Itten hordozák Véres zászlóidat” tartja egyensúlyban. E történelem során igen sokszor a maga érdekei szempontjából a labancnak van igaza, de ugyanaz a történelem a labancot is a kuruc mérlegén méri meg s mindkettőt az emberi becsületén. Ezt pedig éppoly jól tudja eleve a labanc mint a kuruc, mint mindenki.

Ha a hatalmon lévő vallás uralma szilárd, a kör végérvényesen zárt és ez a vallás gondoskodik a közösség és annak tagjai létéről és ha lehet, jólétéről, az önfenntartás ösztöne öncenzúrárt ír elő, ami tudatos erkölcsi skizofrénia. Súlyos követelményeket támaszt azokkal szemben, akik ezt kénytelenek gyakorolni. A főkérdés, miként, milyen gondolatból kiindulva, tartja fenn az ember és a közösség az öncenzúra tudathasadása mögött, annak ellenére, vagy éppen annak következtében a maga öntudata egységét. Az öncenzúra annak számára, aki gyakorolja, része lesz élete, magatartása minden rezzenésének, életformájává, vallásává válik.

Így épül fel sokak számára az öncenzúra szentélye. Alapja legnagyobb részben a transzcendens, kisebb részben az immanens öncenzúrában van megvetve. A szentélyt hívók és nem-hívók látogatják, mint a legtöbb templomot. Bárhogy legyen is, e szentélyben egy üdvözítő, erőteljes valóság oltára előtt borulhatnak le. A rendszeresen megismételt rítus ezt az érzelményt növeli és erősíti esetleges hitüket ebben az in concerto megtartó vallásban, amely – amint a tapasztalati tények mutatják – gondoskodik létükről és – egészben vagy részben – kifejlődésükről. – Az, aki a transzcendens öncenzúra világában él, szüntelen annak a képeivel szembesül és értékvilága azokra vetül – az ő képeire –, annak jelképvilágát is következőképp magáévá teszi – ha egyébként nem is, csupán napi használati célokra – és beléjük önti a maga szellemi tartalmát. Ebből a fejlődésből egy syncretisztikus vallásos jelképrendszer áll elő, amelyben a jelképek igazi jelentését csak azok ismerik, akik az élményeknek ugyanazon az olvasztókemencéjén mentek át. A vallásos közösség valamilyen módon sorsközösség. (Megjegyzendő, hogy – mint fentebb láttuk – ehhez a fejlődéshez a hatalmon levő vallás esetleges öncenzúrája is hozzájárul. Egyben azt sem szabad elfelejtenünk, hogy míg cikkünk témája miatt ehelyütt figyelmünket az öncenzúrára igyekszünk összpontosítani, ez maga elszigetelten nem nyújtja a valóság teljes képét. Ebben a képben teljességre nem törekvő typológiánk többi eleme – mint pl. az emigráns, a mártír, a megváltó, a belső emigráns éppúgy, mint a tan, a tradíció, a rítus, a szervezet stb. – szintén szerepet játszik. Ebből a szempontból fontos, hogy ezek az elemek az illetők tudatában jelen vannak-e és abban milyen valóságos, értékes és erőteljes jelentésük van. A hitben a tudat tartalma ölt testet.)

Az öncenzúra kérdésénél az érték központi szerepet játszik. Az önfenntartás első kérdése, hogy hogyan tudjuk életünk alapját biztosítani. Önfenntartásunk alapértéke a hasznosság, amelynek alapjára a magunk önértékű, szabad megnyilatkozásait, alkotásait helyezük el. Ezért viszonylagos érték ez, amely önmagán túl utal. A transzcendens öncenzúra bökkenője abban áll, hogy a szabad önértéket nem lehet végletekig a hasznosság értékének alárendelni, mert az utóbbi az előbbi szolgája és nem fordítva; ilyen értelemben mondhatjuk Arannyal: „Örök-állandó amaz erős törvény”. Kitűnik ez akkor, amikor a transzcendens öncenzúrában annak egyedei mind „magától értetődőbb” módon élnek. A nehézség abban rejlik, hogy a struktúra így vagy úgy, zárt burok marad. Az emberben viszont megvan az ösztönös törekvés arra, hogy magát saját tartalma szerint szabadon kibontsa és a valóságba beleplántálja. Ha azonban ezt teszi, nagy az esély arra, hogy előbb vagy utóbb a szentély falába ütközik – belülről. – Ami a jelzett értékkonfliktust illeti, az minden fajta transzcendens öncenzúrára érvényes, tehát arra is, amelyik az immanens öncenzúrából állt elő. A döntő kérdés az egyén, illetve a közösség szabadsága, hogy azt tegye, amit a lelkiismerete diktál.

* * *

Fentebb az evangéliumra utalva azt a kérdést tettük fel, hogy az, aki öncenzúrárt gyakorol, vall-e kárt a lelkében. Az első válasz erre a kérdésre igenlő, mivel az öncenzúrában valamiképp meghasonlunk önmagunkkal, sebet ütünk a magunk lelkén, megbontjuk annak őszinte egységét. A kérdés azonban mélyebbre megy: előáll-e az esetleges erkölcsi tudathasadás következtében maradandó deformálódás, megrokkolás, eltorzulás? Erre a kérdésre nem lehet egyöntetű választ adni. Az öncenzúra oka, központi problémája, a kényszer jellege és nyomása, az illető személy, illetve közösségek jellemének ereje, szívóssága, és még sok egyéb elem játszik ebben szerepet. A folyamat maga a lélek különböző síkjain lefolyó dráma, amelynek minden mozzanatát talán nem is tudatosítja magának az, aki átéli. Az alapkérdés az, hogy mindez mennyire járul hozzá a

személyiségnek a saját alkatából folyó kifejlődéséhez vagy mennyire akadályozza azt. Az öncenzúra megrázkódtatása hatalmas teremtő erőket szabadíthat fel esetleg az egyik emberben és destruktív erőket a másikban. Vezethet mind építő tevékenységre, mind belső bomlásra.

A fentiekben abból indultunk ki, hogy tudattartalmunkat a hit által teremtjük bele a világba. Ez azt jelenti, hogy csak az őszinte hit az igaz hit, nem pedig az, amelyet más diktál önmagunk ellenére. Ha ez olyan kérdésekre vonatkozik, amelyek számunkra önértékelésünk vagy világunkhoz és benne embertársainkhoz való viszonyunk tekintetében alapvető jelentőségűek, nem lehet előle könnyen kitérni. „Istennek kell inkább engedni, mint az embereknek”,⁴ s ha ezt mégis megtesszük hosszú időn keresztül, mind nagyobb lesz annak az esélye – de nem szükségszerűsége –, hogy alkatunk eltorzul: kárt vallunk lelkünkben, mert annak egységét megbontjuk, és esetleg csendes nyári éjszakákon bolyongva keressük önmagunkat az utcák szegletein. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy éppen ebben van az egységet helyreállító ösztön is, a személyiség öntörvényűsége: keressük önmagunkat. Megkíséreljük az adott körülmények között magunkat a magunk tartalma szerint kifejezni. A magát kifejtő ember, az alkotó ember alkotása tárgyát előnti szíve szeretete, ez pedig, mint fent említettük, az érték forrása. Ily módon mondhatjuk, hogy célunk magunknak szeretetben való kifejtése, azaz a szeretet.

Ha a kereszténység – egyedül a nagy vallásos mozgalmak között – ezt tekinti központi elemének a zsidóságtól tovább vitt nagy parancsolattal, „Szeresd Istent és felebarátodat mint tenmagadat”⁵ (a „felebarát” szó általános emberi értelmében, melyet többek közt az irgalmas samaritánus példázata és az utolsó ítélet próféciája tükröz), akkor mind az őszinte hit követelményét kimondja, mind azt, hogy igyekeznünk kell embertársainkat olyan helyzetbe hozni, amelyben ők maguk ilyen saját törvényük szerint kibontakozó emberek lehessenek. Ezzel adta meg a kereszténység – gyakran önmaga szervezett fellépése ellenére is – kultúrvilágunk központi lendítő gondolatát.

Talán azt is mondhatnók, hogy korunk szinte minden nagy vallásos jelképrendszerét befolyásolja az embernek világhoz és embertársaihoz való viszonyának ez a megközelítési módja. Ebben rejlik pl. a marxizmus alapmotívuma és ugyanezt mondhatnók az Egyesült Nemzetek Szervezete 1948-as alapokmányáról is. Korunk embere számára – akinek szeme előtt választási lehetőségek széles skálája nyílik meg, s akinek magának kell felépítenie a maga világát, melyben környezete kevésbé van segítségére, mint régebben – elsősorban nem a jelképrendszer a fontos, hanem az abban rejlő jelentés- és értéktartalom. „Nem mindenki, aki azt mondja nékem, Uram, Uram, megyen be a mennyeknek országába, hanem aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát.”⁶

Az, akinek a gondolatvilága más vallásos jelképrendszerben gyökerezik mint a miénk, nyilván másképp fejezné ki magát. Mindazonáltal úgy véljük, hogy az itt vázlatosan megjelölt alapgondolatból kiindulva, gyümölcsöző eszmecsere lehet folytatni különböző jelképrendszerek lakói között. Bőrüből senki sem bújhat ki s korunk egyik igénye, hogy egymástól mind kevésbé igyekezzük megkövetelni azt, hogy bőrünkől kibújjunk. Talán ebben rejlik az öncenzúra kérdésére adandó válasz is.

BELSŐ TILALOMFÁK

- Tanulmányok a társadalmi öncenzúráról -

Hollandiai Mikes Kelemen Kör

1982.

KABDEBŐ, Tamás :

AMI A KIMUTATÁSOKBÓL KIMARAD: AZ OLVASÓ ÖNCENZÚRÁJA

Az öncenzúra legprimitívabb formájában úgy keletkezik, hogy az ember a kezével eltakarja a szemét, mert nem akar látni valamit ami *túl meztelen, esetleg elborzasztó vagy rettenetesen izgató*; egy magasabb intellektuális fokon: becsukja a szemét valami elől, ami illúzióitól megfosztaná.

Az olvasói öncenzúra jelképes szobra tehát a fülét bedugó, száját betapasztó, szemét befogó három majom közül: *a saját szemét befogó olvasó.*

Például.

⁴ Ap. Csel. 5:29

⁵ Máté ev. 22:36–40

⁶ Máté ev. 7:21

„Sir Mr. Kabdobe.

Őn az Új-Világ újságban megadott 10 pontot amire a föld összes Magyarsága válasszóljon. Kapcsolatban van ma.

Én több mind 10 pontban ütköző cselekményt fogok önnek meg adni a mai Pasadénai 10.000 Magyarságról.

1. Őn írja hogy milyen Magyar könyveket olvasung itt kint Amerika földjén. Semmiert sem! – Mert a Amerikan Magyarság olyan drága Dollárért adja el, hogy nincsen ember aki meg tudja vásárolni; és meg mondva mind Orosz zsidó kereskedők.”

Avagy:

„Nem olvasok amerikai magyar lapokat, mert (...) az újságokban is a régi királyi honvéd vezérhuszárokról beszélnek, hát hol élünk? Ezek a régi nagy emberek murijáról beszámol az újág alkalmakként, ahol megemlíti a báró X.Y.-nál rendezett nagy fogadásokat, ahol a báróné összes vendégei rangjukkal szerint külön kiemelve szerepelnek.”

Harmadik példám Moldova György *Doktor Simon Pál* c. megemlékezéséből való. 1952-ben vagyunk Budapesten, ahol Moldova bemegy a könyvtárba, könyvet kér:

– Először szeretnék valamit báró Kemény Zsigmondtól.

– Nem adhatok, indexen van.

Csakugyan ott volt, máig sem tudom, miért került oda: azért mert báró, vagy azért, mert Kemény?

– Szóval mit kérsz, Moldova elvtárs?

– Németh László: *A minőség forradalma*.

– Azt nem szabad kölcsönözni. Tehát:

– Hemingway-től a *Szegények és gazdagokat*.

– (...) Több öntudatot vártam volna tőled, minthogy ezt a nyugati szemetet olvasd.”

Végül pedig, a bemelegítőnek szánt utolsó történet:

Kezdetben cisztercita gimnáziumba jártam. Amikor az iskolát államosították, diákkönyvtárosunk szétszította közöttünk a könyvtár egy részét. Nekem közel húsz könyv jutott, mind a kereszténység és a szocializmus összefüggésének témaköréből. A könyvek hátlapján ott volt a gimnázium pecsétje, valamint a könyvtáros neve és pontos lakcíme. Ezek a könyvek pesti lakásunk könyvespolcán kaptak helyet, 1951 egy emlékezetes tavaszi vasárnapjáig. Akkor ugyanis egy agitációskörúton járó népnevelő fedezte fel őket és dörgegelmes hangon rontott rám: „Az ellenség könyveit őrzöd a polcodon!” Az első könyvet már ki is nyitotta, címét üvöltve olvasta föl: *Keresztényszocializmus vagy Bolsevizmus?* „Kitől kaptad te ezeket a könyveket?” Villámgyorsan kellett gondolkodni, cselekedni. Ha megnézi a hátlapot, maga is megtalálja a kérdésekre a választ, és volt iskolatársam, a könyvtáros, igen nagy bajba kerülhet. „Valóban, micsoda szemét!”, vettem át a tónust és felnyalábolván az összes keresztényszocialista könyvet, kirohantam velük az erkélyre. A fürdőszobából sebtiben kihoztam a zománcvödört s a könyveket – mint az inkvizítor fullajtárja Giordano Bruno alatt a máglyát – meggyújtottam. A zománcvödör lepattozott, a népnevelő derült a gyönyörűségtől, a könyvek elégték, de egykori iskolatársam – ma kitűnő nyelvész – nem került terítékre.

Az első két példám *Ki mit olvas magyarul Nyugaton* című fölmérésem levelesládájából való. A fölmérés összefoglaló tanulmányát *Mit olvas a magyar emigráció?* címmel az *Irodalmi Újság* 1978 márciusi száma közölte (a szerénytelen címet ők adták, nem én), ezért jelen céloim nem az, hogy e fölmérésről számot adjak, hanem éppen az, hogy rávilágítsak arra, ami az én kimutatásomból éppen úgy kimaradt, mint másokéból. Vagyis annak a hozzávetőleges körvonalazása: *mi az, amit nem olvasnak az emberek*. Pontosabban ki mit nem olvas és miért nem?

Az első két levéldézetet szemügyre véve láthatjuk, hogy az egyik potenciális olvasót részben a nyugati magyar könyvek magas ára, részben a könyveket terjesztő „oros zsidó kereskedők” riasztják el. A másikat, aki foglalkozására nézve motorszerelő – az amerikai magyar újságok úrhatnámkodása, előkelősi játéka taszítja.

E kettő mellé számtalan más, hasonló típusú példát sorolhatnánk. Aligha szükséges bizonygatni, hogy a relatív részizgazság – a könyvek ára – vagy az egyes újságok úrhatnám profilja nem lehet egy olvasó attitűd alapja. (A kenyér ára ugyancsak sokszorosa a magyarénak, de a nyugati fizetés is az; újság pedig olyan is van, amely nem szenved rangkórságban: csak meg kell keresni.) Mégis, a józan ítélet és akció fölé kerekedik, sőt megelőzi azt valami más. Az *előítélet*. Megmosolyognunk sem kell mások előítéleteit, mert azokban ugye könnyű felfedezni a szálkát, míg a magunkéban...

Rátérvén harmadik és negyedik példánkra, azokban a politikai arcél világlik ki. Tudvalévő, hogy az ötvenes évek elején erős, szinte totális cenzúra uralkodott Magyarországon. A hivatalos vonal *nemes-nacionalizmus-Nyugat*-ellenességének természetes hivatali interpretációja a botcsinálta könyvtáros kultúrtiltása. Moldovának sikerül – a történet folytatása során – kerülőúton a tilosba jutnia, de százezreket megakadályozott ebben a kultúra elé emelt kínai fal. Saját esetemben pedig – ez volt a negyedik példa – érthetővé válik talán, hogy az adott pillanatban miként válik az ember könyvégetővé, s mennyire kell vigyáznia, ha már egyszer megégette a kezét, hogy milyen könyvvel a kezében látják mások, milyeneket sorakoztat föl a polcán. Tehát – mondhatnók, akár akarja, akár nem – bizonyos mérvű és mértékű, időszakonkénti rostát és csaknem állandó olvasói öncenzúrát kell alkalmaznia.

Az érem másik oldala, hogy pl. egy hívő katolikusnak is állandó öncenzúrával kell élnie olvasmányai kiválogatása során: az Egyház tanítása szerint halálos bünt követ el az – tehát a lelki üdvösségével játszik – aki egy *ex professio* obszcén könyvet olvas. A harcoss Egyház, fénykorában, akárcsak a harcoss Párt nemrég, a cenzúra elfogadtatásával, azaz az „önkéntes” öncenzúra vállalásával a lelkeket akarta a markában tartani.

Meglátásunk szerint ugyanis az öncenzúra, minimális kivétellel, visszfénye vagy tükörképe az egyént körülvevő kisközösségek, érdekcsoportok, ideológiák és politikai kényszerek együttes tiltásának. Ezt a tiltáshálózatot olyan varsához hasonlíthatnám, mely beengedi ugyan az áramlatokat, de kirekeszt olyan szellemi termékeket, amik a varsa száján be nem férnek. A hálót a tiltások fonalából önmagunk fonjuk önmagunknak.

Ahányféle írásterméket súlyt a cenzúra, annyiféle az öncenzúra is. Kereken szólva: a polis, a vallás, az erkölcs védelme, az obszcenitás, az árulás, az eretnokség megakadályozása. Miután a niceai zsinat Arian könyveit elégetti, aligha merészel valaki arianus könyvvel a kezében mutatkozni. A trenti zsinatnak köszönhetjük az első, tehát az 1654-es keltű *Index librorum prohibitorum*-ot, s tudjuk, körülbelül hány könyvet égettek el a máglyán, s hány bátor embert a könyvekből nyert inspirációk miatt. De kimaradt a statisztikából hány ezren és ezren az olvasnitudók közül gyakorolták az index előírta öncenzúrát, tehát nem olvasták William Tyndale *Új Testamentumát*, melyet VIII. Henrik elégettetett, s nem olvasták Boccaccio, Voltaire, Rousseau műveit.

Milton az első, aki az *Aeropagiticá*-ban, máig sugárzó erővel, a győzelmes angol puritán forradalom propagandistájaként meghirdeti a sajtó szabadságát: „Vigyázzunk arra, hogyan bánunk az ember nyilvánosságot igénylő munkáival, hogyan törődünk a könyvekbe gyűjtött élettapasztalatokkal, melyeknek elfojtásában gyilkosságot, kiontásában vértanúságot látunk.” De ugyanakkor tudjuk, hogy latin bibliák, miscskönyvek, vagy akár angol nyelvű jezsuita röpiratok birtoklása a puritánkor könyvtulajdonosának jószágába, esetleg tulajdon bőrébe kerülhetett. A genfi polgárok teológiai olvasó-öncenzúrát gyakoroltak Kálvin hatására. Boccaccio-kötetek a hivatalos cenzúra és öncenzúra áldozatai lettek Savonarola Firenzéjében. A kimutatásokból kimaradt hányan a király, majd I. Erzsébet királynő írástudói közül, tolták el maguk elől, mint a katolikus sátán kísértését, Morus Tamás írásait.

Ha belegondolunk (és pátriánkhoz közelebb navigálunk), a magyarban közmondás is van az öncenzúrára: „*Ne szólj szám, nem fáj fejem.*” Nem az olvasásra célzok, mert a múltban inkább szókimondóbb, semmint szóolvasóbb emberek voltak eleink. Gondoljunk itt Arany Jánosnak 1852-ben gyártott figurájára: „*Magyar Misi, ki a könyvet nem szereti.*” – Vagy pedig e típus unokatestvérére, a *De Gustibus* Pató Pál-szerű figurájára. Arany, Petőfi, s előfutárak Csokonai problémája még nem az olvasói cenzúra volt (a falkavadászat előnyben részesítése, vagy a cicomázkodás elsőbbsége a könyvvel szemben aligha nevezhető cenzúranak, vagy kritikának), hanem magának az olvasás szokásának a meghonosítása. De amint az olvasás-éhség a reformkor végén fölébredt, 1848-al, az eseményeket követő hírközlés és hírhetség kölcsönhatására egyre általánosabb lett, majd a Bach-korszakbeli tetszhalálából újraéledt, a cenzúra az agyak kormányzásában is részt kért, és a különcenzúra jogát magának vindikálta minden kis és nagy társadalmi, illetve csoportos hatalom.

Az akkori felosztások, bizonyos mértékben, máig is érvényesek. Az *Új földesúr* környezetében eljutnak Vörösmartyig, de nem merhetik kézbe venni az *Akasszátok föl a királyokat*. Illyés Gyulától tudom, hogy anyai nagyszüleinek a házába nem mert volna betérni egy olyan könyvvel, mely 1848-at osztrák szemszögből világítja meg. Őt idézem, egy 1978-as nyári beszélgetésünktől, emlékezetből: „Öncenzúrámnak ki kellett terjednie Windischgrätz emlékirataira, s minden hasonló műre.” Mondhatnók, ez az érthető politikai megosztás családi vetülete. A vert forradalmak, a vesztett háborúk s a folyamatos országzsugorodás érthető eltorzulásokat eredményez a tiltás és az öntiltás vetületében is.

De távol a politikától, a barátság ösvényein járó költő, házasodni szándékozó barátját, nyilván teljesen öntudatlanul az olvasó cenzúra fontosságára figyelmezteti:

Intelek barátom, figyeld őt meg
... olvashat egy novellát, regényt,
a könyvpiac léha termékeiből,
amely oktató lelki tápot nem nyújt,
de megmételtyez szívet és kedélyt,
ez őneki a legfőbb élvezet.
Ám a szelíd, házias érzelem,
a női erény e gyöngéd virága
szíve rideg talaján nem tenyész.
A gazdasszonyosság fontos tudományát
távol hírből ösmeri csupán
és a konyha fűszeres illatától
mint bilincsbe vert nehéz gályarab
irtózik szíve teljes iszonyával.

A verset, legjobb tudomásunk szerint, Madách Imre unokaöccséhez, Madách Manóhoz írták 1880-ban. Arra igyekeznék rávenni őt, az akkori somogyi birtokost a pesti illetőségű, de egykor Arad megyében gazdálkodó költő, hogy álljon őrt, legyen cenzor a menyasszonya mellett, sőt saját gyomra érdekében bírja rá nejét az olvasói öncenzúrára. Persze, a versben nemcsak az önérdék, hanem egy társadalmi réteg értékítélete is tükröződik. A „könyvpiac léha termékeitől” óvja barátján keresztül a menyasszonyt. Ez az attitűd, mely csak a jól nevelt és értékesnek kimondott könyveket javallja olvasásra, szintén itt van ma is

közöttünk. Olvasó-adatgyűjtő körutamon meginterjúvoltam egy fiatalasszonyt, aki önnön – talán nem is olyan különös – olvasómódszerét kommentálta. Ismert írónk ismert könyvéről szólva jegyezte meg: „át kellett ugranom ezeket a szóismétlő, szóviccező részeket. Engem úgy neveltek, hogy a könyvben az értéket keressem... Mi értelme a sok fegyelmetlen mondatnak?”

E példa rögvest belém fagyasztja a további példák buzgárját, mert egy fél lépéssel kiszélesíti az öncenzúra jelentéskörét a kritikus szemmel való olvasás határterülete felé.

A könnyebbesség kedvéért próbálkozunk meg néhány ideiglenes meghatározással. Ha azt kutatjuk, ki mit nem olvas önkéntesen, másképpen szólva: mi az, amit látszólag saját jószántából visszautasít, akkor három álláspontot különböztethetünk meg:

1. *A kritikai álláspont.* Ez széles körű olvasottságot, felkészültséget feltételez. A túlterhelt recenzíró ismert fogása, hogy elolvassa a fűszövegeket, az előszót, az utószót, a tartalomjegyzéket, ha lelkiismeretes, még elolvassa hozzá az első, a középső és az utolsó fejezetet és megírja a könyvkritikáját. Ez az eljárás nevezhető hanyagnak, de nem hangsúlyozottan öncenzúrának. Az olvasó egyszerűen takarékoskodott idejével.

Amikor a könyvtáros évi több száz jegyzékből és katalógusból csupán pár tucatot olvas át alaposabban, a többit rövid böngészés után szemétkosárba dobja, szintén kritikai szemmel, és nem öncenzúrával olvas, illetve szemelget. Idő- és energiamennyiségéhez mérten olvasási célforgalmat bonyolít le. Azt olvassa csak, amire szüksége van. Amikor viszont a szabadidejét kitöltő olvasó bakugrásokkal olvas irodalmi művet – melynek írói szándék szerint élvezetet, érdeklődést kellene keltenie –, akkor nem kimondottan kritikai fakultását gyakorolja, hanem valószínűleg előítéleteinek enged. A distinkció meglehető: ha számtalan szóvicc elolvasása után és az író egyéb munkáinak ismeretében bakugrunk, akkor kritikusan, „diszkriminálóan” olvasunk. Ha mások, szüleink, barátaink, iskolánk, tehát kisebb vagy nagyobb véleményközösségek értékítéleteit felvakon követve hagyjuk ki a szó-televényeket vagy mondat-óriáskigyókat, akkor előítéletnek engedünk.

2. *Az előítélet.* John Stuart Mill a szabadságról szóló esszéjében (1859) azt hangsúlyozta, hogy minden ember a legjobb bírálja önnön cselekedeteinek és képes arra, hogy kiválassza magának a legmegfelelőbb olvasmányt. Ha ez így van, akkor az ember szabadságjogai közé tartozik az *előítélethez való jog is*, akár tetszik nekünk, akár nem. Az előítélet, Voltaire megállapítása szerint gondolat, az ítékezés közbenjárása nélkül. Az olvasásra vonatkoztatva: részleges elolvasásra, vagy el nem olvasásra ítélni valamit, feltételezett értéktelensége miatt. Lényeges, hogy a félelem motívumát kiiktassuk. Az előítélet szemantikai körébe egyrészt az elfogultság, a hátrány, vagy vélt sérelem, másrészt az eltérés az egyenes vonaltól, a rézsútosság húzódik meg. Angliában az olvasmánykutatás legismertebb szakembere, dr. Peter Mann, kérdésemre azt válaszolta, hogy nem ismeri az olvasó öncenzúrájának fogalmát. Ismerte viszont, és a maga módján védelmezte, az olvasó előítéleteit. Könyvtáros kollégáimmal való privátbeszélgetés során eljutottunk addig, hogy a kritikátlan kritika az előítélet egyik komponense, az előítélet pedig az olvasó öncenzúrájának egyik alkotóeleme. A cenzúrák fajtái közül ismerjük az ún. *censura praeviát*, a kiadás előtti cenzúrát. Ennek mintájára gyártottam a *censura prelexia* kifejezést, az olvasás előtti cenzúrát, mely lehet a cenzor és lehet az öncenzor cenzúrája, mint a bevezetőben elmondott példák közül a népnevelő és jómagamé. Feltételezhetően az ő cenzori motivációjában erősebb volt az előítélet, az én öncenzori autodafémban pedig a félelem.

Minél szűklátókörűbb, zártabb ideológiának, tannak, iskolának elkötelezettebb híve az olvasó – minél teljesebb közvetlen környezetének, társadalmának befolyása őrá –, annál erősebben ragaszkodik az átvett véleményből gyúrt előítéletekhez. Fáj Attila *Hazai tárgyú irodalmi alkotások az emigrációban* (1976) c. esszéjéből szeretnék idézni:¹ „Ahogy Chagall a távolból meglátta, hogy Oroszország a maga teljességében és jellegzetességében a nem sablonos módon visszaadott közhelyeket is jelenti, ugyanúgy döbben rá Bartók Béla Amerikában, hogy a különleges formában megszólaltatott műdal is a magyar zene szerves része és ugyanolyan megindultságot válthat ki otthon és idegenben, akár az ősi népzene.” Bartók megszabadul egy előítélettől.

Ami pszichológiailag érvényes a zenére, az érvényes az irodalomra is. Ha saját kimutatásomat összevetem a Széchenyi Könyvtár kitűnő módszertani csoportja által produkált hazai kimutatásokkal, a legszembevetőbb jelenség, hogy a kinti statisztikának több levegője van, variáltabb, egyénibb olvasó hozzászólásokat tükröz (kívülről, távolról lát egy népet, országot, társadalmat). De egyik sem mondja el, hogy a megkérdezett mit nem olvasott.

Pedig az otthoni vizsgálódások éppenséggel célul tűzték ki, hogy: „az olvasó némaságát meg kell törni, fel kell fedni az olvasó és olvasmány közti viszonyt”. Tudomásunk szerint még Szépfalusi István ausztriai magyar lelkész és szociológus sem tette föl a kérdést küszöbön álló műve anyaggyűjtése során ügyfeleinek: „Mi az, amit nem olvasnak, barátaim?”

Nem tudjuk tehát lemérni a régi tabuk szívósságát vagy az újdonsült tabuk tabu voltát. Az otthoni lelkipásztorkodás hatékonyságával, például, nem magyarországi folyóiratok, hanem a római *Katolikus Szemle* foglalkozik. Tanulmányíróink nincs módja arra, hogy a Biblia-olvasás elterjedtségét – esetleg szokását – lemérje; tudjuk azonban, hogy az újonnan kiadott Biblia sikerkönyv lett Magyarországon, de bármi más vallásos jellegű nyomdaterméket is felvásárolnak a potenciális olvasók. WAS IT THE TABU THAT NEVER WAS?² Lehetséges, hogy a marxista nevelés nem hitette el a néppel, hogy a vallás

¹ Megjelent a Mikes International 2004. évi július-szeptemberi számában, pp. 60-71. [Mikes International Szerk.]

² Lehet, hogy e tilalomfa sohasem létezett?

ópium? Vagy lehetséges, hogy a vallásos érdeklődés kultúrérdeklődéssé vált? (Azzá is vált?) Akárhogy is van, a vallás által felállított, vagy szentesített tabuk erősebbek, időtállóbbak a vallásellenes tabuknál.

3. *Félelem, öncenzúra és bojkott.* Angliai kutató körutamon feltűnt, hogy angol olvasó fölmérésekkel összehasonlítva, az én adataim szemérmesen hallgatnak a pornográfiáról. Dél-Londonban egy teherautósofőr vendége voltam, aki megmutatta a magyar újságot, amit olvas, 30–40 magyar könyvét és ugyanannyi hanglezetét. „Pornográf könyveket nem olvas?“, kérdeztem. Csóválta a fejét. Kiment, hogy borral kínáljon. Közben a televízió alatti polcra felemeltem a *Daily Mirror*-t, hogy megnézzem benne a futballeredményeket. Az újság alatt lapult meg *Fanny Hill* – vagyis egy örömlány kalandjainak magyar kiadása. (Czigány Lóránt szerint expurgált kiadás, mert a nem-diszno részeket kihagyták belőle.) Tehát ez az olvasmány, bár kimaradt a kimutatásból, nem került öncenzúra alá. Csupán olvasója szégyellte bevallani. De menjünk tovább.

Egy északangliai magyar munkásklubban beszélgettem az egyik gyár művezetőjével. „Mesélje el, mit olvas és miért?” Olvasott szakirodalmat, magyar irodalmat, zenei könyveket. „De egyet nem olvasok sohasem, politikát.” „Miért nem?” Összegzem az okokat: Hazajár nyaralni, s kerülni akarja a látszatát is, hogy *veszélyes könyveket* forgat a kezében. Megtalálta a biztonságát, a lelki nyugalmát, a politika fölzaklatnát...

Semmilyen magyarországi fölmérésben nem találunk adatokat, de utalásokat sem arra, mi történt 1956-ban. Pedig 1956 már nem teljesen tiltott téma, regények pedzik, novellák körülírják, kabaréviccek pecálgatják. A hivatalos kiadású eseménytörténetekben szerepel. De még az engedélyezett hivatalos vagy a becsúszó egyéb változatokról sincsenek statisztikák. Könnyű meggyőződni arról, hogy ez a téma ma is *veszélyes*, tehát a hallgatólagos vagy feltételezett cenzúrát a többség öncenzúrája is kiegészíti – vagy kiegészítené akkor, ha lenne anyag, amely kíváncsiságát, tudásvágyát próbára tehetné.

Illyés a francia forradalmakról beszélt, amikor megjegyezte, hogy a forradalmi előkészületek során a cenzor hanyatlásával együtt hanyatlak az öncenzúra is. Igazán csak a forradalom alatt semmisül meg, akkor sem teljesen. Először csak lepve[sic!], majd nyíltan olvassák az emberek a falragaszokat. A bátrabbja hazaviszi a rőpcédulát. Számosan azonban a sárban hagyják, félnek a veszélytől, vagy a belső fölzaklatottságtól.

Ismét a két motívum a tabu mögött: a külső és a belső. Az antropológia, pontosabban Margaret Mead tanítása szerint: „a tabu tilalom, melynek megszegése szerencsétlenséghez vezet”. Az ír mitológiai hős Cúchullain *gessa*-ja az volt, hogy nem ehetett kutyahúst. (Cúchullain „kutyafi”-val fordítható, *gessa* „tilalomfával”.) Ugyanakkor, király lévén, az iratlan törvény megkívánta tőle, hogy elfogadja, megkóstolja mindazt az étet, amit kínáltak neki. Cúchullain kinyújtott karja elszáradt.

Most gondoljuk át a közép-kelet-európai olvasó helyzetét. Az egyiknek a *tárgykor* a *gessa*-ja, 1956. A másiknak *írója*: Mindszenty, Szoltsenyicin, Gábor Áron. A harmadiknak – a Bukarestbe szakadt erdélyi menyecskének – a *magyar nyelv*. És mindennek tetejébe: a megkérdő, felmérő, a szociológus stb. – a hivattal, az autoritással, a külső tabuk megszegését szerencsétlenséggel sújtó hatalommal asszociálódik. A megkérdett egyén teljes elzárkózása gyanús lehetne. A részleges, sohasem kimerítő, a tabuk buktatóit óvatosan kikerülő válasz pedig nem tükrözi a valóságot. Valami mindig kimarad a kimutatásból. Jobbára valami lényeges.

Gessa lehet, függőségi helyzetben, egy törzs, népcsoport, néha egész nép számára a közlés egy bizonyos eszköze – néha egy egész nyelv. A flamand nacionalisták számára a francia részleges tabu; olyan keveset írnak, olvasnak, beszélnek franciául, amilyen keveset lehet. Surinamban, a volt holland gyarmaton, egy nacionalista csoport visszautasította a holland nyelv irodalmi használatát, a helyi taki-taki-val, illetve angollal próbálták kielégíteni irodalmi olvasó igényüket. A holland nyelvet, mint a közigazgatás eszközét, el kellett fogadniok.

Ez, az öntudatra ébredt gyarmat, vagy már öntudatos, de frissen gyarmatosított nép passzív rezisztenciája magyar versus orosz, illetve szovjetország témakörben akár külön esszé tárgyát képezhetné. A kötelező orosz nyelvoktatást sem a nyelvtanárok, sem a diákok nem veszik komolyan. Bár az értelmiségieknek egy eddiginél nagyobb része tanul meg oroszul, az új nyelvet ezek is elvétve gyümölcsöztetik. Ellenállásukat talán helyesebb lenne olvasói bojkottnak, mint öncenzúrának nevezni, bár a kettő között nyilvánvaló az összefüggés. Jólismert tünet volt 1956-ban, s az azt követő években, hogy az oroszul tudó kimenekültek közül sokan sokáig Tolsztojt sem bírták kezükbe venni. Az otthoniak pedig, a kötelező olvasmányokon kívül minden más orosz nyelvű terméket elutasítottak. Mivel ez az egész kérdéskomplexum szociológiai tabu, a mai otthoni helyzet nem quantifikálható (nem számolhatjuk meg sem a tilalomfákat, sem az irtást is erdőnek nézőket), de bizonyosnak látszik, hogy amilyen mérvű a hivatalos „kiszorító politika” – a könyvesboltok és könyvtárak szovjet irodalommal való zsúfolása³ –, olyan mérvű a csendes bojkott is. A szovjetország könyveket, nem hivatalos megfigyelések szerint, ritkán kölcsönzik ki könyvtárakból. Az a pár könyvkölcsönzési statisztika, amelybe módunk volt belepillantani, a régi magyar klasszikusok és a mai magyar írók népszerűségét tabellálta.

Úgy vélem, a szovjet témákkal és az orosz nyelvű olvasmányokkal kapcsolatos bojkott a nemzeti önvédelem egyik fegyvere, az önmagunk fajtájától való elidegenedés, a „kiszorítás” politikája ellen. Ez a fajta bojkott – bár az öncenzúra közeli rokona – nem a hivatalos cenzúra származéka, hanem éppenséggel védelmi reakció a hivatalos – károsnak hitt – tendenciák ellen.

³ Minél több szovjetország könyvet tartalmaz a könyvtár, a könyvesbolt, a kultúrház, annál kevesebb hely jut a polcokon a nyugati irodalomnak.

Ha a jelenlegi magyar társadalom két fő tabu témáját, 1956-ot és a szovjetország komplexumot összehasonlítjuk egymással, az alábbi következtetésekhez jutunk.

1. Ötvenhat csak addig tabu az olvasók többségénél, amíg a *veszélyzónát*, tehát Magyarországot el nem hagyják. Túristautakon, rokonlátogatásokon fálják az ötvenhatos forradalom dokumentumait és mementóit. Az ideiglenes kinntartózkodók egy kisebb része, a belső felzaklatástól való félelmében, tartózkodik az ötvenhatos anyag elolvasásától, Nyugaton is.

2. A szovjetország nyelv és témakör bojkottja önkéntes, és sokkal mélyebbről jövő, mert nem a hatalom külső dorgálásaitól való félelem inspirálja, hanem éppen a külső hatalom elleni belső ellenállás motiválja.

Elmondhatók tehát, hogy a bojkottban megnyilvánuló „önvédelmi öncenzúra” a tilalomfapagony legmélyebb gyökerhálózata. Példáink közül az ötvenhatos *helybeli*, a szovjetország *helyzeti*. Megkockáztathatnánk, hogy ez az elválasztás egy általánosabb tipológiához is vezethet, esetleg mindennemű öncenzúra erre a két alaptípusra vezethető vissza.

Van társadalom, ahol a cenzúra állította tabuknak olyan fontos strukturális szerepe van, hogy nélkülük az elidegenedés, szétesés folyamata meggyorsulna. Arra gondolunk, hogy a kis és nagy törzsekből hamarjában összekovácsolt új afrikai nemzetállamok igénylik az új tabukat, így a cenzúrát és az öncenzúrát. Pár évvel ezelőtt részt vettem egy, a cardiffi British Council által rendezett vitán, melyen afrikai közönség előtt próbáltam védeni a sajtószabadságot a cenzúrával szemben. Mondjam-e, hogy vesztettem? Az afrikaiak többsége tudni akarja, mi a *káros* és mi az *ártalmatlan*. (Mint ahogy a természetközeli élő népek tudják ezt növényekről, állatokról.) S ez a többség nem is hajlandó elolvasni az „ártalmas” nyomdaterméket. „Nem akarja mérgezni az agyát.”

Figyelmesen elolvastva Szolzenyicin harvardi beszédét, úgy véljük, hogy egy primitívebb közösség vágyalom normájával szeretné felruházni Nyugatot. A nagy orosz író tiltakozik az információ, az elolvasható/elolvasandó adatok özöne ellen, mondván, hogy az embernek joga van, hogy bizonyos dolgokat ne tudjon, egyes ügyekről ne értesüljön. Nehéz eldönteni, hogy az előítéletek megőrzésének jogáért, vagy az öncenzúrához való jogért állt ki az író, mert egy fészekből való mindkettő.

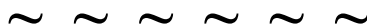
Az amerikai szociológusok régi, XIX. századi típusú embert, a XX. századi távolból irányított – azaz a televízió, rádió, sajtó által fogva tartott – egyénnel állítják szembe. Az angol pszichológus másképp áll neki a kérdésnek: amikor az egyén, látszólag a belső parancsnak engedelmessé, félredobja az ismeretlen könyvet, valójában külső, de akkor fizikailag nem érzékelhető parancsnak engedelmessé. „Távoli dobok hangját hallja” – vagy az utcára kirakott és bármikor mindenki számára hallható dobok hangját elővételezi. Ha áthágja a tabut, akkor sem a korlátlan szabadság nevében teszi ezt, hanem a környezete által nem hallott dobok befolyására. A távoli dobok közelében ugyancsak ott állnak a tilalomfák, s az azok tövében ücsörgők belső szabadsága szintén determináltság. Egy determinált világegyetemben a programozástól függ öncenzúránk.

Ami bennünket illet, nem állunk kötélnek ezen ágostoni, lutheri logika kényszerének. Igaz, a jelenlegi legszabadabb társadalomban, az angolban is számtalan példáját látjuk a „programolt” öncenzúrának. A Defence of Literature and Arts Society tagjai ózdkodnak a pornográfától; a londoni „baloldaliak” egy csoportja nemrég öncenzúrára és könyvrostálásra készítette kerületi könyvtárosát; a Plymouthi Testvérek szektájának hívei „önként” kerülnek az evolúció tanával kapcsolatos irodalmat. És mindezek a konkrét példák rokoníthatók a családi befolyás alatt állók öncenzúrájához, éljenek azok Keleten vagy Nyugaton.

Am a fentiek lényegesen különböznek a politikai félelemtől átítatott, tehát általánosabb érvényű és egzisztenciális kihatású öncenzúrától. Ha egy Plymouthi Testvér Darwin könyvét olvassa, feddésben részesül – ha egy szovjet polgár Brezsnyevvelenes röpiratot olvas Moszkvában, ez állásába, esetleg szabadságába kerülhet. A nyugati magyar olvasó öncenzúrája egyrészt megegyezik jelenlegi környezetének tabuival, melyeknek áthágása nem hoz egzisztenciális veszedelmet a fejére, másrészt viszont átmentett félelmek bilincset érezzük olvasói megtorpanásában. A régi politikai beidegzettségek az otthoni társadalom faji, vallási, neveltetési miázmái, kövületként itt kint is fellelhetők.

Végezetül hadd emlékeztessünk a felvetett, de megoldhatatlan dilemmára, a *determináltság versus szabadság* kérdésére. Látásmódunk paradox: a determináltságban is kiutat tételezünk fel. Mert tagadhatatlan az, hogy születésünk, ösztöneink, fajunk, társadalmi helyzetünk, biológiai, fizikai adottságaink, neveltetésünk megannyi „program”, s ezért kész struktúrába kell saját magunkat „beillesztenünk”, viszont az is igaz, hogy állandó mozgásunk, növekedésünk, nézőpontváltásunk, kémiai változásaink és az idegrendszerünket megterhelő „áradó-ápadó” stressz következtében a régi programok fokozatosan elavulnak, s létünkkel, akaratunkkal, választásainkkal, mint társszerzők *mi magunk írjuk, vagy legalábbis módosítjuk az új programokat*. A körülöttünk lévő struktúrák pedig, az élet törvényeinek megfelelően, egymással is rivalizálnak, szétbomlasztják, túlélnek, ráakodva megsemmisítik egymást, vagy a régi és az új szimbiotikusan adaptálódnak a változó körülményekhez. Tehát a determináltság, illetve szabadság állapota nézőpont kérdése is. *Keresztmetszetben* – mondhatni állóhelyzetben – a determináltságot, *tér- és időbeni mozgás közben* az útkeresés szabadságát vélhetjük dominálnak.

Az öncenzúrát tehát, illetve annak a legtudatosabb formáit, végső soron az egyéni akarat öngátjának tekinthetjük. A gát elzárhatja az egyén útját a pozitív akció felé, de megállíthatja az egyéniséget veszélyeztető idegen beáramlást is.

BELSŐ TILALOMFÁK**- Tanulmányok a társadalmi öncenzúráról -**

Hollandiai Mikes Kelemen Kör

1982.

LUKA, László :**A KOLLEKTÍV FELETTES ÉN FORMÁLÁSÁNAK ÁBÉCÉJE NAPJAINKBAN
MAGYARORSZÁGON***(Megjegyzések az elemista olvasókönyvek ideológiai célzatosságáról)*

A század eleje óta mind gyakrabban vetik össze az egyéni lélektan területén tapasztaltakat a társadalmi jelenségek, a szociológiai megfigyeléseivel. Freud munkáját, *A tömegpszichológia és az én-elemzés*-t sok más, fontos írás követte. C.G. Jung, Róheim Géza nevét ki ne ismerné? Valamennyien a kollektív lélektan úttörőinek számítanak. Miként a „komplexus” fogalma, ma már a „kollektív tudatalatti”-é is átment a köztudatba.

A pszichológia egyénre szabott lelki modellje és a társadalom szerkezete között mégsem tehetünk egyenlőségjelet. Bár egy adott társadalom egyedeire vonatkoztatva többé-kevésbé beszélhetünk a lelki funkciók közös nevezőjéről, ez azért nem teljesen érvényes minden egyénre. A kollektív lelki jelenségek valójában nem olyan meghatározóak, mint az egyén genetikai profilja. Kétségtelen azonban, hogy közösségek kialakítanak társadalmi szokásokat, szabályokat, amelyek feltűnően emlékeztetnek az egyén neurotikus viselkedésére. Kollektív félelmek, kollektív tiszteltetésben tartások, kollektív agresszivitások, kollektív rajongás „kultuszok” igen sok tanulmány tárgyát képezik az utóbbi időben.

Az egyén ontogenetikai fejlődését szintén ismeri mindenki, ha nem is tételes tudással, de ezer megfigyelése következtében. Az újszülöttnél nincs jól működő lelki struktúrája. Ahogy René Árpád Spitz találóan jellemezte; csupa-száj állatka, még a kezét, szemét sem tudja használni. A lelki struktúra lassan alakul ki, mint a nyelv. Fokozatosan struktúráldódik az egyén is. A csupa-száj állatka ős-valamijéből először az énje alakul ki, majd évek múltán a felettes énje. Hosszú esztendő tapasztalata, események, előírások bensősítése kell ahhoz, hogy az egyénben kialakuljon ez a mérce. Kívülről mint előírás, parancs, tabu nehezedik rá. Csak öt-hat éves korától kezdve, fejlődésének ebben az új szakaszában lesz lassan felettes énné. Ha egy társadalom egyéneinek felettes énjei egymáshoz hasonlóan alakultak, nevezhetjük-e ezek összességét kollektív felettes énné? Ezen lehet vitázni, és sok pszichológus teszi is. Engem az érdekel, hogyan befolyásolja a hivatalos hatalom ezt a felettes én-fejlődést ma, Magyarországon. S hogy ne markoljak ilyen szerénytelenül nagyot, a magyar tankönyvek legkisebbikét, az első elemista olvasókönyvet, ennek felettes én-formáló mivoltát veszem vizsgálat alá.

*

Az első könyv, az első hosszú lélegzetű olvasmány szinte minden ember életében az ABC, az olvasókönyv. Ez a kiadvány manapság csoportmunka eredménye. Sok kritikai szűrőn átszítált szellemi táplálék. Miniszteri utasításra, miniszteri engedéllyel készül, s így kétségtelenül jól tükrözi a mindenkori hivatalos politikát, ideológiai doktrínát. Mit kíván egy adott kor államvezetése a családi körből az iskolába lépő, apró betűvetőtől? Mit és hogyan kell annak a gyermeknek látnia, aki az olvasókönyvből szívja magába a társadalmi szabályok ábécéjét, az első ideológiát is?

Különböző kultúrák könyvei, vagy egy kultúrán belül különböző korokéi, egymással összehasonlíthatóak. Miről beszél egy ábécés könyv, mit domborít ki, mit hallgat el, mit hagy ki, vagy mit tart tanácsosnak elfeledni?

Ami engem az öncenzúra kialakulásával kapcsolatban érdekel, az elsősorban az egyén és az államhatalom viszonya. Az állami intézmények bemutatása, jellemzése, az irányukban tanúsítandó viselkedési szabályok sugalmazása kiváló összehasonlítási alapot nyújthat különböző korok tankönyvei között. Nem kevésbé az eszmény, a modell, a példa, hogy ne mondjam, a kollektív felettes én formálásához szükséges kellékek: események, emberek, azaz hősök, hősi példák, kataklizmák bemutatása. Hasonlóképpen a nemzeti múlt is, a fennálló állam előfutára, tanulmány tárgyát képezheti olyan államban, amely a nemzeti múlt tanítását szüntelen ideológiai átértékelésnek veti alá. Nemzeti múltunk bővelkedik hosszabb-rövidebb hódoltságos periódusokban. A magyar történelem gazdag példatára kuruc és labanc nemzet megosztó helyzetnek, két homlokegyenest ellentétes magatartásnak: behódolásnak és behódolással szembeni ellenállásnak. Nyilvánvalóan összehasonlítási lehetőséget nyújt az is, hogyan változik korról korra a hódoltsággal szembeni magatartáspéldák seregének bemutatása.

Összehasonlíthatnánk továbbá a szavak vagy oldalak mennyiségét, amelyet egy-egy könyv az egyén és állam viszonyának témájára szán. Az oktatott dolgok ideológiai fontosságát a ráfordított tanítási idővel, azaz a szövegek terjedelmével is lehet mérni. Érdekes összehasonlítási lehetőséget nyújt ezenkívül az elemista tankönyvek illusztrációs anyaga. Kiket mutatnak be a képek? Milyen hétköznapi vagy történelmi eseményekkel foglalkoznak? Miről mekkora a kép, színes-e, vagy fekete-fehér?

Sorolhatnánk még több módszertani lehetőséget is, de azt hiszem, már az említett néhány példából is kitűnik, hogy a sok lehetőség ellenére ugyancsak bonyodalmas összevetni egymással a könyvek szellemét. Hát még akkor, amikor a kihagyott események vagy személyek súlyosabban nyomhatnak a latba, mint a leírtak. Mindazonáltal ezt az összehasonlítást meg lehet próbálni. A betűvetésre tanító könyv sorai között az ideológiai mondanivaló egyértelműen megtalálható, elemezhető. Kirajzolódik, hogy az elemi ismeretek tanítása mellett az államvezetés hová kalauzolja elemista polgárait, kidomborodik a tanítás hangsúlyozott irányzata, s lehetőséget nyújt az összehasonlításra.

Szeretném sorra venni az összehasonlításhoz kiválasztott tankönyveket. Négy, első elemista osztályok számára összeállított olvasókönyv áll rendelkezésemre. Egy 1948-ban, a vallás- és közoktatásügyi miniszter által Budapesten kiadott *Első Könyvünk*-et hasonlítok össze három, a Magyar Népköztársaság művelődésügyi miniszterének rendeletére kiadott, az általános iskolák első osztálya számára készült tankönyvvel, melyeket a Tankönyv Kiadó Vállalat adott ki Budapesten.

1. Az 1948-as kiadású, mely készült a városi iskolák számára, Oldal Anna munkája, 174 oldal (a Számolás és Mérés rész nélkül). 2. Az 1950-ben kiadott, szintén városi általános iskolák számára készült munka Oldal Anna és Varga Tamás munkája, 179 oldal (a számtani rész nélkül). 3. 1960-ban jelent meg, s az 1954-ben, Nagy Imre első miniszterelnöksége idején kiadott kísérleti könyvek alapján készült. Összeállította Gerlóczy Lajosné, Kossuth-díjas és Makoldi Mihályné, Kossuth-díjas, 176 oldal. 4. 1970-ben jelent meg, Bertalan F., Csoma V., Kovács D.-né Kossuth-díjas, Makoldi M.-né Kossuth-díjas és Perjés A.-né munkája. Bírálta: Kiss J.-né, Kelen Jolán, Kenélyi T.-né, Szűcs K., az esztergomi és szegedi Tanítóképző Intézet munkaközössége stb. A kollektív felelősség fontossága kétségtelenül egyre erősebb.

A szempont, amit választottam, aminek segítségével a négy első osztályos elemista olvasókönyvet egymással összehasonlíthatnánk: az ünnepek bemutatása, a hétköznapiakból kiemelkedő, többnyire iskolaszünettel még külön hangsúlyozott, ünnepelt események leírása. Az ünnep az ünnepelt esemény, illetve személy egyenesen ahhoz a példatárhoz vezet a betűvetésre tanítandó gyermeket, amelyről már a bevezetőben beszéltem: a modellhez, az eszményhez, a jó követendő példához. Ennek hatására alakul tovább a felettes én, az a belső norma, amely – mint mondtam – létrejövetele után immár külső nyomás nélkül is betartja az előírásokat. Így válik egy külső előírás belső utasítássá, illetve tilalomná.

Az ünnepnapok összessége mellett nyilván mást is kell tanulnia egy növekvő csemetének. Mégis jellemzőek a kidomborított ünnepi események, amelyeket az ábécés könyv csokorban nyújt át az iskolásnak.

Rövid összefoglalás az említett olvasókönyvben szereplő ünnepekről

I. Vallásos ünnepek

1.1 Mikulás

1948 2 oldal (55–56.), 37+43 szó.

Jellemző sorok:

„Isten hozta Mikulás bácsi, mit jót hozott nekünk?

Minden gyerek örül. Mennyi cukor, hát ez bizony virgács”

1950 a Mikulás nem szerepel

1954/60 ”

1970 ”

1.2 Karácsony, illetve 1950-től fenyőfa-ünnep

1948 4 oldal (58–61.), 33+37+58 szó

Jellemző sorok:

„Kedves jó anyyalka, minden gyereknek hoz valamit. Mindenkinek egy kis örömet.” „Minden tiszta, minden ragyog. Ó, áldott karácsony est. Imádkozunk, énekeljünk. Mennyből az angyal, lejött hozzátok pásztorok...”

1950 2 oldal (55–56.), 56+51 szó

Jellemző sorok:

„Értesítés. Az iskola úttörő csapata szerdán du. 4 órakor fenyőfa-ünnepet tart a tornateremben.”

1954/60 1 oldal (62.), 34 szó

Jellemző sorok:

„Az iskolában felállították az örökzöld fát. A pajtások énekeltek, verseket mondtak.”

1970 1 1/2 oldal 7+22 szó

Jellemző sorok:

„Az Úttörők ünnepelnek. Az első pajtások az úttörőktől cukrot, játékot kapnak.” (a karácsony szó nem szerepel)

1.3 Húsvét

1948 3 1/2 oldal (131., 136–138.), 36+55+79+67 szó

Jellemző sorok:

„Nagy ünnep. Két pirosbetűs nap egymás után. Jönnek majd húsvétra vendégek. Pannát meglocsoltam, piros tojást kaptam.”

1950 Húsvét ünnepe nem szerepel

1954/60 ”

1970 ”

1.4 Pünkösd

1948 1/2 oldal (163.), 31 szó

Jellemző sorok:

„Piros pünkösd napja ... holnap lesz, holnap lesz a második napja.”

1950 Pünkösd ünnepe nem szerepel

1954/60 ”

1970 ”

II. Nemzeti és politikai jellegű ünnepek

2.1 Február 1. Köztársaságunk ünnepe

1948 1 oldal (95), 42 szó

Jellemző sorok:

„Köztársaságunk, mindnyájunk kincse reménysége!”

„Szép Szabadság, ó sehol sincs e világon oly becses kincs, mely tenálad nagyobb volna.”

1950 Köztársaságunk ünnepe nem szerepel

1954/60 ”

1970 ”

A Népköztársaság ünnepe, augusztus 20, kívül esik az iskolaéven.

2.2 Március 15.

1948 1 3/4 oldal (110–111.), 63+99 szó

Jellemző sorok:

„Tied vagyok, Tied, Hazám, e szív, e lélek, kit szeretnék, ha Téged nem szeretnék?!”

„Adjon Isten két barátot: békességet, szabadságot.”

„Magyar vagyok, magyar...

magyarul tanított imádkozni anyám...”

1950 1 1/2 oldal (117–118.), 46+182 szó

Jellemző sorok:

„1848-ban nem sikerült kivívni a szabadságot. Még száz évig elnyomták a magyar népet. Csak 1945-ben lett szabad a magyar nép, amikor a Szovjet Hadsereg felszabadította hazánkat.”

1954/60 1 oldal (119.), 118 szó

Jellemző sorok:

„A szabadságért harcolt Petőfi Sándor a bátor magyar ifjakkal.

... elszavaljuk együtt a Nemzeti dal-t.”

1970 1 oldal (101.), 28 szó

Jellemző sorok:

„Tied vagyok, Tied, Hazám.”

„A kisdobos hűséges gyermeke a Magyar Hazának.”

2.3 Április 4. felszabadulásunk ünnepe

1948 ez az esemény a könyvben nem szerepel

1950 1 oldal (132.), 191 szó

Jellemző sorok:

„Április 4-e a legnagyobb nemzeti ünnepünk. Rossz sora volt ebben az országban munkásnak, parasztnak.” „A szovjet katonák szerették a magyar népet, elhozták számára a szabadságot.”

1954/60 2 oldal (128–129.), 140+22 szó

Jellemző sorok:

„Jönnek a katonák, honvédek, huszárok...” „Ezen a napon a szovjet katonák felszabadították hazánkat. Nagy ünnep ez mindnyájunknak.”

1970 1 oldal (114.), 121 szó

Jellemző sorok:

„Jönnek a katonák, honvédek. Ma ünnepeljük hazánk felszabadítását. A hős szovjet katonáknak köszönhetjük ezt. Ünnepe ez a nap, mindannyiunk legnagyobb ünnepe.”

2.4 Május 1.

1948 1 oldal (146.), 121 szó

Jellemző sorok:

„Ezen a napon az emberek a munkát ünneplik. Édesanyám, ha felnövök, én is úgy dolgozom majd, mint édesapám.”

1950 1 1/2 oldal (149–150.), 151+115 szó

Jellemző sorok:

„Lenin, Sztálin, Rákosi elvtársak azért küzdöttek, hogy a munkás szabad legyen. Vannak országok ahol még nem élhetnek szabadságban a dolgozók. Ott is felvonulnak május elsején. Tiltakoznak a rabság és az elnyomás ellen.”

1954/60 1 oldal (144.), 161 szó

„Május elseje a világ minden dolgozójának ünnepe. Ezen a napon mindenütt felvonulnak a munkások és ezzel hirdetik, hogy a világ dolgozói összetartanak.”

1970 2 oldal (132–134.), 47+32 szó

Jellemző sorok:

„Együtt menjünk, ünnepeljünk május elsején,
Zengő szóval, lengő lobogóval munka ünnepén.”

III. Családi ünnepek

3.1 Anyák napja

1948 1 oldal (154.), 135 szó

Jellemző sorok:

„Van-e a világon, aki jobban szeret bennünket, mint az édesanyánk?”

1950 1/2 oldal (153.), 45 szó

Jellemző sorok:

„Serkenj fel boldog nép ... amennyi vízcsepp van a tenger medrében, ... annyi öröm legyen jó anyám szívében.”

1954/60 1 oldal (151.), 83 szó

Jellemző sorok:

„Serkenj fel boldog nép ... amennyi vízcsepp van a tenger medrében, annyi öröm legyen jó anyám szívében.”

1970 1 oldal (136.), 88 szó

Jellemző sorok:

„Munka után jó anyám megjön, kicsit fáradt. De szemében láthatom, nap süt, mint az égen.
Édesanyám, szép napom, ragyogj soká nékem.”

3.2 Anya névnapja

1948 1 1/2 oldal (80–81.), 110+43 szó

Jellemző sorok:

„Jobban örül majd nevenapján, ha meglepjük!”

„Serkenj fel kegyes nép ... áldás szálljon jó anyánk fejére”

1950 –

1954/60 2 oldal (149–50.), 104+143 szó

Jellemző sorok:

„Józsika forrón megcsókolja édesanyját. Ez volt a legszebb köszöntő.”

1970 ez a családi ünnep nem szerepel

IV. Naptári ünnepek

4.1 Újév

1948 1 oldal (62.), 55 szó

Jellemző sorok:

„Boldog Újévet, víg legyen az újesztendő!”

1950 1 oldal (57.), 68 szó

Jellemző sorok:

„Kicsi vagyok, székre állok, boldog Újévet kívánok.”

- 1954/60 1 oldal (64.), 23 szó
Jellemző sorok:
„Újév ünnepére az a kívánságom, e háznak népére *áldás*, öröm várjon.”
- 1970 1/2 oldal (57.), 15 szó
Jellemző sorok:
„Újév ünnepére az a kívánságom, e háznak népére *béke*, öröm várjon.”
- 4.2 Tanév vége
- 1948 1/4 oldal (174.), 14 szó
Jellemző sorok:
„Búcsúzó. Utoljára hívogatsz már szépen szóló csengettyű.”
- 1950 1 1/2 oldal (178–179.), 87+66 szó
Jellemző sorok:
„Feldíszítjük az osztályt. Virágfüzérrel vesszük körül nagy a vezetőink és tanítóink arcképét: Leninét, Sztálinét, Rákosi Mátyásét.”
- 1954/60 1 oldal (171.), 34 szó
Jellemző sorok:
„Himnusz. Isten áldd meg a magyart”
- 1970 1 oldal (169.), 19 szó
Jellemző sorok:
„Szózat. Hazádnak rendületlenül, légy híve...”

Az első elemista olvasókönyvben szereplő ünnepekre fordított szavak száma (N) s azok eloszlása százalékban 1948–1970

ÜNNEPEK	1948		1950		1954/60		1970	
	N	%	N	%	N	%	N	%
I. Vallásos ünnepek								
1. Mikulás	80	6,7	–	–	–	–	–	–
2. Karácsony / fenyőfa-ünnep	176	14,7	107	10,1	34	3,9	29	7,7
3. Húsvét	237	19,8	–	–	–	–	–	–
4. Pünkösd	31	2,6	–	–	–	–	–	–
II. Nemzeti és politikai jellegűek								
1. Február 1. Köztársaság	42	3,5	–	–	–	–	–	–
2. Március 15.	152	12,7	228	21,6	118	13,7	28	7,4
3. Április 4.	–	–	191	18,1	162	18,8	121	31,9
4. Május 1.	121	10,1	266	25,1	161	18,8	79	20,8
III. Családi ünnepek								
1. Anyák napja	135	11,3	45*	4,3	83	9,6	88	23,2
2. Anya névnapja	153	12,8	–	–	247	28,7	–	–
IV. Naptári ünnepek								
1. Újév	55	4,5	68	6,4	23	2,7	15	4,0
2. Tanév vége	14	1,3	153	14,4	34*	3,8	19*	5,0
	1196	100,0	1058	100,0	862	100,0	379	100,0

* A témával foglalkozó szöveg a szorosán vett ünnepi jelleget nem domborítja ki.

Kommentár

Először talán az ünnepi eseményekre fordított szövegek sorvadását említeném meg. 1948-ban még 1176 szóban foglalkoznak az iskolaév folyamán előforduló ünnepekkel. 1950-ben ez a szöveggazdagság 13%-kal csökken, az 1954/60-as kiadású

könyvekben további 16%-kal (862 szó). A megdöbbentő zuhanás 1970-ben ér el a mélypontra. Ez a tankönyv mindössze 379 szót fordít ünnepek ismertetésére, azaz közel 70%-kal kevesebbet, mint 1948-ban.

A vallásos hagyományra támaszkodó mikulás, húsvét és pünkösd 1950-től teljesen és nyomtalanul eltűnik az ábécés könyvekből. 1950-től a karácsony, mint fenyőfa-ünnep szerepel és sokat veszít terjedelméből: az 1948-as kiadás 176 szavából 1970-re fokozatosan 29 szóra csökken. A karácsony megnevezése egyáltalán nem szerepel többé sem az 1954/60-as, sem az 1970-es tankönyvben.

Az ünnepek lefokozása mellett szembetűnő, milyen hangsúly-eltolódással történik egy-egy esemény vagy személy méltatása. Változnak az arányok.

Az édesanyját ünneplő két fejezet – Anyák napja, Anya névnapja – változása is feltűnő. 1948-ban még közel 300 szó ünnepli az anyát. 1950-ben viszont a „Serkenj fel, kegyes nép” c. közismert népdalt – minden magyarázat, cím vagy egyéb utalás nélkül – úgy találjuk, hogy csak jóakarattal lehet az anyák napja ünneplésének tekinteni. Valószínűleg nem véletlen, hogy az anya ismét nagyobb szerepet kap az 1954/60-as tankönyvben, amely 330 szót fordít az anyára (ugyanannyit, mint április 4-re és május 1-re együttesen). Talán része ez annak, amit 1953–1954-ben az országvezetés számos reform formájában megvalósított. Az 1970-es tankönyv az anyák napjára megint csak 88 szót fordít.

A nemzeti ünnepeinket méltató szavak terjedelme is változik. 1950-től kezdve nem ünneplik többé a köztársaságot. Ezzel szemben 1948-ban még nem örültünk hivatalosan a felszabadulás évfordulójának, április 4-ének, amit az 1950-es tankönyv mint „legnagyobb nemzeti ünnepünket”, 191 szóval dicsér. 1954/60-ban április 4-e 162 szóval „nagy ünnep”, míg 1970-ben 121 szóval újból „legnagyobb ünnepünk”. A jelzők ilyen világos megváltoztatása, azt hiszem, nem szorul magyarázatra.

Március 15-e mind a négy tankönyvben szerepel, változó súllyal: 1948-ban 152 szó, 1950-ben 228 szó, 1954/60-ban 118 szó s végül 1970-ben 28 szó. Miért sorvad mindössze 28 szóra március 15-e 1970-ben, amikor, mint láttuk, április 4-e 121 szót és május 1-e 79 szót kap dicséretére? Az 1970-es tankönyv hétszer annyi szót fordít e két utóbbi, a Szovjetuniót és az internacionalizmust magasztaló ünnepre, mint március 15-re. Az 1954/60-as könyvben az arány 3:1, az 1950-esben pedig 2:1. Ékesszólóak ezek az adatok. A nemzeti öntudat fontosságát szovjet irányítású internacionalizmus veszi át. Ha figyelembe vesszük az abszolút számosság mellett a szavak százalékarányát, azaz e nemzeti ünnep százalékos súlyát az ünnepek között, úgy 1950-ben 21%, 1954/60-ban lesüllyed 13%-ra, majd 1970-ben 7%-ra zsugorodik. Ezzel szemben április 4. és május 1. együttesen 1,10%-ra terjed 1948-ban, 1950-ben 43,2%-ra, 1954/60-ban 37,6%-ra, majd 1970-ben megugrik, s immár több mint az ünnepi szövegek fele: 52,7%.

A terjedelem mellett nyilvánvalóan fontos szerepet játszik az is, hogy miként foglalkozik egy könyv ugyanazzal az ünnepvel. Ezért igyekeztem az ünnepekkel foglalkozó szövegek legjellemzőbb sorait idézni. Egyértelműen kiviláglik ezekből, hogy a karácsony „pajtás ünnepély”, „fenyőfa-ünnep” alakul át, azaz lényegében mássá, mint ami volt 1950 előtt. Március 15. pedig 1950-ben már alkalom arra, hogy az oktató a szovjet hadsereg 1945-ös beavatkozására hivatkozzék: azaz, hogy április 4-e ünneplése már március 15-én a nemzeti ünnepnek szentelt szöveggel kezdetét vegye. 1948-ban még nincs díszfelvonulás, a könyv még csak meg sem említi április 4-ét. 1950-től kezdve a katonai parádé a szovjet katonák dicsőítésére, létünkért való köszönet mondására tanít: „A szovjet katonák szerették a magyar népet, elhozták számára a szabadságot” (1950). „Ma ünnepeljük hazánk felszabadítását. A hős szovjet katonáknak köszönhetjük ezt, ünnep ez a nap, mindannyiunk ünnepe” (1970). Ez a hang a háború előtti időkből, az egyház iránti kritikátlan hivatalos magatartással és tanítással hasonlítható csak össze.

*

Nézzük meg ezek után azt is, hogyan fest napjainkban Magyarországon a második, harmadikos és negyedikes elemista olvasókönyvekben az ünnepek dicsérete. Hány lapot szentel nagyobb gyerekeknél a tanítás erre a témának?

Az 1977-ben megjelent *második elemista* olvasókönyv.

Karácsony (a szó használata nélkül): 2 oldal (70–71.)

Újév: 1 oldal (73.)

Március 15: 2 oldal (120–121.)

Húsvét: 2 oldal (130–131.)

Felszabadulás ünnepe, április 4: 6 oldal (138–144.)

Május 1: 3 oldal (158–160.)

Édesanya: 2 oldal (162–163.)

A legfeltűnőbb a listán a hat oldalas méltatás, amit a szovjet katonák kapnak, prózában, versben és képekben!

„A szovjet katonák harcoltak értünk, hogy jól és szabadon élhessünk. Értetek, gyermekekért is, hogy vidáman éljete, játsszatok[sic!] és szép iskolában tanuljatok.”

„Egy vörös katona sírjánál. Teérted és értem adta ő életét, mindenét: meghalt, hogy élhessen tovább, a haza és a nép.”

„A példakép. Ilyen katona szeretnék lenni!”

„De hiszen ez Gagarin!”

„Igen, a tanítónéni azt mondta, hogy Gagarin igazi hős.”

„Hős, bizony, kisfiam, és katona. Igyekezz sokat tanulni, legyél bátor és erős, hogy méltó lehess hozzá!” A második elemista gyermek számára javasolt hős, akihez méltónak kell lennie később, az szovjet katona. Magyar katonát, a múltból vagy a jelenből, nem állít a könyv példaképül.

Néhány mondattal később, május elseje!

„A barátság kismackója.” Miután Marika édesapja visszatér moszkvai tanulmányútról, s Verától mackót hozott kislányának: „...A Mackót magával vitte az iskolába, mindenki látni akarta. Újból és újból el kellett mondania, hogy mit is jelentenek a mackó mancsán az orosz szavak. Aztán közösen írtak levelet Verának, és az egész osztály barátságot kötött vele.”

A *harmadik elemista* olvasókönyv 1976-ban jelent meg. „Ünnepeink” című fejezete 139. oldaltól a 167-ig terjed. Így oszlanak meg a méltatott ünnepek:

1917-es forradalom, Lenin: 8 oldal (139–146.)

Március 15: 4 oldal (147–150.)

1919-es Tanácsköztársaság: 4 oldal (151–154.)

Április 4: 6 1/2 oldal (155–161.)

Május 1: 5 1/2 oldal (161–166.)

A felsorolás nem igényel további magyarázatot. Négy oldal foglalkozik a magyar múlttal, négy oldal a magyar jelen egy rövid szakaszával, a Tanácsköztársasággal, míg húsz oldal a Szovjetunióval, a szovjet vezette nemzetközösséggel:

„Vidám felvonulás. Éljen május 1! Éljen a Párt! (...) Hatalmas vörös csillagot alkottak (...) nagyon tetszett a gyermekeknek. Apu, jövőre vigyél magaddal a felvonulásra!”

„Feladatok: Írj röviden fogalmazást: Felvonultam, címmel.”

„A zászló, amely lángra kelt a Téli Palotán, az hozta meg a hajnalod s a békét ó hazám.” (Vasváry István)

„Lenin tanai terjednek a földön, éjjel és nappal tanulják őt. A vörös csillag diadalmas fénye világítja meg a szebb jövőt.”

E vers olvasásakor gondoltam arra, hogy tulajdonképpen a jelenkori magyar olvasókönyv egyáltalában nem hasonlítható össze a háború előttiével. Akkor ugyanis a hittankönyv tanait az olvasókönyv nem foglalta magában.

Megjegyzendő az is, hogy a harmadik elemista olvasókönyvben, az „Ünnepeink” fejezetben, nemcsak a húsvét, de fenyőfa-ünnep sem szerepel többé.

A *negyedik osztályos* olvasókönyv, megjelent 1976-ban, 349 oldal. „Ünnepeink” című fejezete 227–251. oldalig terjed. A fejezetcímhez mellékelte egyoldalas kép a gellérthegyi szovjet hősök emlékművét mutatja. Az ünnepek méltatása a következő módon oszlik meg:

Lenin: 7 oldal (228–234.)

Tanácsköztársaság: 5 oldal (235–239.)

Április 4: 7 oldal (240–246.)

Május 1: 5 oldal (247–251.)

Az ünneplésre szánt 25 oldalnyi terjedelemből a magyar múltra csupán öt oldal jut, az is a Tanácsköztársaság ünneplése. Ezen belül említi meg egyetlen sor egy versben 1848 tavaszát. Semmi több, semmi más. Jellemző az is, hogy a magyar múlt két demokratikus kísérletét – 1918 és 1945 – a pluralizmus, a valóságos népképviselő elvén és alapján álló politikai rendszert a könyvek kivétel nélkül elsinkófálják. A valóságos demokrácia emlékét kilúgozzák a magyar történelemből.

Mit kíván az illetékes oktatási intézmény, az illetékes miniszter vagy a Párt? Miféle jövőt szolgál a magyar ünnepek fokozatos behelyettesítése vallásos hangú, rajongó szovjet tisztelettel? A háború előtti két évtized tankönyveiben nem találunk ehhez hasonlót idegen nagyhatalom irányában.

„A Párt szeretete” című Gál Zsuzsa-vers (217-ik oldal) mutatja a legélénkebben a pártideológia vallásos kiterjesztését az elemi iskolákra. A fentebb említett párhuzam Lenin megváltói szerepe és más megváltók között itt a keresztség gyakorlata és a párttagság iránti vágy gyermekkorban történő felkeltése között állítható fel:

„A Párt szeretete.

Képzeld, Pajtás, egy óriási szívet,
amelyben, benne lüktet a tied ...
... A kis vasút kattogó kereke,
az úttörőház, sok szép műhelye.
Csillogó álom, megéledt mese,
Mert benne fénylik nagy szeretete.
s mit kíván tőled mindezért a Párt?
A legnagyobb tisztesség vár reád,
Majd átveszed a Párt szent zászlóját.”

Caritas, sacré coeur, szent Párt, szent tagjelölt. Párt-kantáta? Az „Ego sum veritas” tanításához hasonló, a csalhatatlanság dogmájára emlékeztető gondolatok.

Mit tanított a háború előtt egy elemista olvasókönyv? A negyedik tankönyvet kell az utolsónak elemzett olvasókönyv mellé állítanom összehasonlítás végett. *Betű-ország negyedik virágos kertjét* „a Fővárosi Elemi Iskolák negyedik osztálya a Magyar Királyi Vallás és Közoktatási Miniszter Úr 1927. sz. rendeletével engedélyezte, az új, 1925. évi, elemi iskolai tankönyv alapján”. Ebből a könyvből tanultam az 1942–43-as tanévben. Akik látták vagy emlékeznek rá, tudják, hogy ez a könyv végigvezeti a negyedik elemistát Árpád-tól IV. Károlyig a magyar történelmen. Hány oldalt fordít ünnepekre? Miután a könyv nem oszlik fejezetekre, melyek kiemelnék az ünnepnapokat, mint az 1976-os könyv, így a kor vörös betűs ünnepeivel foglalkozó olvasmányokat szedtem össze.

Szent István: 4 1/2 oldal (40–41., 234–236.)

Szent László: 4 oldal (46–49.)

Karácsony: 1 oldal (85.)

Március 15: 3 oldal (143–145.)

Kossuth és Damjanich: 5 oldal (165–169.)

Húsvét: 1/2 oldal (148.)

Anyák napja: 1/2 oldal (161.)

Halottak napja, Hősök napja: 1 1/2 oldal (229–230.)

Összesen húsz oldal foglalkozik ünnepekkel, ebből 18 a magyar múlthoz kötött olvasmány.

Történelmi tárgyú oldalak összehasonlításával nem fárasztom tovább az érdeklődőt. Az említett szellem domborodik ki a két könyv összehasonlításakor más oldalakon is. Csak megemlítem IV. Béla, Nagy Lajos, Hunyadi János, Dugovich Titusz, Széchenyi István, Deák Ferenc nevét. Szerepüket az 1927-es könyv hosszan tárgyalja. 1976-ban egyikükről sem esik szó az olvasókönyvben. A magyar múltra szánt néhány oldalon Dózsa György, Búvár Kund példája hangsúlyozódik. Az újabb kori történelem pedig csak egy aratósztrájkot, egy 1930-as tüntetést és az azt üldöző rendőrterrorot mutat be. Mintaképpül az ifjú gárdát állítja a tanulók elé.

Ezzel befejeztem az „ünnepeink” összehasonlítását a rendelkezésemre álló nyolc tankönyv alapján. Nem merítettem ki ezen a témán belül sem minden összehasonlítási lehetőséget, ez nyilvánvaló, de egyértelműen kitűnik az is, hogy milyen irányú a változás ötven év óta az elemi iskolások nevelésében, a nemzeti öntudatot, illetve a hódoltsági helyzetet illetően. Így jutunk vissza alapvető témánkhoz, az öncenzúrához.

*

Amit mi a felnőtt társadalomban fellelhető öncenzúrának nevezünk, azzal elvben találkozhatnánk a mai elemista korosztály magatartásában is. De vajon találkozunk-e a gyakorlatban? A kérdést úgy is feltehetnénk: a fent bemutatott tanítás hatására a jelen kor magyar elemistája miért mondana ellent mindannak, amit tanult? Előfordul-e ez? Azt hiszem, csak akkor, ha szülei az iskolai oktatást kritikával, ellentmondással, cáfolattal kommentálnák, amint azt egy pluralista, demokratikus államban a szülők minden veszély nélkül megengedhetik maguknak, ha nem értenek egyet az uralkodó párt politikájával. De megengedhetik-e ezt maguknak az állampolgárok egy cenzúrázott társadalomban? Vajon hány szülő mondja gyermekének: Fiam, ez nem igaz, ez nem a teljes igazság. A szovjet katonák ugyan kiverték a fasisztákat az országból, de itt maradtak helyettük, és bennünket megszállás alatt tartanak, mint egy gearmatot.

*

Az egyén utánzás segítségével követi a példát, sőt többféle példaképet egyesít – apa, tanító, idősebb barát stb. – s így tanul, bensősít, én-ideált gyúr belőlük. Az ismert megnevezésekkel, melyekkel gyakran találkozunk politikai síkon – „a nép apja”, „a nép nagy barátja”, „a nép tanítója” – így lesznek érthetővé. Az én-ideál ugyanis az egyén részévé válik, felettes énné alakul. Az egyén ezért veszélyeztetve érzi magát, ha mások támadják én-ideálját. Példát erre bőven ismer mindenki: a nemzetét, vallását, családját érintő kritikák – mert velük magát azonosítja – az egyén saját személye elleni támadásnak tekinti. Őrzi és eszményíti ezeket a képeket, melyek nyilvánvalóan őt is szépítik. Büszke elért eredményeikre, mintha ő maga érte volna el őket: családi, nemzeti, vallásos, ideológiai büszkeségről van szó. Ez az azonosulás olyan erős, hogy a belőle való kiszakadás vagy kizártság én-vesztéséget jelent, sokszor akkorát, hogy az egyén csonkítva érzi magát s mindent elkövet, hogy a közösség ki ne taszítsa magából. Ilyen helyzetben a kritika lehetetlenné válik, csak az önkritikát engedheti meg magának. A gyónást. Nem azáltal ivódik-e mélyre a hit, hogy már gyermekkorában súlykolják ideológiává és gyakorlattá? Mi történne a vallásokkal, ha a tanokat csak a kamaszkor után lehetne oktatni? Szocialista országokban, ahol a lakosság döntő többsége nem részesül hittankönyvben, a hivatalos erkölcs- és hittételeket az általános iskola tankönyvei oltják be a gyermekbe. Szerepük a hittankönyvéhez annyiban hasonlít, hogy nem képezhetik egykönnyen szülői kritika tárgyát.

*

Amikor az öncenzúra genezisével és meghatározásával foglalkozunk, nyilván fogalmi nyelvezettel próbálunk elemezni egy magatartásformát, amelynek magyarországi létezését kevesen vonják kétségbe. A nyugati köztudatban az öncenzúra fogalma nemigen szerepel. Talán álszentség, a kétszínűség vagy a szerepjátszás lenne az a kifejezés, amit a szóhasználat a világ polgári-demokratikus részében erre a viselkedésre alkalmazna. S miután a világ nyugati felében e magatartás politikai síkon nem elengedhetetlen, jelentkezése inkább a pszichopatológia tényezői közé sorolható. A neurótikus ember, gyakran az öldözési mániás ember tünete, s nem széles társadalmi jelenség. Nem úgy egy olyan társadalmi rendszerben, ahol az öncenzúra általános, de a vele való foglalkozás tilos. Érthető viszont, hogy a nyugati polgárnak feltűnik a téma, amellyel a diktatúra szociológusai és pszichológusai nem foglalkozhatnak büntetlenül. Úgy rémlik, minden diktatúra tartóssá válásával ez az öncenzúrázó állapot elkerülhetetlenül erősödik. Az egyén érdeke kívánja, hogy vigyázzon arra, amit mond vagy ír, mert ismeri a következményeket s ezeket nem akarja vállalni. Kórossá akkor válik a helyzet, amikor az egyén nem lát többé világosan, vagyis az öncenzúrázás miatt nem jut olyan ismeretekhez, amelyekre a helyes vagy teljes világkép kialakítása végett feltétlenül szüksége lenne. A hiányos ismeretek pótlását az állandó hivatalos propaganda végzi el, s az öncenzúrázó észre sem veszi, miképpen esik ennek áldozatául.

*

Az öncenzúra genezise szempontjából vizsgált elemista tankönyvek egyértelműen mutatják, hogy az „Ünnepeink” fejezetekben adott erkölcsi és történelmi tanítás érzékenyen változott az utóbbi húsz évben.

Az új tankönyveken nevelt gyermek nemzet-, illetve világképe olyanformán módosul, hogy öncenzúrára – mint a szülei esetében – neki feltehetően nem lesz szüksége. Öncenzúra helyett, vagyis egy ismert tény megkerülése, elhallgatása helyett, valószínűleg egy „új tudat” – ferdített tudat – áll elő. A gyermek, az új generáció már nem is ismeri a tényeket, amelyeket az előző nemzedék keservesen öncenzúráz.

Ide jutunk-e vagy sem – az a nem hivatalosan közlekedő értesülésektől függ. Attól, hogy a hamisan és megdöbbenően hézagosan tájékoztatott új nemzedék hozzájut-e azokhoz az ismeretekhez, amelyek a fennálló, hivatalos állásponttal ütköznek. Ha igen, úgy hasonlítani fog az új nemzedék az előzőhöz: öncenzúrával vigyáz magára. Ha pedig erre a jól értesültségre nem kerül sor, úgy a janicsárosodás erősödik, azaz a hovatarozás, az identitás tudata módosul.

~ ~ ~ ~ ~

Katolikus Szemle

1980.

XXXII. évfolyam 4. szám

HAAS, György :

NEMZETI TUDATUNK A 70-ES ESZTENDŐK VÉGÉN

A Katolikus Szemle Szerkesztősége készséggel közli a szerző tanulmányát, mert az egyik legégetőbb magyar sorskérdés vitaindító cikkének tekinthető. Szívesen adunk helyet állításait vitató vagy kiegészítő hozzászólásoknak, főleg következő évfolyamunkban, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 25. évfordulójának évében.

Egy nép önismerete a tér és idő adottságainak függvénye. Eredménye az emberi és társadalmi erők tudatos szellemi és kulturális teljesítményeinek is. Szerepe van benne a történelem folyamán kialakult magatartásformáknak, az újat teremtő emberi akaratnak és történelmi eseményeknek is. A nemzeti öntudat mindezek kölcsönhatásában kristályosodik ki. Keretét a közösségi sors és egyéni magatartás összefonódása határozza meg és az öntudat szelleme tölti meg tartalommal.

Amióta a magyarság Mohácsnál elvesztette nemzeti létének, szellemi és hatalmi egységének egyensúlyát, azóta vált ez az önismeret oly ellentmondásokkal telítetté és bizonytalanná. Az 1526-ot követő századokban a nemzeti tudat csak a

legmélyebb lelki rétegekben vagy magányos lángelmék idő- és földrajzi határokat átszárnyaló látomásaiban élhetett. És mégis ezekben a századokban alakult ki újkori önismeretünk. Egyre inkább világossá lett legjobbjainkban, hogy a magyarsághoz való tartozás elsősorban szellemi és erkölcsi magatartás, emberi mentalitás és műveltség, nem pedig vérségi származás kérdése.

Ugyancsak ez a kor tudatosította a társadalom széles rétegeiben a magyar hibák hosszú sorát. Nemzeti hibáink folytonos ostromozása ebben a korban lesz irodalmunk egyik jellemző vonása. Ezekben a századokban fejlődik ki az a jellegzetesen magyar szemlélet is, amely a társadalombírálatot elválaszthatatlanul összekapcsolja a nemzet létkérdéseinek tőprengő aggodalommal. E zivataros századokban, az elhagyatottságban, a létért való küzdelemben forr össze a vallás a nemzeti érzéssel és válik az egész magyarság alapvető élményévé. Itt kell keresnünk annak a jelenségnek is a gyökerét, hogy fontos szerep jutott irodalmunknak a nemzeti létért, a megmaradásért folytatott küzdelemünkben.

Ezért lett a magyar irodalom a szolgálattelvés irodalma. A középkorban arra szolgált, hogy elmélyítse, erősítse a keresztény hivatástudatot, Mohács után pedig ismét a vallás ügyén át szolgálta a megsérült nemzeti öntudat gyógyulását, a nemzet önmagátalálását.

Vállalták ezt a hivatást szellemi életünk legjobbjai a második világháború közeledtével is. Az Európára vetődő horogkereszt és sarlóalapács árnyékában újból megkísérelték rögzíteni nemzeti létünk legfőbb szellemi-erkölcsi alapjait. Érezték, hogy olyan évek következnek a nemzetre, amikor ilyen felmérésekre és a nemzeti tudat nyílt ébresztésére már nem lesz lehetőség. Ezért vezette be Szekfű Gyula az általa szerkesztett *Mi a magyar?* című tanulmánykötetet a következő szavakkal:

« Akkoriban még kevesen vették észre a láthatár szélén a felhőket, melyek még csak felvonulóban voltak, és amelyekről még kevesebben képzeltek el, hogy egyszer majd sötét árnyakat vethetnek erre a napsugaras országra. Bevallom, mi sem éreztük a veszedelmek igazi nagyságát, de szorongó érzésünk volt, és arra gondoltunk, hogy ezzel a könyvvel útbaigazítsuk azokat a jóhiszemű magyarokat, akik a kíméletlenül ránk rohanó szellemi áramlatok, propagandák káoszában, amikor magyar magyarra mutat mint a rossz, gyöngé, hamis, beteg magyarra, nem tudják többé, mi is az igazi magyarság. »¹

Amikor ezeket a sorokat leírta, akkor talán még ő sem gondolta, hogy egy évtized sem múlik el, és aggodalmai mind valóra válnak. Szekfű az 1945 utáni korszak első moszkvai nagyköveteként a következőket súgta oda Kovács Imrének, a Nemzeti Parasztpárt főtitkárának az ország helyzetéről: « Kérlek, ez egy új török hódoltság... » Kovács: « Addig is tart? » Szekfű: « Addig tart, ameddig a Szovjetunió létezik! »

Történelemhamisítás mint a nemzeti tudat gyengítése

A Rákosi-Gerő-Révai vezette magyarországi kommunista párt 1945-ben a megszálló hatalom intelmére hallgatva nem kezdte azonnal a nemzeti öntudat felszámolását. Előbb csak a párt érdekeit szolgáló úgynevezett haladó történelmi hagyományokat állították előtérbe. Az 1948-as « fordulat éve » után azonban elérkezettnek látta az időt, hogy megkezdje a magyar nép lelkének, főleg a felnövekvő nemzedék magyarságtudatának átformálását.

« A magyar nép — írja Illyés Gyula — a második világháborúban nemcsak vért veszített rengeteget. Jó hírét, becsületét is kemény csapások érték. Igaztalanul olyan vádakkal illették, melyek hatása alatt már-már természetes nemzeti érzés — korunknak is e leghatékonyabb közösségi érzése — szégyelni valónak látszott. »²

A kommunista kultúrpolitika arra törekedett, hogy a bűnrészesség érzését keltse az egész társadalomban. Elhallgatott például olyan tényeket, hogy Magyarország nehéz külpolitikai helyzete ellenére a nácik vagy a kommunisták elől menekültek százezreinek adott menedéket. Az egyeduralomra jutott párt vezetői tudták, hogy egy olyan nemzetnek a lelkét kell összetörni, amelynek legfőbb vonásai közé tartozik a szabadság szeretete. Ezért próbálták megalázni és félrevezetni az egész népet, szándékosan figyelmen kívül hagyni vagy meghamisítani a történelmi tényeket. Szólamaik között szerepelt többek között, hogy « mi voltunk Hitler utolsó csatlósai ». A megszálló hatalom hazai propagandistái tudatosan elhallgatták Magyarország német megszállását és kiszolgáltatottságát. Lépésről lépésre igyekeztek felszámolni a nép emlékezetében a politikai események összefüggéseit, és egyre határozottabban követték kultúrpolitikájukban is a moszkvai felfogást, amely szerint, ha egy népnek nincs saját irodalma, művészete és nem ismeri múltját « az a jelenét is úgy éli, mint a gyermek vagy az örült: kincsét elcserélné egy darab cukorért, megölelné a tüzes kályhát az ötvenedik ugratásra is. »³

¹ Szekfű Gyula, *Mi a magyar?*, 1939. 70. old.

² Illyés Gyula, *Hajszálgyökök*, 1971. 552. old.

³ Illyés Gyula, *Iránytűvel*, 1975. 591. old.

A nemzeti öntudat felszámolása felé vezető úton a következő lépés a tudományos élet tervszerű megszállása volt. A párt kisajátította a Történelemtudományi Intézetet, a Történelmi Társulatot, a publikáció lehetőségeit és a tanszékeket. A történetírást a Párttörténeti Intézet létesítésével az agitációs propaganda szintjére süllyesztették. Az új intézmények feladatává tették azt a mai napig nyilvánosan elhallgatott szándékot, hogy a jövő magyarja még beszélheti anyanyelvét, de tudatában szovjet polgárrá kell válnia. A hivatalos magyar történelemoktatás célja lett, hogy elhomályosítsa a nyugati keresettség felvételének sorsdöntő jelentőségét, tudatot alakító és kultúraformáló szerepét, és meghamisítsa az újkori nemzeti tudat kibontakozását és megtartó erejét a nemzet nehéz századaiban. Évről évre újabb és újabb értékeket tüntetett el az irodalom- és a történelemkönyvekből, az oktatásból, a felnövekvő nemzedék tudatából.

Ezt a célt szolgálta a történelmi anyag önkényes csoportosítása és még önkényesebb értelmezése. Itt kívánták elérni ideológiájuk igazolását, a Párt mindenkor érdekei szerint, a pillanatnyi helyzetnek megfelelően. Megszűnt az események tárgyilagos értelmezése, megkezdődött az átköltések korszaka. A Lenintől ihletett logika és zsargon segítségével az elnyomást szabadságnak, a jelentéktelen kisebbséget óriási többségnek, a párt önkényét a nép akaratának, az orosz megszállást az ország függetlenségének igyekeztek feltüntetni. Az új történészek szókinccse szinte azonos lett a pártsajtóéval. A szocialista értékrendszernek elkeresztelt agymosásáról M. Kiss Sándor így írt a Valóságban:

« Természetesen, ha az ember nem rendelkezik kellő tudásanyaggal, akkor érzelmei kerekednek felül. Bennem is az érzelmek dúltak, mikor minden porcikám tiltakozott az ellen, hogy maradéktalanul, teljes és egyetlen igazságként fogadjam el a sokszor tanult, sokszor hallott « utolsó csatlós » megbélyegző kitételt. Akkor éreztem igazán hiányát annak, hogy nem ismerem kellően a XX. század első felének magyar irodalmát. Mert az, amit történelemből tanultam, nem elégített s nem elégíthetett ki. »⁴

Az 1956-os forradalom után a tudatátalakítás eszközei körmönfontabbá váltak. Egyre jobban korlátozták az ismeretek körét és hitelességét, úgy hogy a nemzeti történelem osztályharcok és a termelési eszközök fejlődésének vetületeként és egy csupán 100-150 éves kultúra színében jelent meg. A tanterveket is úgy formálták, hogy az iskolában alig tanítanak valamit a XIX. század előtti irodalomból, azt is ideológiai ferdítésekkel. Részletek a Vigiliában közölt, Juhász Ferencsel folytatott beszélgetésből:

« Elképedtem. Nem ismerik Arany Jánost! Nem ismerik szellemének, szívének, tartásának, történelmi jellemének, embersége tudatának az értékét... S azt hiszed, hogy tudott valaki a nevénel többet Kölcsey Ferencről? Erről az ellentmondásos, hatalmas koponyáról, aki öt remekművet írt, a Zrínyi két énekét, a Vanitatum vanitás-t, a Himnuszt és a Husztot, s aki az eszmélkedő gondolkodás hithirdetőjévé vált a magyar szellemi életben! Vagy gondolod, hogy ismerte valaki igazándiból Kazinczy Ferencet? »⁵

A beszélgetés további során a Vigiliát képviselő Hegyi Béla ezt kérdezte Juhásztól:

« Miben látod annak okát, hogy a magyar múlt ennyire ismeretlen a fiatalok előtt, hogy ilyen már-már behozhatatlan hátrányokban vagyunk önmagunkkal szemben? Miért a részvétlenség nagyjaink iránt? »

A költő válasza e kérdésre többrétű volt. De talán ezek a mondatok a legjellemzőbben fejezik ki a jelenlegi hazai helyzetet.

« Babbitssal együtt azt hiszem és azt vallom, hogy múlt nélkül nincsen művészet, se társadalom, sem ember: légvárat csak a népmesében lehet építeni és védeni. Mindennek, ami ma született vagy születik, termőtalajra kell épülnie, olyan tenyésző rétegre, amely megbírja és továbbhordozza munkásságunkat és életünket, talán későbbi nemzedékek okulására is. »

A magyar múlt tervszerű elferdítésének irányítói tudták, hogy a hites nemzeti történet ismeretének különleges ereje van az egészséges nemzeti öntudat kialakításában és ébrentartásában. Nem véletlen, hogy a magyarságnál a nemzeti fejlődés tekintetében fiatalabb népek — még a kommunista államokban is — olyan szívós erőfeszítésekkel igyekeznek kimutatni kultúrájuk történelmi gyökereit és dokumentálni hitelességüket. Erről mondta Illyés Gyula 1979 őszén, az ifjú írók lakiteleki találkozásán:

« De nálunk a magyar múlt, és a közelmúlt sok vonatkozásban és tekintetben még mindig ködben áll. A magyar sorsmozdulatok, a magyar történelem egy-egy alakját már az ábrázolás folyamán rögtön rágalom és vád éri: a helyzetek nincsenek tisztázva. »⁶

⁴ M. Kiss Sándor, *Valóság*, 1975/5. 19. old.

⁵ Juhász Ferenc, *Vigilia*, 1975/3 177. old.

⁶ Illyés Gyula, *Forrás*, 1979/9. 117. old.

Ennek a folyamatnak a kapcsán, míg

« a Margitszigeti kolostori-romok látogatója nem is sejtheti, hogy a kolostori-templom csonka falai mellett V. István magyar király jeltelen sírját tapossa, addig a Kremlben még a legzsarnokibb moszkvai nagyfejedelem szarkofágja is ott állhat a többi között, ragyogóan kisuvickolva... »⁷

A nemzeti tudatot megcsonkító történelemtanítás káros következményeit azonban a mai rendszer a maga bőrén is tapasztalja, most a mai tanuló ifjúság teljes közömbösséggel viseltetik a párt irányította események iránt is. Részlet Czakó Gábornak a fiatalok körében készített interjújából:

« Négy évvel ezelőtt egy hetedik-nyolcadik osztályosoknak tartott olvasótáborban szóba jött Rákosi Mátyás neve. A hasonlóképpen becézett, és akkor még aktív FTC-balösszekötő (Rákosi Gyula) nevét valamennyi fiú ismerte, sőt jobbára a lányok is, a politikusét viszont senki. Valami azért derengett a gyerekek fejében; történelmi személyt gyanítottak a név mögött, mégpedig negatív alakot. Ilyesféle válaszokat kaptam: « egy úr », egy « nagy úr », « báró », « bíró », az « ország főbírája, aki mindenkit elítélt. » Működése idejét a negyvenvalahány gyerek 1945 előttre tette, a század első felére és valamennyien egy közbeszólóval « biztos nem volt kommunista. »⁸

Egy másik olvasótábor fiatal résztvevőinek négy nevet említett: Rákosi Mátyás, Rajk László, Mindszenty József, Tildy Zoltán.

« Huszonötén adtak Rákosival kapcsolatban helyes választ. A mércét alacsonyra állítottam, tevékenységének idejét kellett nagyjából megjelölni, és legalább egy tisztségét. « MSZMP vezetője 1950-56, túlkapások, túlzott baloldali-személyi kultusz. » « 1950-es években MSZMP-főtítkár. » « A fasiszmus utáni időszakban személyi kultuszával uralkodott. » « Ismerem, de sajnos semmit se tudok róla. Fasiszta. » « Rajk, Nagy I., Mindszenty, Tildy nevét 2-6 gyerek ismerte tűrhetően. A butaságokat nem idézem (írtak író, költő, nyomdászt, zeneszerzőt), Rajkról sejtettek legtöbbet: Mártír, munkásmozgalmi. »⁹

A nemzetnek néptömeggé süllyesztése, kivetkőztetve népi kultúrájából, a legjobb úton van ahhoz, hogy olyan társadalommá váljék, amelyben többen tartanak igényt gépkocsira és mind kevesebben nemzeti kultúrájukra. A fiatal nemzedék már ott tart, « hogy érettségizett, sőt egyetemet végzett fiatal emberek sem ismerik a Himnuszt, a Szózatot, a Nemzeti dalt. »

A párt kultúrpolitikájának és az idegen érdek szolgálatának törekvéseit tükrözi a hazai történészek és ideológusok 1966 elején tartott tanácskozásán elhangzottak. Többek között a nemzetfogalom új meghatározására törekedtek, és a következő eredményre jutottak. Az új értelmezés magába foglalja « a kapitalista és szocialista országokhoz való viszonyok különbözőségét és megfelel a szocialista integráció és együttműködés egyre gazdagabb formáinak ». Az így létrejött új fogalomnak a történelmi hivatása a pártideológusok szerint pedig az, hogy « magát a nemzeti formát a szocialista népek barátságának és testvéri közeledésének, végső soron egybeolvadásának eszközévé tegye ».

A rezsim a hetvenes években már olyan erősnek érezte magát, hogy szép csöndesen elrendelte a történelem törlését az érettségi tárgyak sorából. De számításuk elhamarkodottnak bizonyult, mert a társadalom reakciója még mindig erősebb volt, mint amire a párt számított. Éppen ezért kénytelenek voltak a Felsőoktatási Szemle 1979. 4. számában közölni: « A gimnáziumokban legyen ismét kötelező történelemből az érettségi vizsga. így a kötelező vizsgatárgyak száma négyről ötre emelkedne. »¹⁰

Ez a látszólagos pillanatnyi meghátrálás a rendszer részéről azonban nem jelenti azt, hogy feladta volna eredeti célját. Az ismeretek megnyirbálása most nem csak az elmúlt századokra terjed ki, hanem a jelenre is.

« Mit adunk annak az ifjúságnak — mondta a fiatal írók 1979 őszén Lakiteleken rendezett találkozón Pálffy G. István —, amelynek a Veres Péterrel kapcsolatos irodalmi élményei is kétségesek, hiszen az új gimnáziumi tantervben csak választható anyagként szerepel a Próbátétel, és tanára válogatja majd, hogy olvashatja-e legalább vagy sem. Igaz, a század egyik legnagyobb gondolkodója és írója, Németh László és a tüneményes tollú Tamási is csak kiegészítő anyagként szerepel a megtisztelő törzsanyag helyett. Szabó Pál, Szabó Lőrincz, vagy Füst Milán még ott se. »¹¹

⁷ Klaniczay Tibor, *Kortárs*, 1974/5.

⁸ Czakó Gábor, *Új Tükör*, 1979.

⁹ Czakó Gábor, i.m.

¹⁰ Ökrös László, Iskola az ezredfordulón, *Új Tükör*, 1M0/18. 5. old.

¹¹ Pálffy G. István, *Forrás*, 1979/9. 116. old.

De nem csoda, hogy a párt Veres Pétert is igyekszik a feledés homályába küldeni, hiszen életpályája végén írt sorai leleplezik a hatalom birtokosainak rejtett szándékait. A cenzúra árnyékában írt sorokból is kiolvasható az író aggodása a magyarság sorsa, a nemzeti öntudat integritása iránt.

« ... a más nemzetek iránti gyűlölködés, más nemzetek lenézése, más nemzetek életjogának semmibe vevése, közösségi kultúrájának, lelki-, szellemi értékeinek a lebecsülése, pláne a más nemzetek, népcsoportok «likvidálására» irányuló törekvés igenis nacionalizmus, sőt gyilkos sovinizmus, de a saját népünk, nemzetünk iránti természetes közösségi érzés nem nacionalizmus, hanem országunk megtartásához, nemzetünk fenntartásához életbevágóan szükséges állampolgári felelősség, szellemi-lelki elkötelezettség. Ha úgy tetszik: patriotizmus ». ¹²

Az egészséges nemzeti öntudat egyik lényeges feltétele: tudatosítani egyenjogúságunkat a népek nagy családjában, jogunkat sajátos kultúránkhoz, nemzeti közérzetünknek megfelelően élni és alkotni.

A nemzeti tudat és az anyanyelv rontása

Nemzeti kultúránk, öntudatunk hanyatló állapotát tükrözi vissza anyanyelvünk jelenlegi hazai helyzete is. Szívszorító nyelvromlásunk sem egyéb, mint az ország és lakói kiszolgáltatottságának filológiai jelentkezése. A nyelv ugyanis, mint az emberi érintkezés legsajátosabb eszköze, azonnal jelez minden olyan változást, amely a szabad emberi érintkezést, az akadálytalan gondolatközlést nehezíti, vagy éppen akadályozza. A nyelvromlást társadalmi állapotunk és anyanyelvünk szerves okozati összefüggése váltja ki, melyet az *Akadémia nyelvművelő* tanulmánykötete így jellemez: « A külvilággal és az emberi társadalmi tudattal együtt változik a nyelv is szókincsében visszatükrözve azok összefüggéseit, mozgásformáit. »

Ezt fejezi ki az otthon kialakult hivatalos államigazgatási nyelvezet is, amelyről a Társadalmi Szemle 1976-ban ezt írta:

« Hatóságaink ma is olyan nyelven írnak az állampolgároknak, amely sehol másutt nem használatos, csak a hivatalos érintkezésben. Olykor egyszerű közléshez is fenyegető kitételek csatlakoznak. A «kérem» szó a hatóságok szótárából szinte teljesen hiányzik... »

A jövő nemzedéke egyszer majd rábukkan ennek a politikai korszaknak hordalékszavaira és a fogalmakat meghamisító törekvéseire: arra például, hogy az « internacionalista hazafiasság », a leigázó nagyhatalom előtti hódola-ot jelenti, az « önzetlen elvtársi segítség » nem más mint az 1956-os magyar forradalom és 1968-as tavasz katonai leverése, vagy a « szocialista realizmus », amely egyenlő a pártos tudománnyal ill. a mozgásszabadságtól megfosztott lelkiismerettel. Ma nem « munkát keres » a szakképzett fiatal, hanem « munkalehetőséget » s a gyárigazgató nem « szerződött » hanem « biztosítja » számára a « munkalehetőséget ». Ma nincs « kereslet » ezen, vagy azon a téren, hanem a « vásárlási igény egyre szélesebb körben jelentkezik ».

Kolozsvári Grandpierre Emil szerint, ha Magyarországon két szót — probléma és biztosítani — « használatát rendeletileg megtiltanák, a fél ország megkukulna ».

A párt bizalmát élvező történészek, kritikusok, írók igyekeznek a tényeket torzítva egyszerűsíteni, egy ideológiai fogalmakkal kódosított zsargon segítségével. Így könnyen osztogatják az « előrevivő » vagy a « visszahúzó » jelzőket, csak az óvatosabbja az, aki « ellentmondáshoz » ragaszkodik. A világos, egyértelmű elemzést is azzal kerülik meg, hogy « bonyolult », vagy legalább is « ellentmondásos ».

« Ez a « légből kapott nyelv », noha lehangolóan szürke, — jegyzi meg Kolozsvári Grandpierre Emil — unalmas, fantáziátlan, élettelen, ugyanakkor nehézkes, körmönfontan körülményes, céltalanul terjengős, mind ejtés, mind nyelvtan dolgában idegen a magyar nyelv szellemétől, mégis egyre terjed. Ha Herder föltámadna s végighallgatná egyik-másik szakember nyilatkozatát a rádióban vagy a televízióban, bizonyára fölkiáltana: kétszáz évet tévedtem, de láthatjátok, hogy alapjában igazam volt. » ¹³

A kialakult nyelvi tudathasadások lényeges oka a hazai anyanyelvi oktatás teljes hiánya. (A történetírásról kívül tehát a másik lényeges nemzetfenntartó tényezőt, az anyanyelvet is sikerült a szakadék szélére, juttatni.) Szárnyra bocsátottak olyan nyelvészeket, akiket egyáltalán nem érdekel, hogy a nyelv gyűjtésében, rostálásában, a kiválogatott szavak terjesztésében közreműködjenek.

« Hagyományainkban — írja Kolozsvári Grandpierre Emil — legalább elméletileg gyökeret vert a gondolat, hogy a megújulás forrása a népnyelv, nyelvészeink húzódoznak tőle. A többi között bizonyíték erre Deme Lászlónak az ÉS-ben

¹² Pálffy G. István, *Forrás*, 1979/9, 116. old.

¹³ Kolozsvári Grandpierre Emil, *Kortárs*, 1977/8.

megjelent cikke, amelyben elcsukló hangon, de égő lelkesedéssel ünnepli azt a hamarosan bekövetkező időt, amikor a nyelvjárások megszűnnek, s országszerte a köznyelvet beszélik. Kérdés: milyen köznyelvet? Azt a szörnyűséget, ami manapság terjed? »¹⁴

A párt szándékairól árulkodik az a hetvenes évek közepén kibocsátott gimnáziumi tanterv javaslat is, amely a magyar nyelv oktatását heti 5, az oroszét heti 12 órában szabja meg. A nemzetre kényszerített orosz nyelvoktatás hazai fogadtatásáról a Budapesten megjelenő Magyarország a beismerések óvatos zsargonjában megvallotta, hogy « nagy a feszültség az igények és az eredmények között ».

A diktatúra hűbéri helyzetére jellemző a Művelődésügyi Minisztériumnak az orosz nyelvoktatással kapcsolatos 1220/1950-es és 1280/1950-es számú rendelete, amely világosan kimondja, hogy e tárgy tanításának célja « a szocialista értelemben vett nevelési célok megvalósítása ». A párt a magyar nyelv oktatását háttérbe szorítja és az orosz részéért előnyben. Ez az újabb bizonyíték a távoli, be nem vallott célok irányába. A Művelődésügyi Minisztérium folyóiratának cikke nem is leplezi:

« Hazánk a szocializmus útján jár, s mint a Szovjetunió szövetségese, elsődrendű feladatának tartja, hogy a tanulók a szocialista művelődés hordozóját, az orosz nyelvet mind szorosabban megismerjék. Koncepciónk az orosz nyelv tanításának vezető szerepet biztosítani minden iskolában ».

A hazai rendszer nemcsak az iskolákban igyekszik az orosz nyelvet előnyben részesíteni, hanem a hetvenes évek közepétől az óvodákban is. Így a hatalom nem elégszik meg a tanuló fiatalság birtokba vételével, hanem kiterjesztette hatalmát a kora gyermekkorra is. A Művelődésügyi Minisztérium 1975 márciusában így indokolta meg döntését:

« Nagyon igaza van a mai nevelési koncepciónak, amely az óvodától az egyetemig egységben nézi a nevelést, de még inkább igaza lesz, ha jogot formál a bölcsődére, sőt a csecsemőgondozásra is, ha minden korosztály nevelési gondját a magáénak tekinti... ».

Csak remélni lehet, hogy a nép lelke erősebb lesz a megszállók és helytartóik hatalmánál és a nemzet túléli ezt a nyelvi imperializmust, ami ma hazánkra nehezedik.

Ideológiai béklyó a színházi életben

A kommunista politika a történetíráson, anyanyelven kívül a színházat is a nemzeti öntudat megbénításának szolgálatába állította.

« Miközben öltre menő viták folynak — írta a fiatalon öngyilkosságba kergetett Latinovits Zoltán — arról, hogy történelmünket hogyan forgassuk keresztbe-kasul, miközben kétes értékű művek magyarázzák, kiégett tollúkból származó írások sajnálkoznak szemforgatón Mohácson, mi dermedten állunk és helyünket hiába keressük a mondatok között. Keresett, esetleges és hazug művekben nem találja meg magát a művész: előadásuk így haszontalan, hatástalan, megírásuk fölösleges, káros, rossz. »¹⁵

Az elidegenítés ködös elmélete megvalósíthatatlan gyakorlatot eredményezett és a magyar színház-művészetben kétségbeesztő helyzetet teremtett. A párt azonnal kiosztotta a nacionalista, vagy jobb esetben provinciális jelzőt annak a művésznek, aki a nemzetet és nem a pártot akarta szolgálni. Ezért kiáltotta oda Latinovits az önkényuralom képviselőinek:

« Bár Racine és Corneille szintén provinciális megjelölést kaptak Lukács Györgytől, mégis a francia megtanulja soraikat, a színházban együtt mondja a közönség a szöveget a művészekkel, miáltal nemzeti emelkedettsége, öntudata, rosszabb szóval: büszkesége megmarad és generációkon keresztül öröklődik! »¹⁶

Az igazi, élő színházi kultúra szervesen kapcsolódik a nép legjobbjainak gondolataihoz, elszakíthatatlan a szülőföld ihletésétől. A hivatalos kultúrpolitika igyekszik mindent megtenni, hogy ne lehessen kiválasztani az elméletek és hagyományok sűrűjéből, tapasztalatok sokaságából, halott nagyjaink életéből, a művészet jellegéből azokat a csalhatatlan jeleket, eseményeket, amelyek a magyar színház sajátosságai kell, hogy legyenek. A sajátos nemzeti színművészet éppen úgy, mint a művészetek más ágai, szervesen épülnek a hagyomány alappilléreire, amelyen a nép lelke, nyílt, baráti szívéllyessége,

¹⁴ Kolozsvári Grandpierre Emil, i.m.

¹⁵ Latinovits Zoltán, *Ködszurkáló*, 1972.

¹⁶ Latinovits Zoltán, i.m.

bátorsága, szenvedélyessége, a mindig talpra-állás, mindig megújulás teremtő nagyszerűsége szinte egyedüli harmóniában ötvöződik.

A szabadságuktól megfosztott művészek útját tragédiák hosszú sora szegélyezi Magyarországon. A diktatúra lassan őrlő malmal között, vagy önként vetettek véget életüknek, vagy a rájuk nehezedő nyomás állította meg szívük dobbanását.

A magyar színházi életben a tervszerű rombolás jegyét viselte magán a hatvanas években az a döntés is, amely a frissen renovált Nemzeti Színházat lebontásra ítélte. Ezt követőleg a párt elkezdte a csendes hallgatás taktikáját. Nem mondták soha, hogy nem építik meg az új színházat, csak éppen semmit sem tettek ennek érdekében. Több, mint tíz éves hallgatás után a hazai társadalodiban magánkezdeményezés indult az új Nemzeti Színház felépítésére. A kormányzat, hogy kifogja a szelet a vitorlákból, ismét a régi taktikát választotta. Pozsgay Imre kulturális miniszter a Magyar Színházművészeti Szövetség 5. közgyűlésén 1977-ben szóba is hozta a nemzet széles rétegeit foglalkoztató kérdést. Nem ítélte el a kezdeményezést, de egyúttal figyelmeztetést küldött a mozgalomban résztvevők címére.

« Hadd jegyezze meg valamit, ami semmit nem von le az előbb mondottakból. A mozgalom ne legyen hazafias versengés. Mert a haza pórul járna egy ilyen versengésben. Éppen ezért bízzák a kormányra, hogy alakítsa ki a szükséges formákat, módszereket és eszközöket, amelyekkel ezt a nagyon fontos és állítom, nemcsak az itt jelenlevők, hanem az egész ország számára fontos ügyet meg lehet oldani. Bízunk ezt tehát arra a felelős testületre, amely az ország gazdasági teljesítőképességét és kulturális feladatait együtt mérlegelve tud megfelelő döntést hozni.»¹⁷

Népművészet, műemlék, kitüntetések

A magyar népi kultúra nem csak hajtása szellemi értékeinknek, hanem népünk lelkének legközvetlenebb művészi kifejezése, szerteágazó gazdagságában eredeti megfogalmazása az ízlésnek, látásnak, örömnak, panaszoknak, szerelemnek, a nép történelmi élményeinek; nemzeti kultúránk szerves része.

A népi kultúra lelki menedék az ország nehéz évtizedeiben, a történelmünkbeli hiányzó történelem. Mert aki klasszikus íróink, költőink alkotásain keresztül éli meg a magyarságot, az akarva-akaratlanul is csak az érem, a nemzeti kultúra, egyik oldalát látja. Kossuth beszédei mellett ismernie kell régi táncaink egy-egy mozdulatba sűrített vallomását is: ezek voltunk, vagy ezek vagyunk mi jókedvünkben, rosszkedvünkben. A nép cselekményes hagyományvilága, annak töredékes maradványai pedig a kereszténység felvétele előtti közösségi kultúránkról adnak jeleket.

A nemzeti öntudat rontására irányuló stratégiájában a hatalom urai a népművészet manipulálásáról sem feledkeztek meg. Egyik jele, hogy a korszerűség indoklásával lassan, tudatosan elhanyagolták a magyar tájak jellegét kifejező paraszti építkezés változatos formáit. Pusztulni hagyták a göcsei házak, vagy a Vas megyeiek változó formájú tetőszerkezetét, ereszek, tornácok, az udvarok hangulatát. Ezzel megkezdődött a nemzeti jellegét kifejező sajátos táji jelleg fokozatos elszürkítése.

« A szemmel fölfogható Magyarországból — írja Csóori Sándor — két évtized alatt kiveszett Magyarország. A Dunántúlon ugyanazokat a sáttortetős házakat lehet látni, mint az Alföldön. A Viharsarokban is ugyanolyanokat, mint Pest közvetlen szomszédságában vagy Tolnában. S ráadásul a változatos és gazdag formákkal együtt kipusztult hazánkból a fehér szín is: a balladás-fehér, a gyolcs-fehér, átengedve helyét a leghetlenebb sárgának, lila-zöldnek, dögbarnának, műkéknek, néhol még a maszatos lilának is: fröccsentett, sávós, hengeres falsivatagoknak.»¹⁸

A népi kultúrát eltüntetni akaró szándékok kerültek felszínre az 1955-ös szigetközi, de az utolsó tiszai árvíz után is. Hiába alakult társadalmi kezdeményezés az elpusztult házak táji jellegének megfelelő újjáépítésére, a hatalom szándéka és a megfelelő tájékoztatás és építészrendészeti intézkedések hiánya megakadályozta az eredeti forma korszerű felhasználását.

« Soha szerencsétlenebb, önleplezőbb pillanatot, mint amit a legutolsó, nagy árvíz után megéltünk! Az elpusztult faluk helyett építhettünk volna olyan új falukat, amelyek a tájhoz idomulva, a táj hagyományos építészeti formáit átörökítve, gátszakító erővel bizonyíthatnák ma is, hogy nem csak a pénzen, hanem az ízlésen is múlhat valami. De nem! Tíz-húsz építőművész ingyen felajánlott terveit arrébb lökték: ne újítsunk. Épüljenek csak a szép, egyforma, szabályházak! Ha Hevesben jó, jó a Tiszaháton is. A népnek ez kell! Nem volt elég a tragédia önmagában.»¹⁹

¹⁷ Új Tükör, 1977/4. 170. old.

¹⁸ Csóori Sándor, *Utazás félálomban*, 127. old.

¹⁹ Csóori Sándor, i.m. 128. old.

A hetvenes évek elején a Baján, Kalocsán összesereglettek a paraszténekesek, paraszténekkarok, táncosok, faragók, fazekasok, nyelvjárásgyűjtők, zenészek, néprajzosok népes tábora, hogy megvitassák, ha kevés reménnyel is, hogyan lehetne menteni és felhasználni a menthető.

« Reménytelenségüket jelképesen azzal magyarázták, ami csakugyan égbekiáltó. A háromnapos találkozó fölött újságaink, beleértve vezető, országos lapjainkat is, vakon, értéktelenül suhogtak el. Még annyira se méltatták, mint az épp akkor zajló horgászversenyt vagy kutyakiállítást. »²⁰

A nemzeti öntudat kikapcsolása, amely a társadalom egészséges reflexét mozgósította minden idegen uralommal szemben, teljes erővel folyik más kulturális területen is. Ilyen mostohán kezelt kultúrterület a műemlékvédelem. A hivatalos fórumok óriási összegekkel építik a hazánkban ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok öröklakásait, milliókat adnak ki pártszékházak és egyéb létesítményekre, addig — a szakemberek figyelmeztetése ellenére is — az illetékes hatóságok nyugodt szívvel hagyják pusztulni a nemzet sok vihart megért, éppen ezért különösen becses műemlékeinek jelentős részét. Néhány látványos kísérlet ellenére a folyamat Csala Károly szerint ma már tragikus mértékeket ölt:

« Csakugyan: mit lehet tenni? A számok minden tények legmakacsabbjai. A televízió sorozatában megszólaltatott témérdek illetékes érvelésével, számszerű adataival nem igen lehet vitatkozni valónk. Vagy mégis? Mégis vitatkoznunk kell a hallottakkal-látottakkal! Egész egyszerűen a logikus magyarázatokat logikusnak elfogadva sem fogadhatjuk el azt a még logikusabb következtetést, hogy pedig műemlékeinknek lassacskán-gyorsacskán pusztulniuk kell. »²¹

A nemzeti önmegbecsülés csonkításából még a kitüntetések sem maradnak ki. A párt, amely még a « fordulat évében » a nemzeti hagyományok legfőbb őrzőjének szerepét igényelte magának, három évtizeddel később igyekezett erről az elhivatottságról teljesen elfelejtkezni. 1947 szeptemberében a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottsága ezzel a javaslattal fordult az ország közvéleményhez:

« Tüntessék ki évente 20.000 és 10.000 Forintos díjakkal az ország legkiválóbb tudósait, alkotóművészeit, azokat a mérnököket, orvosokat, pedagógusokat, ipari munkásokat, földműveseket, akik az ország újjáépítésének sikeréhez kiváló egyéni teljesítményekkel különösképpen hozzájárultak. A jutalomdíjak Kossuth nevét viseljék. Az első díjak szétosztása 1948 március 15-én történjék, hogy ezzel is méltóképpen járjunk hozzá a 48-as centenárius megünnepléséhez. »²²

Másfél évtized nem múlt el, amikor már titkos párthatározat született a Kossuth-díj háttérbe szorításáról és fokozatos megszüntetéséről. Ennek érdekében életre hívták az Állami-díjat, mely azóta április 4.-én kerül kiosztásra. A még kiosztásra kerülő Kossuth-díjat is, azzal az ürüggyel, hogy a két dátum egymáshoz közel van, március 15.-e helyett, a hűbéri uralom kezdetét jelképező új ünnepnapon adják át. Kezdetben azonos számú volt a két kiadásra kerülő díj. Közben fokozatosan csökkentették a Kossuth nevét viselő kitüntéseket.

Ez történt március 15-ével is. « Nemzeti ünnepünk sok naptárban: Nemz. Ünn., kéken, feketén így szerepel. Ez nemzeti ünnep, s benne a nemzeti szó. A gyerekek az iskolában — s nem lakiteleki vagy Bács-Kiskun megyei, hanem az országhatáron belüli tapasztalataimat mondom — a gyerekek már kisiskolás korukban nem értik, hogy nemzeti ünnep tanítási szünet, apuka viszont dolgozik. Anyuka és apuka az ünnepet észre sem veszi, csak azt, hogy mi lesz a gyerekekkel aznap, Ennyi történt. »²³

A tömegkommunikáció tudatot sorvasztó hatásával szemben a társadalom tehetetlen. Ezért használja ki a rendszer valamennyi eszközét és művészi erejét is a nemzeti tudat gyengítésére.

« Nem tudom - mondta Tóth Erzsébet Lakitelepen a fiatal írók 1979 őszén megrendezésre került tanácskozásán - feltűnt-e valakinek a március 15-i délelőtti TV-adás. Véletlenül éppen nagyszüleimnél voltam - náluk szorgalmasabb TV-nézővel még nem találkoztam -, kérték, nézzem meg, van-e valami érdekes műsor délelőtt. Nem reménykedtem, a nap egyszerű hétköznapi napnak indult. Dehogynem - mondom - 9-től egy hosszú tánczenei műsor (Az elmúlt év legsikeresebb felvételeiből), fél 11-től pedig idegen cowboyok között. Kétrészes, színes, amerikai western film. Nem értettem. S akkor tévedt szemem a rádióújság dátumára. »²⁴

²⁰ Csoóri Sándor, i.m. 129. old.

²¹ *Új Tükör*, 1979/9.30. 5. old.

²² *Szabad Nép*, 1948/3.14 7. old.

²³ Lezsák Sándor, *Forrás*, 1979/9. 109. old.

²⁴ Tóth Erzsébet, *Forrás*, 1979/9. 115. old.

A párt terrorszerű stratégiáját a nemzeti tudat felszámolására a hetvenes években a hazai kulturális élet olyan befolyásos vezetője fejezte ki legtalálóbban, mint Aczél György miniszterelnökhelyettes. A hivatalos szellemi élet irányítói

« a közösségi tudat fejlesztését, a cselekvő szocialista hazaszeretetet a Szovjetunióhoz, a baráti szocialista országokhoz, a kommunista mozgalomhoz, minden haladó társadalmi megmozduláshoz fűződő szolidaritásunkat még fokozottabban munkánk középpontjába kell állítanunk. »²⁵

Nem maradt adós a magyar kulturális élet vezetője azoknak sem, akik óvatos módon, de megpróbálnak különböző fórumokon szót emelni a nemzet alapvető érdekeit sértő folyamattal szemben. Aczél úgy fogalmazta meg kifogásait a fiatal és idősebb értelmiségiekkel szemben, hogy az bármikor átalakítható legyen törvénytörési vádirattá.

« Ideológiai harcainkban ma is egyik legkonokabb ellenfelünk a nacionalizmus. Változatlan jellemzője a hazafiság és a nemzetköziség szembeállítás, az internacionalizmus jelentőségének lebecsülése, a hazafiság elválasztása a szocialista haza építésének feladataitól, az osztályharc szerepének kiiktatása a nemzeti múlt tragédiáinak és győzelmeinek értelmezéséből. A saját nemzeti múltat misztifikáló, más népek nemzeti érzéseit semmibevevő nézet és magatartás ellentétes mind az igaz, szocialista hazafisággal, mind az internacionalizmussal. »²⁶

A hanyatló nemzeti öntudattal foglalkozó tanulmányomat aligha fejezhetném be találóbb szavakkal, mint amelyeket Illyés Gyula mondott 1979 őszén a lakiteleki fiatal írótalálkozó résztvevőinek:

« Hogy mindezt fölénnyel, humorral nézzétek! Nem ok nélkül nevezték a sorskérdéssel foglalkozókat búsmagyaroknak. Volt okuk búsulni. Ne búsmagyarokként hajoljanak össze mégsem azok a négy-öt magyar összehajlók. Ne sóhajtozó miért is, miért isekre. Ady nem ezt akarta, nem hasztalan könnycsorgatást. A ti első leckétek az, hogy emelt fő, mosoly, humor is. Sőt kellő humor. Rögtön fölénnyel, jó kedvre hangoló, még ha ez a humor az akasztófahumor is. Mert az sem mindegy, hogy a kivégzőosztag elé milyen lelkiállattal áll ki az ember. »²⁷

²⁵ Aczél György, *Társadalmi Szemle*, 1978/8-9. 3. old.

²⁶ Aczél György, *Társadalmi Szemle*, 1978/8-9. 3. old.

²⁷ Illyés Gyula, *Forrás*, 1979/9. 123. old.

Katolikus Szemle

1982.

XXXIV. évfolyam 3. szám

LUKA, László :**A NEMZETI TUDAT ELSORVASZTÁSA***Tallózás a hazai elemi iskolai tankönyvekben*

Másfél évvel ezelőtt a Katolikus Szemle tanulmányt közölt a nemzeti tudat hazai romlásáról. A tanulmányhoz számos hozzászólás érkezett. Ezeket előző évfolyamunkban közöltük. Az alábbi az otthoni iskolakönyveket veszi szemügyre. És megrendítő a tanulság, amellyel a cikk zárul.

Nyomban a lényeggel kezdem: megrendeltem Magyarországról négy elemista osztály számára szerkesztett olvasókönyvet. Eredetileg az volt a gondolatom, hogy összehasonlítom őket a háborúelőtti kiadványokkal és megvizsgálom: mennyiben változott a tanítás nemzeti és erkölcsi tartalma. A háborúelőtti tankönyveket – sajnos – nem sikerült megszerezniem. Mint megtudtam, tilos Magyarországról kiküldeni. Így azután manapság használt iskolakönyveket vizsgáltam meg, méghozzá abból a szempontból, hogy milyen ideált, illetve ideálokat állítanak a gyermekek elé.

A vizsgálathoz az *ünnepek* bemutatását választottam ki. Arra gondoltam, hogy az ünnepek jelentőségének megmagyarázása csalhatatlanul mutatja, milyen irányban akarja befolyásolni és nevelni a gyermekeket a politikai rendszer.

Könnyebb volt a dolgom, mint eredetileg gondoltam. A harmadikos és negyedikes elemista olvasókönyvben a tankönyvírók maguk gyűjtötték fejezetbe az ünnepeket.

A harmadik elemi osztály számára szerkesztett olvasókönyv 1976 februárjában jelent meg 140.000 példányban (utánnymás). A negyedik elemista olvasókönyv ugyanabban az évben, 127.000 példányban. A harmadikos könyv a 137–167. oldalon, a negyedikes a 225–251. oldalon foglalkozik az ünnepekkel. Mivel az oktatás és nevelés hangsúlyát a sorok, illetve az oldalak számával mérhetjük le a legpontosabban, nézzük először a harmadikos könyv olvasmányainak anyagát.

Cím	sor	oldal
A szabadsághoz (Csokonai verse)	8	1/4
Lenin és a kisfiú (elbeszélés)		1 és 3/4
Lenin (Langston Hughes verse)	12	1/2
Roham a téli palota ellen (elbeszélés)		2 és 1/2
Győzelem (Vasvári István verse)	20	1
Ötven évvel ezelőtt történt (1917, elbeszélés)		2
Március 15 (elbeszélés)		2
Nemzeti dal (Petőfi verse)	48	2
Fehér Annus levele (A Tanácsköztársaságról)		3
A forradalom nyomolvasóihoz (Gyárfás verse)	24	1
Április 4 (Komjáthy verse)	38	1
Az utolsó töltényig (elbeszélés)		2
Egy szovjet harcos (vers)	12	1/2
Egy vödör leves (elbeszélés) 1945		3
A vörös szegfű (elbeszélés egy szovjet katona jószágáról)		1 és 1/2
Dalolj! (Csányi Györgyi verse május 1-ről)	24	1
Vidám felvonulás (elbeszélés)		2
A béke dala (J. Barbarus verse)	24	1
Himnusz (részlet Kölceseytől)	8	1

A címek szinte kivétel nélkül kiáltják a mondanivalót. Ha összeszámoljuk hány oldalt fordít a rendelkezésre álló 29 oldalból a tankönyv szerkesztője egy-egy témára, akkor ezt a meglepő eredményt kapjuk:

Egyetemes értékek (szabadság, béke)	1 és 1/4	oldal
1848 és a Himnusz	5	
1917-es orosz forradalom; 1919 Tanácsköztársaság; 1945-ös « felszabadulás » és május elseje	22 és 3/4	

A fejezet díszes oldalát úttörő dobosok rajza díszíti szöveg nélkül. Az ünnepek oldalszámának arányából könnyen alkothat magának képet az olvasó. A 30 oldalból csaknem 23 az orosz forradalommal, a tanácsköztársasággal, 1945-tel és május elsejével foglalkozik. Március 15-én kívül a magyar történelmi múlt ápolása háttérbe szorul, a szovjet események dicsőítése kidomborodik.

A mondottakat az olvasmányból kiemelt szemelvényekkel még hatásosabban bizonyíthatnám, azonban részletekkel nem fárasztom az olvasót. A lényeg: a kiemelt ünnepek s azok aránytalansága minden szemelvénynél világosabban mutatja a nevelés szándékát. Félő, hogy ez az aránytalanság messze túlhalad azon az igényen, amit a szovjet tanácsadó előír.

A negyedik elemista olvasókönyv ünnepekkel foglalkozó fejezete 26 oldal. Főleg az olvasmányok címét felsorolni. Összegzem a 26 oldal anyagát. A fejezet címlapján az « Ünnepeink » szó fölött a budai szovjet katonai emlékmű ékeskedik.

Egyetemes emberi értékkel foglalkozik	1 és 1/2	oldal
Nemzeti vonatkozású	1 és 1/4	
Szovjet-orosz témájú (1917, 1945)	12 és 3/4	
Tanácsköztársaság	5 és 1/2	
Május 1	4	

A nemzeti vonatkozású ismeretanyag csupán egy és negyed oldal; Kölcsey Ferenc Himnuszából 3 versszak, két sor a költőről, s végül két sor idézet a Huszt c. versből. Ezenkívül nincs a fejezetben semmi magyar vonatkozású esemény, vagy ünnep a magyar múltból. Leninnel foglalkozik, a Tanácsköztársasággal, az októberi orosz forradalommal, illetve a « nagy honvédő háború » magyarországi eredményeivel, 18 és 1/4 oldal. A harmadikosoknak ég megemlíti március 15.-ét, a negyedikeseknél már nem szerepel. Ez a különbség még feltűnőbbé teszi a szovjet propagandát és az elnemzetlenítés szándékát.

A tankönyvek és az oktatás szellemének a nemzeti műveltség és öntudat szempontjából való káros befolyása a hazai sajtóban is visszhangot keltett. Némi jele mutatkozik annak is, hogy az írói közvélemény hatására a rendszer igyekszik jobban leplezni oktatási és művelődési politikájának egyoldalúságát, elnemzetlenítő törekvéseit. Kérdés, hogy mit tehetnek a szülők az iskola befolyása ellen? A kérdés jogosult, hiszen a szülők – túlterheltségük miatt – akkor sem tudják hatásosan ellensúlyozni a rendszer szellemi és ideológiai befolyását, ha felismerik a veszélyt.

A külföldön élő írónak nem feladata tanácsot adni a nehéz viszonyok között élő hazai szülőknek. Talán csak annyit mondhat, hogy az erdélyi magyarság sokkal súlyosabb körülmények között vívott harca lehet a figyelmeztetés és a követendő példa. A hazai szülők, idősebbek és fiatalok, és általában a magyar társadalom számára. Igaz, a kétszeres elnyomás erősebb reakciót vált ki a veszélyeztetett értékek védelmében. De vajon a nagyobb tájékozódási és mozgási szabadság nem rejt-e több lehetőséget a veszélyeztetett nemzeti műveltség és öntudat átmentésére?

Jelen rovat technikai előállításában közreműködött Gáspár Kata. Ezért itt hálás köszönetet mondunk. [Mikes International Szerk.]

HIGHLIGHTS FROM THE 20th CENTURY HUNGARIAN PRESS IN THE WEST

In this selection we present five writings on self-censorship and the systematic destruction of the national consciousness of the Hungarian nation after World War II by the leaders of the communist regime.

In the first article, Miklós Tóth analyzes the concept of self-censorship and its mechanism from a philosophical perspective and places its manifestation in our everyday life. In the next writing, Tamás Kabdebó examines and presents the phenomenon of self-censorship of the Hungarian readers, both who are living under communist rule and those who live in the West.

The last three writings, two of them signed by László Luka and one by György Haas, reveal in great detail the facts of the systematic destruction of the national consciousness of the Hungarian nation by its communist rulers. The destructive practices of these mercenaries of the Soviet occupiers are presented, focusing on primary education and cultural life encompassing the total deformation of the Hungarian history, degradation of the Hungarian language, ideological pressure on theaters, etc.

